

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ UNIVERZITY KARLOVY

**ALTRUISMUS A PŘÍBUZENSKÝ VÝBĚR
V ISLANDSKÝCH RODOVÝCH SÁGÁCH**

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Vypracovala: Bc. Alexandra Haeringová Karpenková

Vedoucí práce: Prof. RNDr. Stanislav Komárek, Dr.

12. listopadu 2008

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci *Altruismus a příbuzenský výběr v islandských rodových ságách* zpracovala samostatně s přispěním vedoucího práce a využívala jsem jen uvedenou literaturu.

12. listopadu 2008

OBSAH

ÚVOD	6
I. ALTRUISMUS	9
1 Úvod	9
2 Reprodukční hodnota	11
3 Reciproční altruismus	11
4 Biologické parametry pro vývoj recipročního altruismu	13
5 Další modely kooperace	14
5.1 Pseudoreciprocita (mutualismus)	14
5.2 Příbuzenský klam	14
5.3 Rozdělování	14
5.4 Kompetitivní altruismus	15
6 Princip „staří známí“	15
7 Reciproční sdílení	16
8 Altruistické trestání (<i>altruistic punishment</i>)	16
9 Kompenzace	17
II. ISLANDSKÉ RODOVÉ SÁGY	18
1 Úvod	18
2 Stavba ság - vývoj sporu a rovnováha	19
3 Úsilí o mírumilovné soužití	20
III. STŘEDOVĚKÉ ZÁKONY	22
1 Úvod	22
2 Stručná historie	22
2.1 Prvky zákonodárského systému	23
2.2 Specifika islandských zákonů	24
3 Příbuzenský systém	26
4 Příbuzenství podle <i>Šedé husy</i>	28
IV. ALTRUISMUS A ISLANDSKÉ RODOVÉ SÁGY	30
1 Materiál	30
1.1 <i>The Complete Sagas of Icelanders I-V</i>	30
2 Problémy sociobiologického zkoumání ság	32
2.2 Otázka historické relevance ság	36
2.2.1 Literární hledisko	36
2.2.2 Sociobiologické hledisko	36
2.3 Vztahy mezi postavami	37
2.4 Pořadí událostí a jejich návaznost	38
2.5 Sliby, závazky	39
2.6 Otázka altruistického chování	39
3 Jiné práce o islandských rodových ságách	40
3.1 Johnson a Johnson: <i>Support and Conflict of Kinsmen in Norse Earldoms, Icelandic Families, and the English Royalty</i>	40

3.1.1 Island	40
3.1.2 Závěr	42
3.2 Dunbar, Clark a Hurst: <i>Conflict and Cooperation Among the Vikings: Contingent Behavioral Decisions</i>	42
3.2.1 Patrilinearita vs. matrilinearita	43
3.2.2 Vraždy podle příbuzenství	43
3.2.3 Otázka hodnoty zisků	44
3.2.4 Spojenectví	45
3.2.5 Závěr	45
V. ANALÝZA VYBRANÝCH SÁG	46
Úvod	46
Metoda	46
Analýza ság	49
<u>1 Sága o Eiríkovi Zrzavém (Eiríks saga rauða)</u>	49
1.1 Problémy	49
1.1.1 Vztahy mezi postavami	49
1.1.2 Aktivity s hromadnou účastí	49
1.2 Typy pomoci v <i>Sáze o Eiríkovi Zrzavém</i>	51
1.3 Interpretace	51
1.3.1 Pomoc příbuzným a nepříbuzným	51
1.3.2 Hodnotnější a méně hodnotná pomoc	51
<u>2 Sága o Gunnlaugovi Hadím jazyku (Gunnlaugs saga Ormstungu)</u>	52
2.1 Problémy	52
2.1.1 Vztahy mezi postavami	52
2.2 Typy pomoci v <i>Sáze o Gunnlaugovi Hadím Jazyku</i>	53
2.3 Interpretace	53
2.3.1 Pomoc příbuzným a nepříbuzným	53
2.3.2 Hodnotnější a méně hodnotná pomoc	54
<u>3 Sága o Gíslim (Gísla saga Súrssonar)</u>	54
3.1 Problémy	55
3.1.1 Vztahy mezi postavami	55
3.1.2 Hromadné aktivity	55
3.2 Typy pomoci v <i>Sáze o Gíslim</i>	55
3.3 Interpretace	56
3.3.1 Pomoc příbuzným a nepříbuzným	56
3.3.2 Hodnotnější a méně hodnotná pomoc	58
<u>4 Sága o Gunnarovi pošetilci z Keldugnúpu (Gunnars saga Keldugnúpsfífls)</u>	58
4.1 Problémy	59
4.1.1 Hromadné aktivity	59
4.2 Typy pomoci v <i>Sáze o Gunnarovi pošetilci z Keldugnúpu</i>	59
4.3 Interpretace	60
4.3.1 Pomoc příbuzným a nepříbuzným	60

4.3.2 Hodnotnější a méně hodnotná pomoc	60
<u>5 Sága o Valla-Ljótovi (Valla-Ljóts saga)</u>	61
5.1 Problémy	61
5.1.1 Vztahy mezi postavami	61
5.1.2 Hromadné aktivity	61
5.2 Typy pomoci v <i>Sáze o Valla-Ljótovi</i>	62
5.3 Interpretace	62
5.3.1 Pomoc příbuzným a nepříbuzným	62
5.3.2 Hodnotnější a méně hodnotná pomoc	62
<u>6 Sága o Hrafnkelovi knězi Freyjavě (Hrafnkels saga Freysgoða)</u>	63
6.1 Problémy	64
6.1.1 Hromadné aktivity	64
6.2 Typy pomoci v <i>Sáze o Hrafnkelovi knězi Freyjavě</i>	64
6.3 Interpretace	64
6.3.1 Pomoc příbuzným a nepříbuzným	65
6.3.2 Hodnotnější a méně hodnotná pomoc	66
<u>7 Sága o Njálovi (Brennu-Njáls saga)</u>	66
7.1 Problémy	66
7.1.1 Vztahy mezi postavami	67
7.1.2 Hromadné aktivity	67
7.2 Typy pomoci v <i>Sáze o Njálovi</i>	68
7.3.1 Pomoc příbuzným a nepříbuzným	70
7.3.2 Hodnotnější a méně hodnotná pomoc	71
8 Výsledky	72
8.1 Pomoc příbuzným a nepříbuzným	74
8.2 Hodnotnější a méně hodnotná pomoc	74
9 Diskuse	75
VI. ZÁVĚR	77
LITERATURA.....	80

ÚVOD

Konec 9. století je významným historickým milníkem pro Island, neboť v tomto období zaznamenal počátky trvalého osidlování. První obyvatelé Islandu, kteří měli zájem usadit se zde natrvalo, pocházeli převážně z Norska a rekrutovali se často z mocných rodů prchajících před snahou krále Haralda Krásnovlasého centralizovat moc v Norsku do svých rukou, ale i z kriminálních unikajících před zákonem; do nově vznikající islandské společenské skladby přispěli také irští otroci, které si tehdejší vikingové přiváželi ze svých loupežných výprav. Genetická základna Islandců si však až do současnosti ponechala mimořádnou nedotčenost, neboť chladný ostrov zůstával po celá staletí víceméně izolovaný.

Uzavřený charakter vývoje islandské společnosti poskytuje nejen o to přitažlivější náměty k vědeckému bádání, ať už na poli sociologie, genetiky či literární teorie, ale též specifické problémy. S těmito komplikacemi musí nutně počítat kterékoli odborné odvětví, jež se hodlá zabývat dějinami a historickými prameny jako takovými, a islandskými historickými dokumenty obzvláště. Přestože středověcí Islandci po sobě zanechali jedinečné literární dědictví, které odhaluje mnoho z jejich života a kultury, pohled na tyto památky z odstupu jednadvacátého století a také geografické vzdálenosti nám znemožňuje plně pochopit význam a hloubku hodnot těchto lidí.

Sociobiologie vznikla jako součást teorií evoluční biologie v sedmdesátých letech 20. století a usiluje o vysvětlení sociálních jevů a nejrozmanitějších životních strategií živých organismů. Tvrdí, že mnohé typy sociálního chování byly, podobně jako morfologické znaky, formovány přírodním výběrem za účelem maximalizace reprodukčního úspěchu. Pomáhá nám pochopit především těžko uchopitelné jevy, jako je například altruismus, pro jehož vznik a vývoj klasické darwinistické pojetí nedokázalo nalézt řešení. V této diplomové práci bychom rádi uplatnili sociobiologický pohled právě na altruismus poněkud netradičně, a to jako základ výzkumu islandských rodových ság. Na tomto místě považujeme za nutné zmínit, že pokus o sloučení tak odlišné metody výzkumu a předmětu jejího zkoumání přináší obrovské komplikace. Pokoušíme se o nich průběžně hovořit a stále si uvědomovat problémy, které naši práci silně determinují. Zde proto výslovně upozorňujeme na podkapitulu *IV.2.2 Historie versus sociobiologie*. Ačkoli je umístěna až v závěru teoretické části, rádi bychom zdůraznili, že ji řadíme k nejnezbytnějším pasážím této práce.

Mezi nejpůsobivější stránky islandských rodových ság patří provázanost a vzájemná závislost postav, které v nich vystupují. Vztahy jsou často velmi složité a odrážejí se v závazcích vůči

rodu, slibech, pomoci a jejím oplácení, v obdarovávání, ale též ve spolupráci v bitvách či spolupachatelství při ubitích. Tyto jevy lze zkoumat nejen ze sociologického či kulturního hlediska, ale i v sociobiologické terminologii: jako konflikt a kooperaci, altruismus a jeho různé formy v závislosti na příbuzenských vztazích zúčastněných jedinců. V této práci se budeme soustředit na zachycení různých typů pomoci, kterou si postavy v ságách poskytují, a přihlédneme k míře příbuzenství, jež tyto postavy pojí. Budeme se zajímat o základní faktor altruistického jednání, jímž je příbuzenský výběr. Prozkoumáme, nakolik jsou lidé v ságách ochotni pomáhat příbuzným, a nakolik nepříbuzným osobám a zaměříme pozornost i na rozdíl v pomoci vůči blízkým příbuzným a vzdáleným příbuzným. Dále se budeme zajímat o to, jak ságové postavy distribuují své altruistické činy mezi přátele, dobré přátele a nejlepší přátele v porovnání se zcela cizími osobami. Otázek si klademe mnoho, ale všechny se soustředí především na prověření teorie příbuzenského výběru, která předpokládá, že jedinci by měli s větší pravděpodobností pomáhat svým příbuzným spíše než nepříbuzným osobám.

V České republice zřejmě nenajdeme žádného odborníka v sociobiologii, který by byl zároveň důvěrným znalcem ság. Tuto kombinaci mi umožnila má bakalářská práce *Etika a morálka v islandských rodových ságách* (obhájena 2003), díky níž jsem daný typ literatury poznala hlouběji. Věnovala jsem se v ní rozboru a pochopení vedení sporů postav ze společenského hlediska, okrajově též s přihlédnutím ke středověkým islandským zákonům. Nyní bych se na totéž téma ráda zaměřila z pohledu evolučních teorií.

Pro svou práci využívám odborných publikací a znalostí z humánní etologie, sociobiologie a evoluční biologie získaných během dvouletého studia na Katedře obecné antropologie FHS UK a kurzů absolvovaných na Přírodovědecké fakultě UK, i svou bakalářskou práci a samozřejmě ságy. Jediněčná příležitost studovat jeden semestr na Háskóli Íslands (Islandská univerzita) v Reykjavíku mi rovněž umožnila získat mnoho cenných znalostí, a to z oblasti středověké islandské literatury a islandských zákonů. Zákony budou mít své místo v samostatné kapitole, neboť se domnívám, že jsou jedním z nejpodstatnějších elementů pro důkladnější vhled do hodnot středověkých Islandců.

Bakalářská práce mě přivedla k závěru, že podstatou veškerého jednání Islandců byla snaha udržet si dobrou pověst a čistý štít za každých okolností, nezradit vlastní rod ani svou hrdost. Za tím vším jsem našla pojem „čest“, který byl tou nejpřirozenější motivací i nejzjevnějším důsledkem jednání ságových postav.

Cílem této práce je vytvořit kategorie pomoci, kterou si ságové postavy navzájem poskytují, a zmapovat míru jejich ochoty pomáhat v závislosti na stupni příbuzenského vztahu mezi poskytovatelem a příjemcem altruistického aktu. V souladu s dosavadními výzkumy v mnoha kulturách, situacích a experimentech očekáváme, že i středověcí Islandci pomáhali více svým blízkým příbuzným než vzdáleným příbuzným a obecně více osobám v jakémkoli příbuzenském vztahu než nepříbuzným jedincům. Pokud bychom mohli tuto práci chápat jako v jistém smyslu navazující na bakalářskou práci, jež ve svém hodnocení dospěla k pojmu „čest“, mohla by pak naznačit, co lze hledat za onou ctí.

Diplomová práce je založena na materiálu o Islandu, proto je zapotřebí upravit a sjednotit islandská vlastní jména a místní názvy. Vycházíme z úzu Heleny Kadečkové, jak jej použila v knize *Dějiny Islandu*.¹ Islandské znaky *Ð, ð* a *Þ, þ* nahrazujeme *D, d, T, t*, ale znak *æ* a všechny přehlasované samohlásky zůstávají zachovány. Nejčastější koncovka *-ur*, případně méně běžná koncovka *-r*, která se v islandštině používá u mužských osobních jmen v nominativu, zde v českém přepisu vypouštíme.

Při práci s jinými prameny však zachováváme podobu všech jmen i místních názvů tak, jak je daný zdroj používá. Islandské termíny uvádíme vždy v počeštěné podobě, přičemž v závorce uvádíme také islandskou podobu slova s originální transkripcí. Dále používáme pouze českou variantu termínu.

Za úspěšné dokončení této práce vděčím především svému školiteli prof. Stanislavu Komárkovi, který k mému postupu a nápadům přistupoval vždy s vlídnou trpělivostí a nikdy mě nenechal zapochybovat o tom, že tato práce má smysl. Ve svém poděkování nemohu opomenout celou svou rodinu, jež se mnou sdílela nadšení a podporovala mě neustálým zájmem o to, čím se zabývám. Hluboký dík náleží rovněž všem mým vyučujícím na Háskóli Íslands, jejichž obrovské znalosti islandské literatury a kultury pro mě byly nevyčerpatelnou inspirací a jejichž přátelská vstřícnost vůči studentům ve mně vždy vyvolávala obdiv. Vděčím také Národní agentuře organizující program Finanční mechanismy EHP a Norska, jehož prostřednictvím jsem mohla na Island vycestovat. Děkuji svým islandským přátelům – bez jejich altruismu by se mi na Islandu nežilo tak snadno.

¹ Kadečková (2001)

I. ALTRUISMUS

1 Úvod

Altruismus jako biologický termín má poměrně komplikovanou historii. Je definován jako jakýkoli akt, který jednomu jedinci přináší ztrátu, ale znamená zisk pro druhého, přičemž zisk a ztrátu chápeme jako změnu ve fitness. Koncept nezištné pomoci jiným jedincům se evolučním biologům již od počátku jevil jako neúnosný, a to právě pro svou nezištnost. Jak se mohlo vyvinout chování, které znevýhodňuje svého nositele?

Frans de Waal tento problém vyjadřuje jasně a se sympatickou sebeironií vůči vlastnímu oboru: „Biologové se tlačí zadními vrátky do téže budovy, do které odborníci v sociálních vědách a filozofové se svou zálibou ve vznešených myšlenkách vstupují předními dveřmi. (...) My biologové se na věci díváme z hodně funkčního hlediska: vždycky nás zajímá užitečnost nějakého znaku, protože předpokládáme, že kdyby žádnému účelu nesloužil, tak by tu nebyl.“²

Charles Darwin hledal řešení pro evoluci altruismu ve skupinové selekci.³ Altruismus se mohl vyvinout díky tomu, že byl prospěšný pro skupinu. Čím více kooperujících individuí je ve skupině, tím větší úspěch má daná populace v soutěži s jinými populacemi, protože kooperativní chování napomáhá přežití celku.

Avšak uvážíme-li, že někteří jedinci budou vždycky sobeckí, pak život v altruistické skupině je pro ně jednoznačnou výhodou. Tito jedinci přijímají pomoc druhých, aniž by sami vykazovali altruistické, a tedy principiálně ztrátové chování. Frekvence těchto jedinců by posléze poměr altruistických jednotlivců převážila. Richard Dawkins tento jev nazývá „vnitřní zradou“ (*subversion from within*).⁴ Podmínky aktu, který můžeme definovat jako altruismus, lze shrnout do těchto čtyř bodů:⁵

- 1) Altruistické chování ve srovnání se sobeckými alternativami chování by mělo snižovat poskytovatelovu fitness.
- 2) Fitness konkrétního příjemce pomoci by měla vzrůst ve srovnání s jedinci, jichž se daná pomoc netýká.
- 3) Prezentace altruistického chování by neměla být závislá na příslibu okamžité odměny.

² de Waal (2006)

³ Darwin (2007)

⁴ Dawkins (2003)

⁵ Stephen (1996)

4) Platnost všech výše zmíněných podmínek musí být splněna pro oba zúčastněné jedince.

V šedesátých a sedmdesátých letech 20. století se objevily alternativní teorie, příbuzenská selekce⁶ a teorie recipročního altruismu.⁷ Obě teorie ukázaly, jak se altruismus mohl vyvinout na základě individuální selekce.

Příbuzenská selekce (či teorie inkluzivní fitness) říká, že pomáhá-li jedinec svým příbuzným, kteří mají lepší příležitost k reprodukci, ve skutečnosti zprostředkovaně napomáhá tomu, aby se množily kopie jeho vlastních genů. Nicméně i u příbuzných je ochota pomoci závislá na dalších faktorech a příbuzenská selekce jako faktor pro rozhodování ve skutečnosti přichází až na posledním místě. Podle Hamiltona lze očekávat, že náklady investované pomáhajícím budou narůstat se stupněm příbuzenství mezi ním a příjemcem pomoci (*Hamiltonovo pravidlo*, 1964): $B > C/r$, kde B a C označují zisk, respektive ztrátu, a r je příbuzenský koeficient.

Někteří autoři se domnívají, že roli příbuzenského výběru je přisuzována přehnaně velká důležitost. Altruismus vůči příbuzným totiž může mít dopad i na exkluzivní fitness, což se obvykle přehlíží. Tito autoři požadují, aby byla věnována zvýšená pozornost v hodnocení vlivu na inkluzivní a exkluzivní fitness zapříčiněného tzv. příbuzenským výběrem.⁸ Jiní badatelé spatřují přeceňování příbuzenského výběru spíše ve faktu, že přehlíží ekologické podmínky dané skupiny a zdůrazňuje předpoklad konfliktu na úkor kooperace.⁹

Teorie recipročního altruismu objasňuje princip, že když jedinec pomůže jinému jedinci, může v budoucnu očekávat oplátku. Z dlouhodobého hlediska tím ani jeden z účastníků směny nedojde ztráty. Důležité je, že altruismus se tímto způsobem může vyvinout i mezi nepříbuznými individui. Podmínkou je schopnost jedinců vzájemně se rozpoznávat a také si pamatovat průběh předchozích interakcí. Problémem je zde hlavně důvěra a rozhodující je také fakt, zda se jedinci setkávají opakovaně, nebo pouze jednou. Pak lze spíše očekávat, že každý se bude snažit získat výhodu sám pro sebe.

Někteří odborníci považují příbuzenskou selekci i teorii recipročního altruismu pouze za druh skupinové selekce, podobně jako rodičovský výběr ve vztahu k potomkům je jedním typem příbuzenského výběru. Valná většina badatelů však obě teorie akceptuje jako plnohodnotné alternativy. Další práce zkoumaly altruismus a kooperaci například z hlediska „partnerského výběru“¹⁰ či třeba „přátelského výběru“.¹¹ Koncepty pro tyto výzkumy tedy byly nejrůznější aspekty, které by mohly hrát roli při poskytování pomoci a jejího oplácení.

Závěrem můžeme vznik altruistického chování považovat za výsledek geneticko-kulturní koevoluce, jehož selekce probíhala na úrovni jednotlivce a vedla k evoluci psychologických rysů, jež podporují tendence ke kooperativnímu chování mezi členy skupiny, a to bez ohledu na příbuzenství. Konec konců přežití jedince a zvyšování jeho fitness závisí na schopnosti skupiny řešit společně ekologické a ekonomické problémy.

⁶ Hamilton (1964)

⁷ Trivers (1971)

⁸ Griffin a West (2002)

⁹ Wilson (2005); Wilson a Hölldobler (2005)

¹⁰ de Vos, Smariotto a Elsas (2001)

¹¹ Zeggelink, de Vos a Elsas (2000)

2 Reprodukční hodnota

Faktory ovlivňující míru altruismu i jeho směřování k určitým jedincům je mnoho. Hamiltonovo pravidlo je jen jedním z nich. Další podstatnou složkou pro rozhodování, zda někomu pomoci, je *reprodukční hodnota* jak pomáhajícího, tak jedince, jenž pomoc přijímá. Tato hodnota vyjadřuje reprodukční potenciál jedince, jinými slovy pravděpodobnost, s jakou bude mít v budoucnu potomka. V okamžiku, kdy se jedinec narodí, je jeho reprodukční hodnota $v = 1$, s přibývajícím věkem roste, ale v postreprodukčním období opět prudce klesá.

Proto přestože ženské příbuzenstvo v kategoriích sestra, teta a babička mají totožný příbuzenský koeficient (0,25), obvykle jsou to právě babičky, které se na výchově potomka podílejí nejvíce. Jejich vlastní reprodukční hodnota je nízká, čili investice do vnoučete je pro ně výhodnější. Naproti tomu sestra a teta mají vysokou reprodukční hodnotu, a spíše tedy budou vkládat svou energii do exkluzivní fitness, do vlastní reprodukce.

Pokud jde o mužskou linii, konkrétně o dědečky, podle tohoto modelu bychom mohli očekávat, že se budou věnovat péči o vnoučata stejně intenzivně jako babičky. Jejich evolučně biologický status je ale mnohem komplikovanější, neboť existuje předpoklad nejistoty otcovství. Mějme na paměti, že nejistota otcovství je mnohem hlubší, než se na první pohled zdá, neboť nejde pouze o pochybnost, zda dědův syn je otcem jeho vnuka, ale zda i dědeček sám je otcem svého syna – nejistota dědečkovství je proto obzvláště propastná.

3 Reciproční altruismus

Studium detailů recipročního altruismu u lidí vyžaduje vzít v úvahu specifické prvky:¹²

- 1) *Příbuzenský výběr* – skupiny raných hominidů (stejně jako dnešní lovecko-sběračské skupiny) téměř jistě tvořily početné blízké rody. Příbuzenská selekce tak určitě hrála roli při podporování vývoje určitého typu altruistického chování, proto také vyšší stupeň příbuznosti by měl znamenat vyšší pravděpodobnost altruistických interakcí mezi jedinci.
- 2) *Reciproční altruismus mezi blízkým příbuzenstvem* – mimo jiné lze očekávat, že u příbuzných je požadavek reciprocity slabší než u nepříbuzných individuí. Nicméně to, že i u příbuzných se požadavek reciprocity projevuje, znamená, že selekce pro reciproční altruismus zřejmě fungovala také u vztahů mezi blízkými příbuznými. Tím pádem nejde o mechanismus vzájemné pomoci výhradně u nepříbuzných jedinců.
- 3) *Změny v závislosti na věku* – zisky a ztráty je nutné definovat také v souvislosti s věkem a reprodukční hodnotou jedinců.¹³ Jak jedinec stárne, klesá jeho reprodukční hodnota, a s tím roste i hodnota zisku z altruistického aktu, který pro něj někdo vykoná. Je-li mezi

¹² Trivers (1971)

¹³ Fisher (1958)

poskytnutím pomoci a jejím oplacením dlouhá prodleva, musí být oplátka mnohem větší, aby měla stejnou hodnotu jako ona první pomoc.

- 4) *Hrubé a jemné podvádění* – při hrubém podvádění jedinec selhává v reciprocitě úplně, při jemném k oplátce dochází, ale ta je vždy menší než původní pomoc (přesněji oplácející dá méně, než by dal příjemce oplátky, kdyby byly role prohozené).
- 5) *Počet recipročních vztahů* – čím více recipročních výměn udržuje jedinec s jiným jedincem, tím více klesá reciprocita s ostatními. Například když se skupina na většinu dne musí dělit na podskupiny, je pravděpodobné, že k altruistickým výměnám bude docházet více mezi členy podskupin.
- 6) *Nepřímé zisky z recipročního altruismu* – díky vzájemné závislosti ve skupině lze vyvodit, že ne-altruistické zisky z této závislosti jsou úměrné velikosti skupiny a že altruistické chování se mohlo vyvinout a udržet proto, že umožňuje přežití i dalším jedincům.

Antropologové připsali význam recipročního altruismu skupinovým ziskům, mezi něž se řadí především přežití skupiny a její stmelování. Podle nich se jednotlivci obětují pro dobro skupiny. Pozdější psychologické výzkumy však poukázaly na důležitou emoční složku, která vede k tendenci chovat se altruisticky. Tyto emoční dispozice mají zásadní genetické komponenty, jež umožnily vliv selekčního tlaku pro altruistické chování. Z toho lze vyvodit určité předpoklady významu recipročního altruismu u lidí:¹⁴

- 1) *Komplexní regulační systém* – altruistický systém u lidí je značně citlivý na různé faktory, a je tím pádem nestabilní.
- 2) *Přátelství a emoce spojené s líbením a nelíbením* – tento předpoklad vyjadřuje sklony mít rád i jiné lidi než pouze blízké příbuzné, formovat přátelství a jednat altruisticky vůči přátelům. Tendence bude selektována jakožto okamžitá emoční odměna motivující altruistické chování a formování altruistických přátelství.
- 3) *Moralistická agrese* – jakmile se altruistické chování ustaví, jsou altruisté zranitelní, protože podvodníci budou selektováni na získávání výhody z pozitivních emocí altruistů. To časem obrátí nastavení selekce pro výběr a podporu obranných mechanismů.
- 4) *Vděčnost, soucit a poměr zisku a ztráty altruistického činu* – znamená-li poměr mezi ziskem a ztrátou podstatný parametr při určování adaptivity recipročního altruismu, měla by selekce u lidí vést k citlivosti vůči ziskům a ztrátám z altruistického aktu (a to ve dvou směrech – zda vůbec jednat altruisticky a jak moc).
- 5) *Vina a opravný (reparative) altruismus* – jestliže dojde k odhalení, že druhý jedinec podvádí, partner vzájemného altruistického chování se vyvaruje všech případných budoucích aktů, a podvádějící tím utrhá velkou ztrátu. Jednání podvodníků by pak mělo být selektováno k tomu, aby čin napravili a prokázali, že v budoucnu se to už nebude opakovat.
- 6) *Jemné podvádění: evoluce imitátorů (mimics)* – jakmile se ustaví přátelství a související emoce jako vina, soucit a vděk, jež regulují altruistický systém, začne selekce upřednostňovat napodobovatele těchto rysů za účelem ovlivnit chování ostatních tak, aby to imitátorovi

¹⁴ Trivers (1971)

přinášelo výhodu. Když se takový jedinec chová štědře a přátelsky, může díky tomu podnítit u jiných jedinců na oplátku upřímné přátelství a altruismus. Pomocí falešného altruistického trestání – více v kapitole 1.8 *Altruistické trestání (altruistic punishment)* – lze vyvolat upřímně míněný opravný (reparative) altruismus, i když takto ovlivněný partner se žádného podvodu nedopustil. Napodobení soucitu může působit dojmem, že se imitátor snaží pomáhat, účelem je však získat oplátkou výpomoc v budoucnu. Falešné projevy vděčnosti by měly poskytovatele altruistického aktu přesvědčit o tom, že mu jednou bude oplaceno.

- 7) *Detekce jemného podvodníka: důvěryhodnost, důvěra a podezření* – selekce pro altruismus by měla upřednostňovat schopnost detekovat a diskriminovat jemné podvodníky.
- 8) *Ustavení altruistického partnerství* – protože lidé reagují na altruistické chování přátelskými emocemi, je pravděpodobné, že výběr podporuje vznik přátelství. Proto můžeme očekávat, že altruistické chování se bude projevovat i vůči cizincům, či dokonce nepřátelům, s cílem dosáhnout přátelského vztahu.
- 9) *Vícestranné interakce* – selekce bude v lidských společnostech preferovat spíše vícestranné než dvoustranné interakce. Selekce také podporuje spíše ty způsoby, které vedou právě k těmto komplexním strukturám: a) učení od druhých, b) pomoc při styku s podvodníky, c) vzájemný altruismus, d) pravidla směny.
- 10) *Vývojová plasticita* – podmínky, za nichž je možné odhalování podvodníků, úroveň možných altruistických obchodů, poměr zisků a ztrát z těchto vztahů, relativní stabilita sociálních skupin a další parametry se mohou lišit od jedné ekologické a sociální situace k druhé a může se lišit také v různých dobách v téže malé lidské populaci.

4 Biologické parametry pro vývoj recipročního altruismu

Článek o evoluci recipročního altruismu z pera předního badatele v tomto oboru R. L. Triverse zprostředkoval širší pohled na tuto problematiku, protože bere v úvahu také psychologické aspekty a emoční základy evoluce altruistického chování. Trivers ve své práci formuloval celkem šest ekologických podmínek vedoucích k pravděpodobnosti, že selekce bude probíhat ve prospěch recipročního altruismu:

- 1) *Délka života* – šance, že se dva jedinci budou setkávat častěji, je vyšší, je-li jejich život delší.
- 2) *Míra rozptýlení* – pokud jednotlivci žijí velmi rozptýleně a setkávají se jen málo, pravděpodobnost selekce podporující vývoj altruismu je nižší.
- 3) *Stupeň vzájemné závislosti* – jestliže jsou individua ve skupině na sobě velmi závislá, reciproční altruismus se bude pravděpodobně efektivněji rozvíjet. Jestliže je zisk vyšší při kooperaci v menší skupině, bude se altruismus omezovat na malé skupinky, případně jen na příbuzenské jednotky.

- 4) *Rodičovská péče* – jedná se o specifický typ vzájemné závislosti, respektive kompetice; rodič usiluje o co nejmenší investice do potomka, kdežto potomek vyžaduje maximální péči a pozornost svých rodičů.
- 5) *Dominanční hierarchie* – panuje-li uvnitř skupiny silně hierarchický systém s výrazně dominantními jedinci, pak se rozsah altruistických situací spíše omezuje.
- 6) *Pomoc v souboji* – altruismus je podporován i mezi dominantními a podřízenými jedinci v tom ohledu, že ti slabší doprovázejí silnějšího v soubojích s protivníkem.

5 Další modely kooperace

Čistý altruismus, nezištně poskytnutá pomoc druhému jedinci, je z hlediska evoluční biologie obtížně přípustitelný, nicméně uvědomíme-li si jeho sobeckou podstatu (nikoli jako „morální“ sobectví, ale „genetické“ sobectví), dokážeme vysvětlit mnohem více kooperativních vztahů. Obzvláště za zjevně čistým altruistickým chováním mezi nepřibuznými jedinci musíme hledat i jiné mechanismy než prostý reciproční altruismus (podkapitoly 5.1 až 5.3 jsou kategorie, jež formuloval R. C. Connor¹⁵):

5.1 Pseudoreciprocita (mutualismus)

Jedinec-1 předvádí altruistické chování s tím, že když se jedinec-2 připojí a bude čerpat svůj zisk, přinese to obohacení i jedinci-1. Jedná se o investici do vedlejšího produktu příjemcových zisků. Například vlaštovky loví hmyz společně ve skupinkách, protože pro jednotlivou vlaštovku je náročné vydržet lovení delší dobu. Jakmile jeden pták začne ostatní přivolávat ke krmení, znamená to nejen výhodu pro ostatní jedince, kteří získají potravu, ale i pro samotnou altruistickou vlaštovku, která získá spolupracovníky v lovu.

5.2 Příbuzenský klam

Altruismus mezi příbuznými stojí na jejich schopnosti vzájemně se rozpoznat. Jedním z poznávacích znaků je fakt, že žijí společně, případně že se o sebe navzájem starají. Tím lze zmást především mláďata. U některých ptačích druhů se na výchově a krmení mláďat podílejí i nepřibuzní jedinci, čímž zvyšují pravděpodobnost, že si je mláďata zafixují jako příbuzné a v budoucnu budou mít tendence pomoc oplatit.

5.3 Rozdělování

Chce-li si jedinec zajistit, aby v kooperaci s jiným jedincem nedosáhl příliš mnoha ztrát, bude se snažit projevy svého altruistického chování omezovat na krátké úseky. Například opice začne jiné opici probírat srst, ale jen malou chvíli, poté počká, jak se partner zachová. Bude-li péči

¹⁵ Connor (1995)

opětovat, lze v krátkých úsecích směřovat výpomoc, naopak při neochotě druhého jedince nebude ztráta velká a v budoucnu již k žádnému projevu altruistického chování pravděpodobně docházet nebude.

5.4 Kompetitivní altruismus¹⁶

Jedinec se chová altruisticky k nepříbuzným jedincům bez jakéhokoli rozdílu a na první pohled je zjevné, že se jedná o skutečného absolutně nezištného altruistu. Výsledkem je, že si ve skupině získá dobrou pověst a ostatní jedinci jsou již předem ochotnější s ním kooperovat. Kompetitivní altruismus se vyskytuje u lidí i zvířat, a může mít povahu faktoru pro pohlavní výběr. Například timálie pomáhají při péči o cizí mláďata, což využívají jako hendikep, tedy jako expresi sekundárního pohlavního znaku s charakterem zátěže.

6 Princip „staří známí“

V kapitole 1.3 *Reciproční altruismus* v seznamu specifických rysů recipročního altruismu u lidí bylo v bodě 5 zmíněno, že altruistickou směnu udržuje jedinec spíše s menším počtem partnerů a čím častěji si vzájemně vypomáhá s jedním jedincem, tím spíše klesá počet recipročních výměn s ostatními členy skupiny. Zeggelink, de Vos a Elsas¹⁷ označují tento jev jako reciproční altruismus mezi „starými známými“ (*old-helping-partners*).

Podle tohoto principu má každý jedinec „přehled“ o tom, jak se k němu ostatní chovají, a „pamatuje si“ počet interakcí s každým z nich – kolikrát a komu pomohl a kolikrát mu čin ten který jedinec oplatil. Pokud dojde k situaci, že potřebuje někoho požádat o pomoc, vybere si pravděpodobně partnera, který mu „dluží“ nejvíce; sám mu pomohl nejčastěji, ale oplátka mu byla zatím poskytnuta nejméně často. Jestliže však všem jedincům pomáhal v minulosti stejně často, vybere si toho z nich, o něhož se mu dostalo dosud nejvíce pomoci – vybere si „starého známého“. Z toho vyplývá, že v případě potřeby získat od někoho pomoc se jedinec obrátí na „staré známé“ spíše než na „nové známé“ a stejně tak spíše požádá o pomoc „nového známého“ než „cizího“.

Je-li situace opačná, platí podobné pravidlo: Pokud jedince požádá o pomoc více lidí najednou, s nimiž je poměr získané a poskytnuté pomoci stejný, pravděpodobně zvolí toho žádajícího, kterému dosud pomáhal nejvíce. Opět tak preferuje „staré“ přátele před „novými“ a „nové“ před „cizími“. Cítí se více zavázán s lidmi, s nimiž sdílí společnou historii výměn, ačkoli počet vzájemných altruistických činů se všemi ostatními je vyrovnaný.

¹⁶ Alexander (1979)

¹⁷ Zeggelink, de Vos a Elsas (2000)

7 Reciproční sdílení

Mnohé projevy sdílení a směňování (potravy, darů) nemusí mít nic společného s altruismem, ale jde naopak o kompetici: „Ve skandinávské a v mnoha dalších civilizacích se směna uskutečňuje a smlouvy uzavírají formou darů teoreticky dobrovolných, ve skutečnosti však povinných a opětovaných.“¹⁸ Lidské sdílení, pomáhání a kooperace jsou, pokud jde o konkrétní projevy chování, velmi podobné a jsou emočně svázané. Pokud jde o sdílení, ne vždy musí pro poskytovatele znamenat ztrátu, pomáhání ale vždy přináší ztrátu:

Pomáhání - vždy zahrnuje okamžitou ztrátu poskytovatele, není zahrnuta výměna zdrojů, vynutit oplátku je složité nebo nemožné. Reciproční altruismus naopak akceptuje krátkodobou ztrátu s vyhlídkou na dlouhodobější prospěch. Avšak čím delší je interval mezi interakcemi, tím jednodušší je podvádět.

Sdílení - výměna materiálního zboží; může a nemusí být dobrovolné, nemusí zahrnovat okamžitou ztrátu pro poskytovatele. Je-li sdílení podněcováno očekáváním oplátky v budoucnu, větší tendence být lakomý by se měla projevovat vůči starým jedincům, protože s větší pravděpodobností zemřou dříve, a možná tedy nebudou mít příležitost akt oplatit.

8 Altruistické trestání (*altruistic punishment*)

Klíčovým prvkem v evoluci kooperace je možnost altruistického trestání (*altruistic punishment*) uvnitř populace. Jestliže je altruistické trestání nějakým způsobem znemožněno, selhává i úspěšný vývoj kooperativního chování, ale v populacích, v nichž tento regulační prvek funguje dlouhodobě a bez omezení, se může také kooperace, a to i mezi nepříbuznými jedinci, daleko lépe rozvíjet.

Altruistické trestání je penalizace jedinců, kteří se vyhýbají kooperaci, přičemž samotné trestání znamená pro vykonavatele ztrátu. Podvodné jednání potrestaného jedince dokonce nemusí trestajícího vůbec zasáhnout. Skupině přináší akce jednotlivců, již se potrestání chopí, jednoznačný zisk (podvádějící jedinci vždy znamenají pro skupinu riziko, a tak alespoň omezování jejich činnosti má pozitivní dopad) - z definice je proto trestání nekooperujících jedinců altruistické. Pro toto jednání je typické, že nemá vliv na růst reputace trestajícího jedince, dochází k němu i ve zcela anonymních interakcích a lidé k němu mívají obvykle silné sklony, což se projevuje mimo jiné tím, že k němu dochází i při jediné interakci s podvádějícím protějškem.¹⁹ Dokonce se ukázalo, že altruistické trestání stimuluje mozkové centrum, jež zodpovídá za libé pocity při získání nějaké odměny.²⁰

¹⁸ Mauss (2000), s. 9.

¹⁹ Boyd, Gintis, Bowles a Richerson (2003)

²⁰ Fowler (2005)

Primárním mechanismem altruistického trestání jsou negativní emoce, když určitý jedinec odmítá spolupracovat se zbytkem skupiny. Podle studie *Altruistic Punishment in Humans*²¹ bylo zjištěno, že když bylo jedincům v experimentu umožněno trestat nekooperující individua, velmi často toho využívali (84,3 % jedinců potrestalo někoho jiného alespoň jednou). Nejčastěji se k trestání uchýlovali ti, kteří se i nejvíce ze všech angažovali při kooperaci, zatímco nejsobečtější individua byla trestána nejčastěji. Autorů této práce jsou proto toho názoru, že jakékoli studium zaměřené na evoluci kooperace by mělo automaticky zahrnovat také analýzu altruistického trestání v populaci, neboť oba jevy jsou vzájemně motivovány pozitivní zpětnou vazbou.

U našich předků narůstala ve skupině reprodukční výhoda pro „altruisty“ v ne-altruistických společnostech. Poté pravděpodobně následovala selekce pro prvky spjaté se schopností optimálně přijmout a využít výhody reciproční výměny. Zároveň se vyvinuly emoce v kontextu určité preadaptace jedinců tak, aby čerpali výhody nových možností pro kooperaci, pomáhání a sdílení. Vědomá manipulace s těmito emocemi mohla formovat základy zobecněné nebo socializované reciproční etiky, tak jak ji dnes nalézáme u lidí. Podle tohoto vývojového schématu se altruismus vyvinul spíše díky sankcím za ne-altruistické chování než díky přímým výhodám z altruismu.²²

9 Kompenzace

Kompenzace způsobených ztrát je jedním z nejcharakterističtějších prvků jednání postav v islandských rodových ságách. Jak uvidíme později, koncept ság typicky spočívá v udržení rovnováhy (moci, sil, prohřešků, závazků), viz kapitolu *II.2 Stavba ság – vývoj sporu a rovnováha*.

Existuje hypotéza, že pokud někdo uškodí někomu jinému, je v budoucnu více ochoten poskytnout mu určitou kompenzaci, přičemž hodnota kompenzace by měla co nejpřesněji odpovídat hodnotě škody. Je-li kompenzace méně nebo více hodnotná, než byla výše původní ztráty, je méně pravděpodobné, že k vyrovnání vůbec dojde. Tuto hypotézu prověřovala dvojice badatelek E. Berscheid a E. Walster,²³ které zjistily, že existují dvě nejobvyklejší reakce viníka poté, co způsobí příkoří: omluva a kompenzace. Další variantou je provinilcovo odmítání zodpovědnosti za svůj čin tím, že snižuje váhu škody, kterou zapříčinil. Pokud se na narušitele pořádku veřejně poukáže, má více sklony očerňovat svou oběť, a tak se alespoň částečně zbavit viny, ale je-li ponechán v klidu a jeho okolí se nic nedozví, je ochotnější svůj čin vykompenzovat plnohodnotnou náhradou.

²¹ Fehr a Gächter (2002)

²² Moore (1984)

²³ Berscheid a Walster (1967)

II. ISLANDSKÉ RODOVÉ SÁGY

1 Úvod

Vzhledem k tomu, že úplné pojednání o islandských rodových ságách by vyžadovalo prostor několika knih, omezíme se jen nejstručněji na obecnou charakteristiku této literatury. Přehnanou stručnost se pokusíme vyvážit alespoň širším úhlem pohledu a jistou komplexností. Dále se totiž budeme věnovat také středověkým islandským zákonům. Jejich význam pro islandskou kulturu vyplývá i ze samotných ság, ale samy o sobě skýtají obrovské bohatství poznatků o vnitřním řádu tehdejší společnosti.

Literatura středověkého Islandu se řadí mezi vrcholná světová díla, a to nejen pro svou charakteristickou formu, ale i pro informační hodnotu, kterou přináší. Žádná jiná „krásná literatura“ – pokud islandské rodové ságy můžeme vůbec jmenovat krásnou literaturou – není tak reálná a dychtivá po pravdivých informacích. Ságy ve své době plnily jakousi zpravodajskou úlohu a také si kladly za cíl uchovat ony zprávy v paměti lidí. Lidé žili velmi izolovaně, a proto je enormně zajímavý události, které proběhly v sousedství či na opačné straně ostrova, zvláště pak když se všichni více či méně znali, nebo byli dokonce široce příbuzensky spjati. Proto si vyprávěli, kdykoli se setkali, co se kde stalo. To, že spory a násilné činy jsou vždy atraktivnější (a pro život a jednání středověkého Islandána vlastně i důležitější) než období míru, dalo ságám typický punc příběhů o kruté společnosti, v níž se uplatňuje nejjednodušší zákon – oko za oko, zub za zub. Značně syrové příběhy však ani zdaleka nevypovídají vše o této společnosti, která byla kulturně a vzdělanostně nesmírně na výši. Jistě to ale nic nemění na tom, že život na Islandu nikdy nebyl snadný.

Ságy existovaly asi po dvě stě let pouze v ústním podání a teprve poté, v průběhu 12.–14. století, začaly být zapisovány a opakovaně opisovány. Fakt, že se tak dlouho předávaly ústní tradicí a že zápis byl zcela určitě ovlivněn autorskou invencí zapisovatele, což se týká i každého dalšího opisu, značně redukuje historickou relevanci ság, této problematice se budeme věnovat podrobněji v příslušné kapitole *IV.2.2 Otázka historické relevance ság*. Islandské ságy i přes všechny pochybnosti mají své nezpochybnitelné místo mezi historickými prameny, jež nám dovolují jedinečným způsobem nahlédnout do soukromých příběhů středověkých obyvatel tohoto ostrova, kteří skutečně žili.

2 Stavba ság – vývoj sporu a rovnováha

Ačkoli konflikty v ságách, jejich vývoj, vyhocení a řešení vytvářejí na první pohled výrazně komplikovanou a někdy téměř nepřehlednou strukturu, pečlivé studium ukázalo, že mají svůj charakteristický řád – rovnováhu. Čtenář proto většinou zakončuje svou četbu s pocitem, že příběh dopadl spravedlivě a tak, „jak má“ (až na ojedinělé výjimky, jako je kupříkladu známá *Sága o Hrafnkelovi knězi Freyově*). Postavy v ságách si nakonec vzájemně nic nedluží, ani výpomoc ani pomstu.

Mezi nejvýraznější badatele na tomto poli patří Theodor M. Andersson,²⁴ který prozkoumal téměř všechny rodové ságy, a byl to právě on, kdo vypracoval koncept rovnováhy. Stav mezi jednotlivci i rody je na samém začátku ságy vyrovnaný. Poté se vychýlí na jednu stranu nějakým přečinem, následuje odplata, ať už formou soudního procesu nebo krevní msty, a nakonec přichází usmíření. To je nejjednodušší kostra ság. Reálné texty mají ale k takto jednoduchému průběhu poměrně daleko. Vyhocení sporu může být velmi pomalé, nebo naopak dramatické a rychlé, těžiště ságy může spočívat v popisu samotného konfliktu nebo až ve fázi odplaty, struktura se komplikuje odvetami za pomstu, řetězovými krevními mstami a především tím, že ne vždy jsou ve sporu pouze dva jedinci, ale obvykleji celé rody.

Počátek konfliktu: Příčina neshody může být zcela bezděčná, ale také úmyslná s přímým záměrem uškodit druhé straně. Důvody jsou velice rozmanité, ačkoli podle T. M. Anderssona převažují spory kvůli lásce, dále kvůli majetku (krádež, dědictví), urážce, méně často je příčinou zabití svádění dívky. Obzvlášť roztržky kvůli urážce nebo vyplavené velrybě na břehu moře považujeme z dnešního úhlu pohledu za přímo nevídaně malicherné. Jistě sotvakdo by byl schopen zabít člověka jen proto, že ho nechtěně při hře zasáhl míčem nebo ho polil syrovátkou. Hodnocení musíme ponechat zcela stranou, neboť osobní i rodová čest byla ve středověku na Islandu vnímána velice hluboce a vážně, pro což v současné době, ve zdejších historických, kulturních, politických a ekonomických podmínkách nemáme vůbec žádné srovnání. Pečlivější výklad pojetí cti u středověkých Islandců by si vyžadoval daleko větší prostor.

Vyvrcholení konfliktu: Po počátečních potyčkách, krádežích a urážkách dochází k hlavnímu přečinu. Pouze v sedmi ze všech přibližně čtyřiceti rodových ság se vyvrcholení konfliktu obejde bez krveprolití. Ve všech ostatních znamená vystupňování sporu násilnou smrt přinejmenším jedné osoby.

Msta: Je-li čest rodu nebo jednotlivce tak hluboce zasažena, že si přečin žádá odvetu, sebere se muž – a ještě častěji více mužů – vykonat pomstu. Některé ságy jsou založené na této fázi, v níž podrobně popisují průběh msty i její dopad na všechny zúčastněné. Odveta může nabýt formy soudního řízení, jehož výsledkem mohou být dva typy rozsudků, pokuta nebo vyhnanství, případně je podle zákonů dovoleno využít krevní msty. Nejpravděpodobněji proběhne obojí, tedy soud i krevní msta. Jak se často ukazuje, ságové postavy se většinou nespokojí s rozsudkem nařizujícím protivníkovi pokutu za ubitého příbuzného, a jejich smysl pro spravedlnost daleko

²⁴ Andersson (1967)

přesahuje právní výklad toho, co zákony považují za přiměřené řešení. I po zaplacení pokuty proto často dojde ke krevní mstě, a nemusí být zabit samotný narušitel pořádku, nýbrž některý jeho společník, nebo dokonce příbuzný, který s případem nemá nic společného. To se pochopitelně ne vždy zamlouvá původně provinilé straně, proto následuje další odvěta a znesvářené rody mohou být na poměrně dlouhou dobu zatíženy řetězovou krevní mstou. Podle toho, nakolik významná osoba byla zabita, volí hrdinové ság protihodnotou ubití jednoho až tří, výjimečně i pěti mužů.

Smíření: Byla-li odvěta řádně vykonána a nezpůsobila nové vychýlení rovnováhy na druhou stranu, můžeme hovořit o smíru. Smrt na jedné straně je vyvážena pokutou, případně ubitím na druhé straně a dál se konflikt nevyvíjí, všichni považují ztráty obou zúčastněných rodů za rovnocenné. V případech, kdy se spor vyhrotí v řetězovou krevní mstu, musí někdy zasáhnout třetí strana. Smír lze uzavřít osobní dohodou s pomocí nezávislé osoby, která má důvěru obou protivníků. Bývá jí mocný předák, dobrý přítel, případně příbuzný. Jeho rozhodnutí by mělo moudře stanovit vyrovnání, spočítat pokuty za smrt, za useknutou ruku, za krádež, urážku, nebo také určit pravidla chování pro obě strany, definovat, kdo je komu ve kterých záležitostech podřízený a podobně. Předpokládá se, že definitivní shoda bude naplněna realizováním a respektováním daných závazků a dodržením všeho, co smířící osoba stanovila. Cílem této osoby je především nastolit rovnováhu. Jestliže kdokoli ze sporných stran úmluvu nedodrží, opět nastává vychýlení rovnováhy.

Nejlepší představu o hloubce požadavku dosáhnout narovnaní nám dá konkrétní příklad. Úryvek je ze *Ságy o Njálovi* a scéna ukazuje závěr smířícího řízení. Mezi dvěma znesvářenými rody proběhla série roztržek, ale nakonec najdou shodu a ujednání dodrží. Pečlivost, s níž jsou ztráty na obou stranách vyvažovány, je pozoruhodná, a v kapitole *III Zákonná část* pochopíme o něco lépe, proč Islandané vykazovali tak nevídaný smysl pro spravedlnost: „*Torgeirovo zranění bylo vyváženo svedením Torfinny, Starkadovo zranění kácením v cizím lese. Za Torgeirovy bratry měla být zaplácena poloviční pokuta a polovina jich měla být vyvážena útokem proti Gunnarovi, a stejně se rušilo ubití Egilovo Tyrfingovou žalobou. Hjörtovo ubití mělo být vyrovnáno ubitím Kola a Nora. Za ostatní měla být zaplácena poloviční pokuta.*“²⁵

3 Úsilí o mírumilovné soužití

Abychom v souladu se principem ság i my ustanovili rovnováhu v této kapitole, měli bychom se zde zmínit také o tom, že konflikty a spory v těchto středověkých dílech ve skutečnosti odrážejí trvalé úsilí o udržení míru a poklidného soužití, ať to vyznívá jakkoli paradoxně. Pravdou ale je, že představa permanentně bojechtivých ozbrojených mužů přecitlivělých na každé slovo a neomalenost je velmi zavádějící. Lidé se soustředili na to, aby mezi sebou udrželi klid a mír. Věnovali se zemědělství, vyháněli ovce na pastvu, rybařili, chystali velké hostiny, na které zvali

²⁵ *Sága o Njálovi*. In: Staroislandské ságy (1965), s. 407.

mnoho přátel, pořádali hry, zápasy, cestovali do cizích zemí, stavěli kostely, obchodovali a rozvíjeli své bohaté a vážené zákony. Štědře se obdarovávali, vycházeli si vstříc v nejrůznějších záležitostech, pomáhali si.

Avšak krajina neustále proměňovaná a ohrožovaná vulkanickými a geotermálními aktivitami, sužovaná hladomory, v některých oblastech úplně neobyvatelná, dále politické okolnosti, které na ostrov přivedly první obyvatele, velmi malá hustota osídlení, fakt, že život na ostrově učinil z Islandců mimořádně izolovaný národ – to vše ovlivňovalo přístup lidí k sobě navzájem i individuální žebříček hodnot a idejí. Skutečnost, že mimořádně propracované zákonodárství bylo podkopáno naprostou absencí výkonné moci, byla velice vlivnou příčinou možné individuální interpretace zákonů. Ta pak jen formovala a podporovala funkci krevní msty jakožto principu společenské kontroly, a tím přesahovala svou legislativní platnost práva odvěty.

Nicméně uvážíme-li, že v rodových ságách lze napočítat celkem 520 konfliktů a že jsou to zřejmě všechny spory, k nimž došlo během sta let, musíme nutně dojít k závěru, že Islandci se skutečně věnovali i mnoha dalším aktivitám, a ne jen vzájemnému vyvražďování. Spolupráce, udržování dobrých vztahů a péče o ně bylo běžnou součástí života i jeho naléhavou potřebou.

III. STŘEDOVĚKÉ ZÁKONY

1 Úvod

V této části se budeme krátce věnovat islandskému právu, protože bylo velmi podstatnou součástí života Islandců. Existence, principy či platnost určitých zákonů se v ságách nezmiňují pouze v souvislosti s trestnými činy. Právní vědomí bylo široce rozšířené a v ságách se znalosti zákonů objevují jako běžná součást života lidí. Zákony (islandsky *lög*) byly chovány ve velké úctě, ačkoli jejich uplatnění bývalo často podřízeno aktuálním potřebám. Právní systém byl proto založen na schopnosti vyložit zákony, interpretovat je a také pozměňovat – ve středověkém islandském právu byl znám například prvek precedentu.

Pro potřeby této práce je proto přinejmenším zajímavé prozkoumat charakter islandských zákonů a společenské hodnoty, jež ze zákonů vyplývají. Ukazují, jak společnost pojímala různé přestupky, co bylo považováno za závažný trestný čin, ale také jak islandská společnost usilovala o řešení životních situací, jako je úmrtí a dědické právo, svatba nebo rozvod. Nejzajímavější pro naše potřeby bude koncept příbuzenského systému, který je v islandských zákonech zakotven. V této kapitole se budeme nejčastěji obracet k názorům T. M. Anderssona a W. I. Millera,²⁶ a především Sigurda Líndala,²⁷ kteří výzkumu středověkého islandského práva zasvětili mnoho let práce a jejichž výsledky považujeme za nejrespektovanější v tomto oboru.

2 Stručná historie

Severogermánské právo vycházelo ze zvykového práva a osobní msty, násilí trestalo násilím. Vznik islandských zákonů je úzce spjat s Norskem, a to dvojnásobně. Ve snaze vymanit se z vlivu norského krále Haralda Krásnovlasého si Islandci chtěli vytvořit vlastní právní systém, který by jim umožňoval řešit své problémy bez královy intervence. Na druhou stranu se nebránili inspiraci a již existující propracované norské právo dalo základ nezávislé islandské legislativě.

²⁶ Andersson a Miller (1989)

²⁷ Líndal (1993)

První zákony údajně pocházejí od Úlfjóta, muže znalého zákonů, který byl vyslán do Norska, aby prozkoumal tamní právní tradici a podle ní předložil vlastní systém. Zákony, jež Úlfjótr vypracoval, byly přijaty v roce 930, kdy byl rovněž založen celoostrovní sněm alting. První známá sbírka zákonů se nazývá *Haflidiho soupis* podle muže jménem Haflíði, na jehož dvorci byla v zimě 1117–1118 sepsána.²⁸ Jistě vzniklo mnoho opisů zákonů, které se nemusely vždy úplně shodovat. Kromě několika drobných zlomků se do dnešních dnů dochovaly dva velmi obsažné opisy: *Královská kniha* (*Konungsbók*) a *Stadarhólská kniha* (*Stadarhólsbók*). Oba manuskripty se v některých pasážích liší formulacemi nebo řazením jednotlivých oddílů, v jiných jsou shodné, v dalších se navzájem doplňují. Jsou proto považovány za jeden komplex, který se jmenuje *Šedá husa* (*Grágás*).²⁹

Šedá husa ve svém obsahu, rozsahu, formě a preciznosti nemá ve světě středověkého práva obdobu. Věnuje se veškerým oblastem života, formuluje vztahy mezi jednotlivci, obcí a jednotlivcem, mezi otrokem a svobodným člověkem, řeší obchodní vztahy, péči o chudé a bez domova, úlohy, práva a povinnosti jednotlivců i obcí, obsahuje rozsáhlé a detailně propracované trestní právo. Texty jsou obdivuhodně precizní, důkladně vypilované a přesné, usilují o naprostou jednoznačnost a snaží se pochytit veškeré myslitelné varianty všech možných případů. *Šedá husa* ve své nevídané komplexnosti odráží vysoké právní vědomí, oddanost zákonům, hlubokou znalost legislativy a nesmírnou péči, kterou jim právní znalci věnovali.

2.1 Prvky zákonodárného systému

Správní jednotky – nejnižší správní jednotkou byl tzv. *hrepp*, jemuž dnes odpovídá pojem obec. Tvořilo ho asi dvacet sedláků (což je posádka jedné lodi). Vyšším stupněm správy byl godord (*goðorð*) a spojením tří godordů byl vymezován ting (*þing*), oblastní sněm. Sněmů bylo na Islandu celkem dvanáct, v každé čtvrti tři. Ting měl funkci krajského soudu a v čele každého z nich stál godi (viz níže).

Alting (*Alþingi*) – celoostrovní sněm. Alting se od roku 930, kdy byl založen, stal nedílnou a nejdůležitější součástí islandské právní tradice. Scházel se každý rok, což bylo významnou celonárodní událostí. Jednalo se o sněm, který trval čtrnáct dní vždy v červnu kolem letního slunovratu, kdy jsou nejdelší dny. Potřeba založit sněm, na němž se budou scházet všichni ostrované, vyvstala z praktického důvodu. Po celé zemi existovalo dvanáct lokálních sněmů, které fungovaly na základě různých zákonů a scházely se v odlišnou roční dobu. Lidé proto pocítili nutnost mít jeden hlavní sněm pro všechny obyvatele, který by podléhal jednotným zákonům. Založili proto alting. Probíhaly zde soudní procesy, oznamovaly se důležité události, ohlašovaly se nové zákony, přijímali se cizinci jako právoplatní obyvatelé Islandu, hlasovalo se o zákonech či zákonodárných funkcích, ale také se zde domlouvaly sňatky, obchody, hrály se hry, zápasilo se, prodávalo se občerstvení a lidé se jen tak scházeli na kus řeči. Sněm se odbýval na

²⁸ *Haflidiho soupis* zmiňuje *Kníha o Islandánech* z pera Ariho Torgilssona (1067–1148), která byla sepsána v letech 1122–1133. Samotný *Haflidiho soupis* se však nedochoval.

²⁹ Název *Šedá husa* vznikl zřejmě omylem při nesprávném opisu, nicméně je to pouhá domněnka. Poprvé se tento název objevil v 17. století.

Sněmovních pláních (*Bingvöllur*) na jihovýchodě ostrova, nedaleko dnešního Reykjavíku. Roklina – ve skutečnosti se jedná o trhlinu Středoatlantského hřbetu –, která vede k těmto pláním, byla pojmenována *Allmanagjá*, Roklina všech, což symbolicky připomíná, že na alting má přístup každý obyvatel Islandu.

Godi (*goði*) – původně především pohanský kněz (islandské *goði* je odvozeno od slova bůh), později politický a náboženský vůdce kraje, jichž bylo na Islandu vytvořeno třicet devět. Godové reprezentovali zákonodárnou moc, pořádali místní sněmy, jmenovali soudce v procesech, ale také například určovali cenu zboží, když připruly obchodní lodě, zasahovali proti lupičům a podobně. Pokud náležitě neplnili svou funkci, nebo se jí dokonce vyhýbali, mohli být potrestáni odnětím godordu (ačkoli není známo, že by k tomu někdy došlo). Úřad godů byl velmi prestižní, bylo možné s ním obchodovat, předat někomu jinému nebo ho zdědit.

Lögrétta – zákonodárny sbor. Ve sboru zasedalo všech 39 godů a další delegáti, přičemž každý z nich měl dva poradce. Celkem zasedalo v lögréttě 145 mužů, v 11. století zde měli své místo i oba islandští biskupové. Úlohou lögrétty bylo tlumočit a vykládat zákony, hlasovat o přijetí nových zákonů a různých jiných důležitých rozhodnutích. Hlasování bylo povinné a kdo se pokusil vyhnout se mu, musel zaplatit pokutu.

Lögsögumadur (*Lögsögumaður*) – vypravěč zákonů. Tento muž byl nejdůležitější osobou altingu, a získával tak obrovskou prestiž. Dodnes jsou dochována jména všech třiceti čtyř vypravěčů zákonů. Lögsögumadur předsedal lögréttě i celému altingu, byl volen na tři roky, ale s neomezeným počtem opakování. Zahajoval i ukončoval všechna jednání, ohlašoval výsledky soudních procesů a jeho hlavní úlohou bylo znát veškeré islandské zákony. Jestliže se mu některých znalostí nedostávalo, musel dvacet čtyři hodin před začátkem altingu svolat pět mužů znalých zákona, jimž důvěřoval, a co nejvíce se od nich dozvědět. Pokud některý z nich svou účast na poradě odmítl, musel zaplatit pokutu. Lögsögumadur musel vynikat excelentní znalostí zákonů, musel mít neobyčejnou paměť, široké vzdělání, diplomatické schopnosti a velkou zkušenost. Kdokoli za ním mohl přijít a požádat ho o výklad kterékoli části zákona.

2.2 Specifika islandských zákonů

Důvěra lidí v psané slovo se rozvíjela jen velmi pozvolna, a přičinil se o to především křesťanský kánon, jenž je vázaný právě na knihy a odvolává se na to, co je psáno. Křesťanství ale přišlo na Island asi o sedmdesát let později než zákony a narozdíl od těchto zákonů, které vznikaly z přesvědčení o jejich nutnosti, křesťanství bylo přijato mnohem chladněji a v podstatě jen proto, že to bylo v určitých ohledech politicky výhodnější (z národního i mezinárodního hlediska). V době, kdy byly v Evropě stanoveny hranice států a křesťanství bylo dávno zakořeněné a institucionalizované, začal být Island teprve osidlován. Díky své izolovanosti byl poměrně svobodný v tom, co přijme za své, a začal si vytvářet vlastní řád. A zatímco v Evropě vznikala literatura výhradně díky církvi a byla psána latinsky, na Islandu se od samého počátku psalo islandsky a ságy i zákony zapisovali nejen církevní hodnostáři, ale i vzdělaní sedláci, již při svých usedlostech zakládali kostely a školy.

Zákony byly zapsány asi sto let poté, co žily výhradně v ústní tradici. Jejich úlohou bylo udržovat již existující řád a podpořit ústně tradované právo, které si i nadále ponechávalo mnohem větší důvěru. Sigurdur Línal vychází z toho, že psané slovo, které na Islandu teprve získávalo svou pozici a určitou váhu, nebylo v počátcích považováno za záruku správnosti. Text mohl být špatně opsaný, nebo dokonce padělaný. Názory islandských středověkých znalců práva přetrvávaly jako autoritativní a závazné zdroje. Navíc zákony uchovávané v ústní tradici dovolují větší přizpůsobivost při řešení obzvláště složitých případů, jsou flexibilnější a daleko lépe se s nimi zachází v praxi. Lze přijímat nové zákony, staré upravovat, připojovat novelizace, doplňovat dosud nezpracované situace.

Středověké islandské zákony odrážejí maximální úsilí o jednoznačnost, spravedlnost a snahu pochytit veškeré myslitelné situace. Zdá se, jakoby se pokoušely vynahradit zásadní nedostatek v uspořádání islandské společnosti, a to absenci výkonné moci. Přesnost formulací je až úzkostlivě propracována do nejjemnějších detailů. Podle *Šedé husy* bylo předepsáno, že pokud se k určitému případu nedovede vyjádřit žádný znalec zákonů, bude považováno za platné to, co se píše v knihách, jinými slovy v různých opisech zákonů. Pakliže se tyto texty lišily, přicházely na řadu hlavní dva opisy zákonů, které byly v držení obou islandských biskupství. Rozhodoval ten rukopis, jenž obsahoval více slov v pasáži týkající se případu. Pokud snad náhodou byly oba texty stejně dlouhé, měla přednost kniha ze stadarhólského biskupství před hólarským, protože k prvnímu zmíněnému náležela jižní, východní a západní část ostrova, kdežto k Hólaru patřila pouze severní část.

Všechny středověké severogermánské zákoníky jsou uvedeny stejným mottem: „Zákonem budujme zemi!“ Islandané se považovali za svrchované a svou svrchovanost vymezovali vlastním zákonodárstvím a nezávislostí na norském králi. O Islandu jako o státu neuvažovali. Stát pro ně bylo království, z jeho dosahu se však chtěli vymanit, k čemuž jim sloužilo formulování vlastní právní identity a pospolitosti. Nejvyšší autoritou pro Islandána tedy nebyl panovník (žádný panovník na Islandu nikdy ani neexistoval), ale zákon. Individuální příslušnost člověka ke společnosti nebyla vymezována termíny jako „v naší zemi“, „v naší společnosti“, nýbrž „v našich zákonech“ („i vorum lögum“). Nejtěžším trestem proto nebyla pro středověkého Islandána smrt, ale vyhnanství.

Abychom byli zcela přesní, v islandských zákonech existovaly jen dvě varianty trestu: pokuta a vyhnanství. Zákony vedle toho jmenovaly i právo krevní msty za určitých přesně stanovených podmínek vyvěrajících ze závažnosti trestného činu. Rovněž výše pokuty se odvíjela od míry trestuhodnosti daného přestupku a od postavení poškozeného jedince (např. pokuta za otroka byla dvakrát nižší než za svobodného muže). Také vyhnanství mohlo nabýt jedné ze dvou forem, mírnější vyhnanství bylo na tři roky a úplné vyhnanství navždy.³⁰ V obou případech byl psanec zbaven veškerého majetku, který zčásti připadl žalované straně a zčásti obci, a musel bezpodmínečně opustit zemi. Psanci nikdo nesměl pomoci, ať už poskytnutím přístřeší, jídla,

³⁰ Ze *Ságy o Grettim* vyplývá, avšak v zákonech se pravidlo neobjevuje, že pokud se psanci šťastnou shodou okolností podaří přežít ve vyhnanství nejméně dvacet let, může být na sněmu omilostněn. Takový případ je však v ságách jenom jeden.

věcí, či jen dobré rady, jinak se sám pomáhající vystavoval trestu vyhnanství. Zatímco podmínky vykonání krevní msty přesně vymezovaly místo, dobu i osobu, na níž smí být vykonána, ubití psance bylo zcela beztrestné a neomezené. Psance směl kdykoli, kdokoli, kdekoli a jakkoli zabít, případně byla za takový čin vyplacena také odměna.

Psanec byl proto věčným štvancem, a ani mimo Island se nemohl cítit v bezpečí. Jsou popsány případy, kdy byl psanec zabit v Norsku i v Konstantinopoli. Smrti, míněno násilné smrti v souboji nebo při krevní mstě, se člověk mohl aktivně bránit, a navíc za jeho případné ubití mohli jeho příbuzní požadovat pokutu nebo ji sami oplatit vykonáním krevní msty. Avšak vyloučení ze společnosti znamenalo, že psanec přestal být považován za člena lidského společenství; nic mu nepatřilo, nevztahovala se na něho žádná práva, žádné povinnosti, po tři roky, anebo až do konce života se musel před lidmi ukrývat, byl stále na útěku, nepřetržitě v ohrožení života, opuštěný, zavržený štvanec. Vyhnanec byl nikdo.

3 Příbuzenský systém

Šedá husa se důkladně věnuje také dědickým záležitostem. To nám napomáhá porozumět konceptu příbuzenského systému na Islandu, a tímto prostřednictvím i významu altruistických interakcí mezi ságovými postavami. Jako uspořádání v ostatních severských zemích, také islandský systém příbuzenských vztahů byl patrilineární, přestože ve věci dědictví zákoník vypočítává i ženskou linii. Celkem jmenuje ve třinácti stupních nejbližší příbuzné a v tomto sledu má být postoupeno dědictví po zemřelém. Zde stručně uvedeme nejbližší příbuzné ve třinácti kategoriích. Jedná se ve skutečnosti o zjednodušený a nekompletní seznam, jak jej uvádějí norské zákoníky, z nichž vycházela islandská legislativa:³¹

- 1) Jako první dědic je stanoven vždy syn zemřelého, případně jeho otec, pokud snad syn zemřel dříve.
- 2) Na druhém stupni jsou dcery a synovi synové. Dcery dostanou movitý majetek a vnukové nemovitosti. Pokud ale mrtvý nemá žádné potomky, jediným dědicem je otec.³²
- 3) Dalším nejbližším příbuzným je bratr. Zde je specifikováno, že pokud zemře žena, její bratr má nárok na dědictví, jestliže mají společného otce.
- 4) Poté dědí matka mrtvého.
- 5) Následujícími dědici jsou strýcové a bratrance zemřelé osoby.
- 6) Šestámi dědici v pořadí jsou synové bratrů, případně nevlastní bratr zemřelého, pokud mají společnou matku.
- 7) Na sedmém stupni jsou děti, jejichž původ je komplikovanější: 1. dítě ženy, za niž nebylo zapláceno jako za nevěstu, ale dítě se nenarodilo tajně; 2. dítě neprovdané ženy, která ho porodila tajně; 3. syn otroka, který dostal svobodu, nenáleží k linii potomků.

³¹ Podle Vestergaarda (1998), s. 163–4.

³² Povšimněme si, že dcery jsou považovány za příbuzné stejně vzdálené, jako jsou vnukové.

- 8) Následují vzdálenější příbuzní, než jsou synové a bratři.
- 9) Dědictví má dostat také děd z matčiny strany a syn dcery.
- 10) Pokračují matčini bratři a synové sestry.
- 11) Dále dědí synové bratrů (křížoví bratřanci).
- 12) Poté následují synové sester.
- 13) Na posledním stupni je zmiňováno takzvané *dědictví nenarozeného*. Pokud zemře těhotná žena a její dítě přežije (a alespoň další dvě ženy v domě vědí, že je těhotná), pak její dar nevěsty náleží dítěti, ale věno se rozdělí legitimním dědicům, jak bylo jmenováno výše.

Ženy dědí až po mužích, nicméně podle Vestergaarda není zřejmé, zda následují až za všemi mužskými příbuznými, anebo zda žena vždy následuje přímo za mužským příbuzným téže příbuzenské kategorie.

Nordický systém je zvláštní také tím, že tato skupina třinácti příbuzenských stupňů vytváří určitou strukturu, která vypovídá o dalších skrytých souvislostech v příbuzenském systému, a je prodchnuta číselnou symbolikou. Tyto vazby vyjdou najevo, pokud rozdělíme seznam třinácti stupňů na dvě, anebo na tři části:

1) Dvě části:

Kategorie 1, 7 a 13 jsou hraniční kategorie, přičemž skupina 1 zde označuje nejbližšího příbuzného par excellence, číslo 7 náleží osobě, která je právě na hranici skupiny nejbližší rodiny, tedy nemanželský syn. Do třinácté kategorie patří osoba, která má na dědictví zcela minimální nárok, a tou je nenarozené dítě.

Když se podíváme na první i druhou polovinu seznamu pozorněji, zjistíme, že první část tvoří tři generace nejbližší rodiny, zatímco ve druhé části jsou zahrnuty osoby, které jsou spřízněny vzdáleněji přes někoho z první skupiny. Příbuzní z prvé skupiny tvořili dle tehdejších zvyklostí nejmenší rodinnou jednotku, přesněji řečeno šlo o mužské příbuzné tří nejbližších generací.

2) Tři části:

Osoby zahrnuté v kategoriích 1–4 tvoří nejmenší patrilineární rodinnou jednotku. Příbuzní pod čísly 5 až 8 jsou příbuzní patrilineární linie, kteří náleží do II. stupně příbuzenství. Jedinci vyjmenovaní ve skupinách 9–12 jsou spřízněni přes ženy provdané do rodiny hlavní mužské větve (Vestergaard skupinu číslo 13 vůbec nezmiňuje, zřejmě pro její hlubší problematičnost).³³

Další specifická rovina chápání těchto různých třídění může vyplynout ze způsobu, kterým se vypočítávaly genealogické vzdálenosti, v sociobiologické terminologii bychom řekli koeficient příbuznosti. Seznam třinácti skupin postupuje jednoduše od nejbližšího po nejvzdálenějšího

³³ Stojí za zmínku, že čísla 3 a 4 mají svůj obzvláštní význam. Starý skandinávský číselný systém je částečně decimální a částečně kombinovaný právě čísly 3 a 4 a jejich násobky. Symbolický význam těchto čísel se odráží v mnoha oblastech; věk dospělosti na Islandu ve středověku byl 12 let, místních sněmů na ostrově bylo 12, a tento vliv můžeme vidět také v jazyce. Například číslovky se ve staroseverštině – ale i v dnešní islandštině – skloňují pouze od 1 do 4, následující číslovky jsou nesklonné.

příbuzného. Do toho vstupují ještě další tři kritéria, která spolurozhodují při definování a organizování této souslednosti:

- 1) Podobnost příbuzných.
- 2) Příbuzenská opozice: příbuzní v patrilineární linii jsou považováni za dvakrát bližší příbuzné než ti, kteří náleží do rodiny přes matrilineární vazby.
- 3) Pravidlo počítání: linie předků (tedy od dětí k rodičům) je hodnocena dvakrát výše než linie potomků (tedy od rodičů k dětem).

4 Příbuzenství podle *Šedé husy*³⁴

Systém příbuzenství, který lze vyvodit ze zákoníku *Šedá husa*, bývá popisován jako bilaterální a genealogická struktura, přičemž centrálním bodem je vždy jednotlivec, od něhož se tento systém odvíjí. Merrill³⁵ ve své práci uvádí, že v islandské středověké společnosti bylo pravidlem následnictví dědických práv po patrilineární linii, kdežto Vestergaard³⁶ se domnívá, že kromě obvyklé preference mužských potomků žádný důraz na patrilineární vztahy v islandském systému nenalzáme (na jiném místě tvrdí, že struktura vztahů byla založena na patrilinearitě z důvodu obecné preference mužských potomků).

Podle Merilla můžeme příbuzenskou terminologii rozdělit do čtyř obecných skupin. Dělení výslovně uvádí jako subjektivní a vytvořené podle vlastní kategorizace, dokonce nám může připadat až příliš obecné, nicméně je srozumitelné a funkční:

Primární termíny – užívají se vždy v plurálu a rozlišují přesně definované rodové vazby (např. *faðir* – otec, *sonur* – syn)

Sekundární termíny – odlišují příbuzné z první skupiny v tom, že tyto termíny mohou být užívány recipročně; označují lidi, již mají stejné postavení a povinnosti (např. *bróðir* – bratr, *bræðrungr* – bratrův syn; pro sestřina syna existuje jiný termín: *systrungur*)

Terciární termíny – užívají se v plurálu a specifikují individuální osoby v určitém typu příbuzenské vazby; vztahy mezi těmito jedinci se podobají spíše spolku, váží je stejné povinnosti, odpovědnost a také sdílení stejných věcí (např. *feðgar* – v češtině toto slovo neexistuje, ale v islandštině označuje vztah mezi otcem a synem, *systkin* – sourozenci)

Kvarterní termíny – označují poměrně velké a nepřiliš determinované skupiny příbuzných (např. *frændfólk* – obecně mužští příbuzní, což může být otec, strýc, bratranec, synovec atd.)

Jiná Merillova³⁷ verze dělení příbuzných do určitých skupin vychází z termínů, které označují velmi obecné a nejširší typy vztahů:

- 1) Pro nejužší rodinu existuje termín *fjölskylda* a zahrnuje nejbližší pokrevní příbuzné, další označení jsou například *skyldfólk* (lidé, kteří jsou vázáni vzájemnou odpovědností), dále

³⁴ Grágás (1980)

³⁵ Merrill (1964)

³⁶ Vestergaard (1998)

³⁷ Merrill (1964)

třeba *frændfólk* (mužští příbuzní). Jednotlivec tak byl jmenován kupříkladu „Jón frændi“, „Jón, náš mužský příbuzný“. Množství označení jen pro nejužší kruh rodiny odráží důležitost rodové příslušnosti islandského středověku. Posun k větší individualitě v současné době je zřetelně patrný i v posunu oslovení od „Jón frændi“ k pouhému „Jón“. Jednotlivec už není implicitně zahrnut v rozsáhlejší smyslu do rodiny, ale je úzce vymezen pouze jako individuální osobnost.

- 2) Paralelní bratrance a sestřenice mohli být označováni od vlastního jména po nejobecnější vyjádření. Bratrova syna a dceru lze označit *bræðrungr* a *bræðrungr* a obdobně sestřina syna a dceru *sysrungr* a *sysrungr*. Ještě obecnější vymezení poskytovaly termíny *bræðbörn* (bratrovy děti) a *sysrabörn* (sestřiny děti) a zcela nejširší termín pro všechny děti všech sourozenců byl *systkinabörn* (děti sourozenců). Zde vidíme úžasnou variabilitu vztahů u paralelních příbuzných od nejužších po nejširší možné pojetí. To umožňovalo maximální flexibilitu pro jakékoli potřeby vymezení vztahů, například před zákonem.
- 3) Osoby, které se staly členy rodiny skrz manželství, byly celkově označovány *mágr* (muži v rodovém nepokrevním vztahu) a *mágrkona* (ženy v rodovém nepokrevním vztahu). I zde vidíme obecnou tendenci utvářet pomocí terminologie velké skupiny lidí náležejících ke stejnému rodu, a tím minimalizovat rozdíly ve stupni příbuzenství.
- 4) Islandština dodnes uchovává kolektivní označení synů a dcer ve vztahu k otcům a matkám. *Fedgar* je název pro otce a jeho syny, *fedgin* označuje otce a dcery. Podobně pro matku a syny existuje termín *mæðgr* a *mæðgin* pro matku a dcery. Tato pojmenování rodinných vztahů náleží do terciárních termínů – viz výše.
- 5) V době islandských ság byly také vztahy mezi pěstouny a jejich schovanci považovány za nesmírně důležité, a rovněž mezi schovanci a jejich nevlastními sourozenci. Tyto nepokrevní rodové vztahy byly specifikovány předponou *fóstri-* pro muže a *fósttra-* pro ženy. Pobratimství³⁸ je patrně nejdůležitějším z nich.
- 6) Užívání přípony *-ingar* mělo také za cíl zahrnout co nejširší okruh příbuzných do jednoho celku. Tato přípona se pojila ke jménu některého významného předka, který zabral půdu, na níž rod žil. Nejznámějším islandským rodem byli například *Sturlungar* (Sturlungové), potomci Sturly Tórdarsona z Hvammu (zemřel 1183). Tímto předkem mohl být muž i žena, ale vzhledem k patrilineárnímu dědickému systému to byli většinou muži. Jméno celého rodu se ale mohlo odvozovat i z místního názvu podle toho, kde první záborce obsadil půdu, např. *Haukadalstí* (*Haukadælir*) byl rod, jehož první předek zabral půdu v Haukadalu.

³⁸ Pobratimové byli muži vychovávaní společně, ačkoli jeden z nich nemusel být vůbec pokrevně spřízněný s rodinou. Chlapec či dívka se dávali na vychování k přátelům a lidé si považovali za velkou čest, bylo-li jim do výchovy svěřeno dítě přítele. Pobratimství však mělo větší záběr a mohlo vzniknout mezi dospělými muži, kteří si z velkého přátelství odpřísáhli bratrskou věrnost nadosmrti. Toto přísežné bratrství vyžadovalo speciální obřad se svědky, jehož součástí bylo spojení krve obou mužů a také projítí pod pásem trávy, který se vyřízl a vyzdvihl nad zem. Ze ság vyplývá, že takové pobratimství mohlo být vnímáno i jako nadřazené nad vztahem mezi pokrevními bratry. Jednalo se o nejhlubší přátelství. O tématu mísení krve, aby se z přátel stali v podstatě pokrevní příbuzní, pojednává velmi zajímavě G. Davy v knize *Dané slovo* (2004).

IV. ALTRUISMUS

A ISLANDSKÉ RODOVÉ SÁGY

1 Materiál

Počet ság, jež řadíme mezi rodové ságy, se pohybuje kolem čtyřiceti. Pro tuto práci jsme si zvolili sedm ság ze sedmi různých typů podle dělení uvedeného v následující kapitole. Pokud bylo možné dát přednost českému překladu, pak jsme tak učinili, jestliže však český překlad ságy neexistuje, vycházeli jsme z anglické sbírky islandských rodových ság *The Complete Sagas of Icelanders I-V*,³⁹ jež je považována za dosud nejlepší ucelenou edici těch nejzdařilejších anglických překladů ság. Tato sbírka nám mimo jiné posloužila jako jednotné vodítko pro datování a dělení rodových ság. Dělení, o něž usilují literární a historické vědy, je nezávazné a může podléhat různým kritériím – obvykle podle místa, kde se ságy odehrávají, nebo podle doby, kdy vznikly. Sbírkou *The Complete Sagas of Icelanders I-V* vytvořila vlastní dělení ság podle doby vzniku a podle jejich obsahu, což je pro naše potřeby nejnápaditější a ve skutečnosti nejvhodnější řešení. Můžeme díky tomu pozorovat případné shody či rozdíly v altruistickém chování postav v různých podskupinách islandských rodových ság.

1.1 *The Complete Sagas of Icelanders I-V*

Velkou předností této sbírky je fakt, že překlady vycházejí z nejlepších islandských edic. U každé ságy je uvedeno, který manuskript byl v původním islandském vydání použit a ze které doby pochází. Na publikaci spolupracovalo více než třicet překladatelů, všichni rodilí mluvčí v anglickém jazyce a zároveň specialisté na islandský jazyk a literaturu.

Nejčastěji byla pro překlad využívána dvě islandská vydání. Jedním je *Íslenzk fornrit*:⁴⁰ toto vydání je nejautoritativnější, ačkoli některé ze starších svazků jsou dnes považovány za zastaralé. Druhým nejpoužívanějším vydáním je *Íslendinga sögur*:⁴¹ jedná se o nejnovější kompletní vydání založené na nejlepších odborných vydáních.

³⁹ *The Complete Sagas of Icelanders I-V* (1997)

⁴⁰ *Íslenzk fornrit*. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 14 svazků, 1933–1991.

⁴¹ *Íslendinga sögur*. Jón Torfason, Sverrir Tómasson and Örnólfur Tósson (ed.); Reykjavík: Svart á hvítu, 2 sv., 1985, 3 sv. 1987.

Seskupení a časové pořadí ság ve sbírce *The Complete Sagas of Icelanders I–V* vychází z řazení Vésteina Ólassona,⁴² které upravil Örnolfur Tórsson. Mnoho názvů ság existuje i v českém jazyce, ačkoli jejich texty nikdy nebyly do češtiny přeloženy, nicméně jde pouze zhruba o polovinu ság. Proto zde pro jednotnost uvádíme názvy ság na prvním místě v angličtině, v závorce ještě v češtině, pokud její název existuje a je v literatuře používán, a nakonec v islandštině pro případné zájemce, kteří by si chtěli ságu vyhledat v originále. Byla-li sága v této práci použita, je to naznačeno podtržením:

A. Objevení Vínlandu (Amerika) a Grónska

- Eirik the Red's Saga (Sága o Eiríkovi Zrzavém; Eiríks saga rauða)

- The Saga of the Greenlanders (Sága o Gróňanech; Grænlendinga saga)

B. Jednotlivci

B.1 Válečníci a básníci

- Egil's Saga (Sága o Egilovi; Egils saga Skallagrímssonar)

- Kormak's Saga (Sága o Kormákovi; Kormáks saga)

- The Saga of Hallfred the Troublesome Poet (Sága o Hallfredovi; Hallfreðar saga vandræðaskálds)

- Killer-Glum's Saga (Sága o Víga-Glúmovi; Víga-Glúms saga)

- The Saga of Bjorn, Champion of the Hitardal People (Sága o Björnovi; Bjarnar saga Hítðalakappa)

- The Saga of Gunnlaug Serpent-Tongue (Sága o Gunnlaugovi Hadím jazyku; Gunnlaugs saga Ormstungu)

- The saga of the Sworn Brothers (Sága o pobratimech; Fóstbræðra saga)

B.1.1 Milostné příběhy

- Viglund's Saga (Sága o Víglundovi; Víglundar saga)

B.2 Vyhnanci

- Gisli Sursson's Saga (Sága o Gíslim; Gísla saga Súrssonar)⁴³

- The Saga of Grettir the Strong (Sága o Grettim; Grettis saga)

- The Saga of Hord and the People of Holm (Sága o Hardovi; Harðar saga og Hólmverja)

B.2.1 Přírodní duchové

- Bard's Saga (Sága o Bárdovi Snæfellsássovi; Bárðar saga Snæfellsáss)

B.3 Vítězové

- The Saga of Finnbogi the Mighty (Sága o Finnbogovi; Finnboga saga ramma)

- The Saga of the People of Kjalarnes (Kjalnesinga saga)

- The Saga of the People of Floi (Sága o lidech z Močálu; Flóamanna saga)

- Gold-Thorir's Saga (Gull-Þóris saga)

- The Saga of Thord Menace (Þórðar saga hreðu)

⁴² Vésteinn Ólasson (1993)

⁴³ *Súr* znamená v islandštině „syrovátka“. Surovátka bylo přízvisko Gísliho otce Torbjörna Torkelssona – jeho jméno se v originále zapisuje Torbjörn súr Þorkelsson. Doslovný překlad ságy je „Sága o Gíslim, synovi Surovátky“.

- The Saga of Ref the Sly (Sága o chytrém Refovi; Króka-Refs saga)
- The Saga of Gunnar, the Fool of Keldugnup (Gunnars saga Keldugnúpsfífls)

C. Společnost

C.1 Regionální spory

- The Saga of the People of Vatnsdal (Sága o lidech z Jezerní doliny; Vatnsdæla saga)
- The Saga of the Slayings on the Heath (Sága o bitvě na vřesovišti; Heiðarvíga saga)
- Valla-Ljot's Saga (Sága o Valla-Ljótovi; Valla-Ljóts saga)
- The Saga of the People of Svarfadardal (Svarfdæla saga)
- The Saga of the People of Ljosavatn (Sága o lidech od Jasného jezera; Ljósvetninga saga)
- The Saga of the People of Reykjadal and of Killer-Skuta (Sága o obyvatelích Doliny dýmů; Reykdæla saga og Víga-Skútu)
- The Saga of Thorstein the White (Þorsteins saga Hvíta)
- The Saga of the People of Vopnafjord (Sága o lidech z Vápnfjordu; Vopnfirðinga saga)
- The Saga of Droplaug's Sons (Droplaugarsona saga)
- The Saga of the People of Fljotsdal (Sága o lidech z Písčitého břehu; Fljótsdæla saga)
- Thorstein Sidu-Hallson's Saga (Þorsteins saga Síðu-Hallssonar)

C.2 Bohatství a moc

- Saga of the People of Eyri (Sága o lidech z Eyru; Eyrbyggja saga)
- Olkofri's Saga (Ölkofra saga)
- Hen-Thorir's Saga (Sága o Slepícím Tórovi; Hænsna-Þóris saga)
- The Saga of Hrafnkel Frey's Godi (Sága o Hrafnkelovi knězi Freyově; Hrafnkels saga Freysgoða)
- The Saga of the Confederates (Sága o spojencích; Bandamanna saga)
- The Saga of Havard of Isafjord (Sága o Hávardovi; Hávarðar saga Ísfirðings)

C.3 Výpravné ságy

- Njal's Saga (Sága o Njálovi; Brennu-Njáls saga)
- Saga of the People of Laxardal (Sága o lidech z Lososího údolí; Laxdæla saga)

2 Problémy sociobiologického zkoumání ság

Ságy představují dávno zaniklý svět. Osoby, které v nich chceme zkoumat, můžeme pozorovat pouze zprostředkovaně. Jejich jednání je vzdálené v prostoru i čase, na rozdíl od jednání respondentů, které nyní sociobiologie při svých experimentálních strategických hrách obvykle sleduje. Kultura, již islandské ságy představují, neměla obdobu dokonce ve své době, proto tím spíše ani dnes nenajdeme paralelu, která by nám mohla v pátrání po principech a motivech chování ságových postav alespoň napovědět.

Problémy spjaté se zkoumáním islandských rodových ság z hlediska sociobiologie jsou velmi rozmanité, různě složité a s odlišnou mírou řešitelnosti. Náš zájem je zaměřen na altruistické

projevy postav v ságách, a s tím souvisí i určitá omezení bádání. Jedná se o otázku historické relevance ság, třídění relevantních typů chování postav a schematizaci celkově extrémně složitých vztahů mezi postavami i aktů, které se řetězí a kříží ve velmi komplikované struktuře.

Islandské rodové ságy se staly předmětem sociobiologického zkoumání dvakrát, v pracích Johnsona a Johnsona a Dunbara a kol.⁴⁴ Pokud jde o první zmiňovaný článek, je zajímavý tím, že došlo k výměně názorů na možnost sociobiologického výzkumu založeného na historických pramenech v příspěvcích dalších autorů, Hekaly a Buella.

V odpovědi na článek Johnsona a Johnsona *Support and Conflict of Kinsmen in Norse Earldoms, Icelandic Families, and the English Royalty*,⁴⁵ jemuž se budeme podrobněji věnovat později (kap. IV.4.1), napsali Hekala a Buell poměrně rozsáhlou a ostrou kritiku: *The Perils of Misunderstood and Incomplete Information. A Reply to Johnson and Johnson*.⁴⁶ Jako historikové považují samotnou metodologii Johnsonů za neadekvátní. Poukazují na to, že středověk má různá období, která se zásadně liší, a podle nich je vidět, že článek o kooperaci Islandců psali lidé historií nedotčení. Dále kritizují zevšeobecnování výsledků na celou islandskou společnost, přestože důkladně byly probrány pouze dvě ságy. Generalizace platnosti jediného jevu na celkové chování lidí je pochopitelně rovněž velice znepokojuje. Těžko se smiřují s faktem, že sociobiologové vytrhávají jednotlivé události z kontextu. K tomu, aby určili, nakolik ochotně vikingové spolupracují, jim stačí, že spočítají mrtvoly a určí příbuzenský vztah mezi vrahem a jeho obětí (toto není nadsázka, jak uvidíme později v rozboru prací Johnsona a Johnsona a také Dunbara a kol.). Jejich kritika je obsáhlá, práci Johnsona a Johnsona považují za zcela zavádějící. Tvrdí, že veškeré otázky a zájmy těchto dvou sociobiologů operují se souborem nekompletních dat a vykazují neporozumění předmětu. Nicméně na závěr shovívavě zvou badatele z jiných oborů do „jejich domu k hrám“ a budou sami velmi opatrní a pozorní, pokud jako historikové vstoupí do oboru sociobiologů.⁴⁷ Seznam literatury čítá dvě plné stránky.

Odpověď Johnsona a Johnsona na sebe nenechala dlouho čekat a po třech měsících vyšla jako dvoustránkový článek pod názvem *There is, Indeed, a Misunderstanding: A Reply to Hekala and Buell*.⁴⁸ Již první věta nás nenechává na pochybách, že námitky a upřímně míněné rady historiků vyvolaly potřebu silné obrany: „Věříme, že neporozumění je na straně Hekaly a Buella.“⁴⁹ Nejprve se autoři vyjadřují k otázce výběru ság, které pocházejí z příliš rozsáhlého historického období. Vysvětlují, že pokud sociobiologické principy odrážejí skutečné mechanismy genetických vlivů na chování, pak by měly fungovat shodným způsobem napříč lidskými kulturami i historickými obdobími. Proto je lhostejné, zda použijí ságy z téhož či různého období. Poukazují například na práci Dalyho a Wilsona (1988), v níž tito autoři srovnávají homicidu v Oxfordu v době kolem roku 1300 a v současném Detroitu! Dále rozebírají v každém jednotlivém odstavci veškeré body, jež zmiňovali Hekala a Buell, ať už se týkají relevantních

⁴⁴ Dunbar (1995)

⁴⁵ Johnson a Johnson (1991)

⁴⁶ Hekala a Buell (1993)

⁴⁷ Hekala a Buell (1993), s. 285.

⁴⁸ Johnson a Johnson (1993)

⁴⁹ „We believe that the misunderstanding is on the part of Hekala and Buell.“ Johnson a Johnson (1993), s. 289.

překladů ság, poznámek o historické době Shakespeara, rozmanité příbuzenské terminologie v různých kulturách nebo detailů, jako je například diskuse o tom, zda islandské rody byly „relativně prominentní“ (Johnson a Johnson), anebo „mnohem více než pouze relativně prominentní“ (Hekala a Buell). Závěrem znovu opakují svou původní otázku, aby tak předvedli, že jejich zájem je doopravdy tak jednoduchý, a proto není potřeba brát v úvahu veškeré souvislosti historického oboru: „Jaký byl stupeň genetické příbuznosti mezi lidmi a jak stupeň příbuzenství ovlivňoval postoj jednoho vůči druhému v situaci reálného nebo potenciálního konfliktu o moc?“⁵⁰ V seznamu literatury jsou uvedeny tři prameny včetně původní práce Johnsona a Johnsona a odpovědi Hekaly a Buella.

Hekala a Buell opět zareagovali o rok později článkem *Providing the Requested Historical Consultation: Hekala and Buell's Rebuttal to Johnsons' Reply*.⁵¹ Potřebovali mnoho času ke své odpovědi proto, že se jí chopili se vši zodpovědností. Napsali totiž odbornou práci, v níž řeší z historického hlediska otázku spjatou s islandskými ságami: „Jaký byl stupeň genetické příbuznosti mezi lidmi a jak stupeň příbuzenství ovlivňoval postoj jednoho vůči druhému v situaci reálného nebo potenciálního konfliktu o moc?“ Za cíl si vzali tutéž otázku, kterou původně řešili Johnson a Johnson, a k rozboru zvolili *Ságu o Slepícím Tórovi*. Svou práci výslovně předkládají jako instruktážní model historické metodologie krok za krokem pro nehistoriky. Jako by implicitně předpokládali, že historické materiály mají nárok zkoumat pouze historikové, ostatní badatelé jsou ti druzí, „ne-historikové“, mezi nimiž není třeba rozlišovat, neboť všechny spojuje týž nedostatek, a to ten, že nevládnou těmi správnými metodami výzkumu. Následně si neodpustí poznámku, že Johnson a Johnson ve své reakci projevili nepochopení jejich kritiky. Hned v následující větě se však ukáže skutečnost, že ani oni sami neporozuměli zcela přesně odpovědi Johnsonů, neboť zdůrazňují, že nekritizovali cíl práce Johnsonů, ale metodu. Ve svém výkladu operují s prvky jako nakolik je historický pramen spolehlivý, srovnání dostupných pramenů, verifikace osob a událostí, zhodnocení informací v kontextu dané historické periody, porovnání překladů v případě existence několika verzí výchozích textů atd. Nejzajímavější je patrně výsledek této práce, protože říká, že vliv na účast ve sporech či na vzájemnou podporu má ekonomická situace jedinců. Odpověď na otázku, zda vzájemnou podporu mezi lidmi ve středověku na Islandu ovlivňují příbuzenské vazby, je tedy – ne.

O tři měsíce později publikovali Johnson a Johnson další práci pod názvem *Support and Conflict of Kinsmen: A Response to Hekala and Buell*.⁵² Již na začátku poukazují na fakt, že k sociobiologickému výzkumu je jedna sága, navíc jedna z nejkratších, opravdu málo (*Sága o Slepícím Tórovi* čítá 22 stran, oproti například *Sáze o Njálovi*, která má 220 stran a vystupují v ní stovky postav – pozn. aut.). Čím menší vzorek k sociobiologickému zkoumání zvolíme, tím menší výpovědní hodnotu má výsledek. Johnson a Johnson dále namítají, že aby mohly být odpovídajícím způsobem srovnány výsledky jejich studie a této vzorové historické práce Hekaly

⁵⁰ „What was the degree of genetic relatedness between people and how did their degree of relatedness influence their conduct toward one another when in real or potential conflict over power?“ Johnson a Johnson (1993), s. 291.

⁵¹ Hekala a Buell (1994)

⁵² Johnson a Johnson (1994)

a Buella, měli druzí zmiňovaní provést svůj rozbor na stejném materiálu, což znamená na *Orkneyinga saga*⁵³ nebo na *Sáze o Njálovi*. Povšimli si také, že druhá odpověď Hekaly a Buella naznačuje, že si patrně přečetli nějakou sociobiologickou literaturu, avšak v článku se o tom nezmiňují (sami Johnsonové v seznamu literatury uvádějí teoretickou historiografickou literaturu, již pro tyto potřeby nastudovali). Následuje rozebírání dalších ság, analyzování odpovědí Hekaly a Buella a vysvětlování vlastního mínění a přístupu sociobiologie, výklad principu příbuzenské selekce. A konečně je také přímo vyslovena otázka, která se vinula od počátku celé diskuse kdesi na pozadí: „Mohou osoby z jiných vědních oborů používat historická data, aniž by se samy staly historiky?“⁵⁴ Ani tito autoři si závěrem neodpouštějí invektivy na adresu historiků, když na základě určitých myšlenkových procesů s veškerou zdvořilostí vyvodí, že musejí souhlasit s Henry Fordou, který jednou řekl, že „historie je žvást“.

Je zjevné, že v této výměně názorů, ostatně velice zajímavé, došlo pouze k tomu, že se na jediném poli střetávají dva obory. Neustále se objevuje slovo „neporozumění“, ať už na straně historiků nebo sociobiologů, a zcela jistě nelze upřít pravdivost tohoto slova ani jedné ze sporných stran. Historie považuje dobovou literaturu za svébytné území, na něž nemají badatelé z jiných oborů přístup. Chápu své odvětví jako komplexní strukturu historie, kultury, politiky a dalších prvků, a samozřejmě mají pravdu. Na druhou stranu nejsou obeznámeni s metodami a základními předpoklady evoluční biologie. Žádný jiný obor než právě evoluční biologie nemá tak specifický odstup od pojmů sobectví a altruismus. Veškeré tyto třecí plochy bohužel znepřijemňují bádání jak historikům, již jsou zcela pochopitelně iritováni neznalostmi evolučních biologů, tak biologům, kteří jsou frustrováni nepochopením humanitních oborů. S tímto vědomím jsem ostatně přistupovala k sepsání této diplomové práce a již od samého počátku bylo zřejmé, že vzhledem k poměrně obsáhlým znalostem o islandských rodových ságách a přinejmenším základnímu přehledu o historii a kultuře Islandu, a rovněž vzhledem k osobnímu odbornému zájmu o etologii a evoluční biologii budu vnitřně iritována i frustrována zároveň.

Všem čtyřem vzájemným odpovědím historiků i sociobiologů jsme věnovali dosti pečlivou pozornost, neboť tuto kapitolu považujeme za jeden z klíčových předpokladů naší práce. Jde totiž o to uvědomit si zásadní limity, které nás svazují při tak vzdáleném původu metody a předmětu výzkumu. Osobně se domnívám, že diskuse mezi Johnsonem a Johnsonem na jedné a Hekalou a Buellem na druhé straně by měla být povinnou četbou pro všechny sociobiology, kteří se chtějí zabývat historickou literaturou, i pro historiky, již chtějí porozumět sociobiologickému výzkumu aplikovanému v oblasti jejich zájmu. Výše uvedenou výměnu názorů považuji za velice poučnou nejen pro uvědomění si omezení bádání při prolínání různých oborů, ale i jako odstrašující příklad toho, jak ze vzájemného neporozumění může vzniknout ještě hlubší neporozumění. Troufám si tvrdit, že od chvíle, kdy sociobiologové vstoupili na výsostné území historiků, by tato debata měla zůstat vždy živá a aktuální.

⁵³ Tato sága nemá český název, proto ji uvádíme pouze v angličtině, jak ji zmiňují autoři. Patří do skupiny tzv. královských ság a byla zapsána na Islandu okolo roku 1200.

⁵⁴ „Can persons from other fields make use of historical data without themselves becoming historians?“ Johnson a Johnson (1994), s. 87.

2.2 Otázka historické relevance ság

2.2.1 Literární hledisko

Spory o spolehlivost ság jakožto historických pramenů se vedou dosud. Otázka podílu reality a fikce v těchto textech dělí odborníky na ty, kteří věří ve faktickou hodnověrnost ság, a na ty, kteří jsou přesvědčeni o tom, že se jedná o zcela smyšlená umělecká díla. Mezi těmito dvěma póly existuje celá škála názorů, jež má i svou rovnovážnou polohu v domněnce, že jde o autorsky zpracované skutečné události. Toto pojetí formuloval v šedesátých letech 20. století M. I. Steblin-Kamenskij a označil ho v literární teorii za „synkretickou pravdu“ – tedy pravdu, která slučuje jak skutečné události, tak autorskou invenci zapisovatelů ság. Pokud jde o naše stanovisko k historické spolehlivosti rodových ság, budeme považovat za platnou Steblinského synkretickou pravdu. Nicméně ve skutečnosti pro potřeby této práce je daný problém irelevantní. Lze se totiž domnívat, že i kdyby události popsané v ságách byly čistými smyšlenkami, implicitní hodnocení a morální pojetí těchto situací odráží hodnotové zázemí té doby a mentální svět Islandců.

2.2.2 Sociobiologické hledisko

Pokud jde o problém věrohodnosti, zda se události popisované v ságách skutečně odehrály, je zjevné, že sami autoři dřívějších sociobiologických prací našli uspokojivé stanovisko. Osobně bychom viděli daleko větší nesrovnalost v tom, zda máme ságy považovat za literární útvary, které vypovídají o mentálním světě Islandců v 9.–11. století, kdy se události odehrávají, anebo až 13.–15. století, kdy byly ságy poprvé zapsány. V předchozích kapitolách jsme zmínili, jak ságy vznikaly, proto bychom měli mít na paměti, že pokud odrážejí ideje a hodnoty středověku, musíme počítat patrně s tím, že jde o směsici idejí a hodnot, jejichž aktuálnost můžeme vymezit do značně širokého období 9.–15. století. A vezmeme-li v úvahu také invenci pozdějších opisovatelů ság – mnohé texty jsou uchovány v daleko mladších opisech – můžeme toto rozmezí posunout až do 17. století.

V souvislosti s „historickou pravdou“ je dále otázkou, jak a zda vůbec bychom měli třídit prvky chování a společenské ideje ovlivněné křesťanstvím, které bylo na Islandu přijato v období ság. Přijetí křesťanství bylo považováno spíše za sociální a politickou záležitost než za věc osobního svědomí, ale zapisovatelé ság v pozdějších staletích vnímali náboženství již mnohem hlouběji a vůči pohanské době chovali odpor, což se v některých ságách zřetelně odráží. Kromě toho, vzhledem k účelovosti přijetí křesťanství, usazovalo se toto náboženství na ostrovech velmi pomalu. Proto postavy v ságách velmi často jednají jako pohané, ale zároveň jako vyznavači křesťanské víry, dalo by se říci podle potřeby.⁵⁵ Jestliže jsme se rozhodli vnímat ságy z jejich historického hlediska jako jeden celek, domníváme se, že bychom měli aplikovat tentýž přístup i

⁵⁵ Krásný příklad nám předkládá např. jedna scéna v *Sáze o Njálovi*. Popisuje okamžik, kdy Ámund stál náhle tváří v tvář vrahovi svého otce Lýtingovi ze Sámssstadů. Ámund byl slepý, ale božím zázrakem v tu chvíli prohlédl, a to akorát na tak dlouho, aby stihl vykonat mstu. Poté zrak znovu ztratil a zůstal nevidomý až do konce svého života: »*Tu pravil Ámundi: „Pochválen budiž Pán! Vidím nyní, co je jeho vůle.“ Nato se obrátil dovnitř stanu a skočil k Lýtingovi a řekol: „Ty sekyrou tak prudce, že mu pronikla až po topor do hlavy.“* Sága o Njálovi. In: Staroislandské ságy (1965), s. 460.

ve vztahu k vyjadřování náboženských a pohanských tradic: Ságy jsou ve své pohansko-křesťanské komplexnosti celistvými útvary a není v našich silách, a ostatně to ani nemá význam, pokoušet se oboje od sebe oddělovat.

Útěchou by nám konec konců mohlo být to, že svět Islandců se narozdíl od ostatních evropských zemí v podstatě neměnil. Jeho historie je proto velmi izolovaná a svébytná. Pokud tudíž pro principy sociobiologie nehraje roli, zda zkoumáme fikci, historicky platné údaje, pohanské postoje či křesťanské hodnoty, pak jediné, na čem skutečně záleží, je to, aby příběhy vytvářely konzistentní žánr, pocházely z téhož místa a přibližně z téže doby. Tak jako tak budou odrážet mentální svět určitého národa v určitém, i když rozsáhlém období.

2.3 Vztahy mezi postavami

Nezbytnou součástí všech rodových ság jsou úvodní genealogické výčty. Specifický příbuzenský systém (jak jsme mohli vidět v kapitole III.2 *Příbuzenský systém*) vycházel z podmínek života na Islandu, ale zároveň zpětně ovlivňoval společenský řád a zákony, a poskytoval model chápání toho, co je správné a co špatné. Přehled postav, které v sáze vystupují, je uveden většinou na začátku oddílu, jakmile se mají dané postavy v sáze objevit. Avšak ne všechny jsou ve výčtu zmíněny, a naopak ne všechny, které byly v genealogii jmenovány, hrají v sáze nějakou úlohu. Mnoho osob je jmenováno jen proto, aby tehdejší posluchači správně identifikovali hlavní hrdiny – vždy se tedy zmiňuje jméno otce, případně i matky, a děda či sourozenců. Různé postavy mívají stejná jména, vztah mezi lidmi je často popsán slovy „blízký příbuzný“, anebo také vůbec ne. Osoby mohou být dlouhodobě formálně spojovány, například vzájemným slibem, dary, povinnostmi vůči rodu někoho jiného nebo také vírou v osud. Tyto závazky zůstávají neustále přítomny na pozadí každého činu, někdy je ale nesmírně obtížné, ba přímo nemožné rozplétat tyto vazby a pokoušet se hodnotit jejich význam či intenzitu. Další prvek, který musíme mít na paměti, je vývoj vztahů mezi postavami. Na počátku mohou dva lidé vystupovat jako naprosto cizí jedinci, nebo dokonce jako nepřátelé, ale později se spřátelí.

Podívejme se například na situaci, kterou nalezneme v *Sáze o Eiríkovi Zrzavém* a která příkladně ukazuje obtíže, jež jsme museli překonávat. Nejprve uvedeme částečnou citaci dané pasáže, poté vyložíme zásadní problémy:

Orm a jeho žena Hallgerd mají u sebe již dlouho na vychování dívku jménem Gudríd. Gudríd je dcerou Torbjörna, jenž je Ormovým dobrým přítelem. Další postavou je zde Einar, jehož otec je propuštěnec. Einar přijel k Ormovi prodat nějaké zboží a tu spatřil krásnou Gudríd a zeptal se Orma na ni, protože ji nikdy předtím neviděl. Rozhodl se, že se o ni bude ucházet, ale Orm řekl, že je velmi vybíravá, stejně jako její otec Torbjörn, takže zatím každého nápadníka odmítla:

„Pak je to žena,“ pravil Einar, „o kterou se chci ucházet, a byl bych rád, abys mou záležitost přednesl mému otci Torbjörnovi a vynasnažil se, jak budeš moci, abych měl úspěch. Jestliže věc dopadne tak, jak si přeji, odměním se ti plným přátelstvím. Sedlák Torbjörn jistě nahlédne, že by naše spříznění prospělo mně i jemu, protože on je člověk velmi vážený a má dobrý dvorec, ale peněz, jak jsem se doslechl, nemá nazbyt.

Mně však a mému otci nechybějí ani peníze, ani půda, a kdyby Torbjörn přijal mou žádost, posílil by velmi svou moc.“

Orm Einara varoval, že Torbjörn tuto nabídku možná nepřijme dobře, ale Einar neustoupil:

Orm zapředel s Torbjörnem rozhovor /.../ Nato přednesl Einarovu žádost a pravil, že je jistě velmi výhodná.

/.../

„Nenadál jsem se, že mi budeš radit,“ pravil Torbjörn, „abych provdal svou dceru za syna nevolníkova. Zdá se vám asi, že jsem na tom zle, když mi dáváte takovou radu. Moje dcera také už u tebe nezůstane, když myslíš, že si nezaslouží lepšího ženicha.“

Jedinec-1 požádá jedince-2, aby se přimluvil o pomoc u jedince-3. Jedinec-1 rovnou nabídne i kompenzaci jak jedinci-2, tak jedinci-3. Jenomže jedinec-3 vidí žádost jako urážlivou a odmítne. Výsledkem je, že jedinec-1 „dluží“ jedinci-2, protože pomoc, a tudíž ani slibovaná kompenzace nebyla naplněna, a jedinec-3 se navíc cítí uražen, čili pro něj je to ztráta. Pokusíme-li se o vysledování zisků a ztrát pro každou ze tří zúčastněných postav, zjistíme toto: jedinec-1 utrpěl 1 ztrátu a přijal 2 zisky (kompenzace, které ušetřil); jedinec-2 utrpěl 3 ztráty (1. přimluva, 2. nemá nárok na kompenzaci, 3. ztratil důvěru přítele, jehož dceru vychovával); jedinec-3 utrpěl 2 ztráty (1. urážka, 2. nemá nárok na kompenzaci). Výsledkem je pro všechny osoby 6 ztrát a 2 zisky (zisky navíc vznikly pouze tím, že se ušetřily ztráty). Jak můžeme s takovou informací naložit? Na první pohled je zřejmé, že v této podobě nijak.

Celou událost si proto musíme rozparcelovat na několik úkonů a zapomenout na jakékoli vzájemné souvislosti. Nabídky kompenzace pomineme s tím, že je-li za určitou pomoc očekávána oplátka, nejedná se o čistý altruismus. Kdyby žádost o pomoc byla vyslyšena, byla by nabídnuta i oplátka. A pokud by došlo pouze k požadované pomoci a oplátka by nebyla vykonána, jistě by se to v dalším jednání aktérů odrazilo nějakou ztrátou vůči jedinci-1, zřejmě ve formě altruistic punishment – např. příště by mu už nebylo pomoheno, případně by mohl být nějak přímo potrestán. To, že jedinec-3 nakonec odmítl, je irelevantní.

2.4 Pořadí událostí a jejich návaznost

Sled událostí je v některých případech velmi komplikovaný. Oplátka pomoci může přijít v mnohem vzdálenější budoucnosti a může být poskytnuta někomu jinému, proto je obtížné určit, zda se jedná skutečně o oplátku pomoci, dále zda byla opravdu zprostředkovaně placena původně pomáhajícímu jedinci, a nakonec pro koho to vlastně znamená zisk a jaký.

Rovněž samotnou návaznost činů a motivaci k určitému jednání není vždy snadné správně identifikovat. Jedna motivace může také vyvolat více odlišných reakcí u různých postav. Zatímco například pomoc jednomu jedinci lze snadno hodnotit jako altruistický čin a následnou oplátku dané postavy, není-li příbuzensky spjata, třeba jako reciproční altruismus, potom třetí postava, na niž má původní čin určitý dopad, též řeší situaci po svém; ať už také oplátkou pomoci, nebo naopak pomstou, a to třeba vůči původně pomáhajícímu jedinci nebo hlavnímu příjemci pomoci.

2.5 Sliby, závazky

Mnoho situací v ságách přinese určitý závazek pro jednu nebo obě strany. *Slib* (například příslib pomoci v budoucnu) jako takový mezi případy pomoci vůbec nezapočítáváme, protože slib sám o sobě nepřináší žádnou ztrátu. Na druhou stranu má ale silný dopad na jednání postav. Například pokud je jedinec zavázán slibem pomoci vůči jinému jedinci, obvykle odmítá spolupracovat s dalším člověkem, jestliže by ona spolupráce měla závazek slibu nějak narušit.

Podobně složitá situace, která může ohledně slibů a závazků nastat, je *nesplněný slib*. Ten může mít dvojí charakter: 1. Slib jen dán obecně – „bude-li zapotřebí, jednou ti pomůžu“. Nedojde-li nikdy k situaci, kdy by mohl onen člověk zavázaný svým příslibem skutečně poskytnout pomoc, příjemce se nikdy nemůže cítit poškozený. 2. Slib může být zcela konkrétní – „zítra ti obstarám jídlo“. V tomto případě nesplněný slib znamená pro příjemce, který pomoc očekává, ztrátu. Nicméně slib a čestné slovo bylo vnímáno jako naprosto bezpečná záruka. Porušení slibu bylo považováno za hrubý přestupek, proto důvěryhodnost, a potažmo čest nespolehlivé osoby byla vážně poškozena. Následně může dojít buď k tomu, že sám příjemce slibu podvodníka nějak potrestá přímo, anebo v budoucnu odmítne pomoci (altruistic punishment). Obě situace mají podstatný dopad na budoucí jednání účastníků, ale ani tak nemůžeme slib vyhodnotit jako altruistický akt, neboť jakožto splněný slib už jde přímo o pomoc, a jakožto nesplněný slib má pro příjemce právě opačnou hodnotu, než má realizovaná pomoc, či přinejmenším nulovou.

2.6 Otázka altruistického chování

Mimo jiné je zapotřebí podotknout, že je-li altruismus definován jako jakýkoli čin, který poskytovateli přinese ztrátu, pak i pomsta je altruismus, protože se mstitel vystavuje riziku, že svou odplatu přežene a sám na ni doplatí. Výši tohoto rizika, ostatně výši hodnoty jakýchkoli činů ságových postav je v podstatě nemožné stanovit. Už jen proto ne, že odplata se ne vždy obrací přímo proti osobě, která se provinila, ale také vůči jiným příbuzným. Kategorizování hodnotnosti určité pomoci by bylo silně subjektivní a téměř jistě by neodpovídalo tehdejšímu pojetí. V naší práci se proto důkladně vyvarujeme jakýchkoli hodnotících pokusů, a pokud tak snad učiníme, tedy jen s nejvyšší opatrností.

3 Jiné práce o islandských rodových ságách

3.1 Johnson a Johnson: *Support and Conflict of Kinsmen in Norse Earldoms, Icelandic Families, and the English Royalty*

V této práci autoři zkoumali vliv stupně biologické příbuznosti na míru vzájemné podpory či na tendence ke konfliktu uvnitř rodu. Data se týkají norských jarlů, islandských rodů a anglických panovníků v bojích o vládu nad Anglií.

Pro část o norských jarlech autoři čerpali ze *Orkneyinga saga*,⁵⁶ která popisuje události během vlády norských jarlů nad Orkneji, Shetlandami a velkou částí Skotska v letech 878–1206. Autoři vycházeli z počtu zabitých jarlů, o nichž jsou v sáze uvedeny rozsáhlé genealogické údaje.

Zdrojem dat pro část o islandských rodech byly rodové ságy. Autoři však pouze odkazují v textu na některé z nich: *Sága o Njálovi*, *Sága o Grettim*, *Sága o lidech z Lososího údolí*, *Sága o lidech z Eyru*, *Sága o pobratimech*, *Sága o Egilovi* a *The saga of the Jomsvikings*,⁵⁷ přičemž plnou citaci uvádějí jen u *Ságy o Njálovi* a *The saga of Jomsvikings*⁵⁸ a u ostatních není zřejmé, nakolik je zkoumali oni sami a nakolik čerpali informace ze sekundárních pramenů. Zde se práce soustředí na případy podpory mezi rody a konfrontuje vzorce ustanovených aliancí s počtem ubití.

Poslední anglická část vychází z encyklopedické literatury.⁵⁹ Na jejím základě autoři zmapovali doklady podpory a konfliktů v boji o moc (1066–1745). My se zde budeme soustředit pouze na relevantní část výzkumu, tedy na analýzu ze souboru islandských dat.

3.1.1 Island

Autoři si správně povšimli, že oddanost lidí vůči svým rodům v islandských rodových ságách je zcela výjimečná. V mnoha případech je risk vyplývající z aktů pomoci tak vysoký, že je s podivem, proč se lidé do takových situací vůbec pouštěli. Jde nejen o riskování ztráty majetku, zatažení do sporu někoho jiného, odsouzení do vyhnanství, ale také ztráty života, což je obzvláště z pohledu sociobiologických teorií přinejmenším zarážející. Bratr obvykle brání svého bratra v boji a téměř vždy se pomstí za jeho smrt, ať ho to stojí sebevětší úsilí, nebo dokonce i když dopředu ví, že jde sám na jistou smrt.

Zatímco v části věnující se norské a anglické části autoři pečlivě zaznamenali počet mrtvých, který vztáhli k výčtu koalic a konfliktů v jednotlivých příbuzenských úrovních (např. mezi prastrýci a prasynovci, strýci a synovci, otci a syny, bratřenci či vlastními a nevlastními bratry), v

⁵⁶ *Orkneyinga saga*. Pálsson H. a Edwards P. (překlad), New York: Penguin, 1978.

⁵⁷ Pro *The saga of the Jomsvikings* není zaveden český název.

⁵⁸ *Njal's saga*. Magnússon M. a Pálsson H., New York: Penguin, 1960; *The saga of the Jomsvikings*. Hollander, L. M. (překlad), Austin, Texas: University of Texas Press, 1955. Ani tato sága nepatří mezi rodové ságy, řadí se do skupiny královských ság.

⁵⁹ Morris, J.: *The Monarchs of England*, NY: Charterhouse, 1975; Smith, G. A.: *History of England*, NY: Charles Scribner and Sons, 4. vyd., 1974.

islandské části se bohužel spokojili pouze s uvedením několika příkladů bez jakéhokoli systematického přístupu. Dozvídáme se tak jen dílčí informace, např.:

Gunnarův bratr Hjört, který se účastnil souboje, věděl, že porážka je nevyhnutelná, ale neustoupil, a nakonec byl při obraně bratra skutečně zabit (*Sága o Njálovi*).

Thorstein putuje až do Konstantinopole, aby pomstil svého ubitého bratra Grettio (*Sága o Grettim*).

Höskuld Dala-Kolsson a Hrút Herjólfsson, kteří byli polovičními bratry, se setkali až v dospělosti a vedli spor o dědictví, ale vyrovnali se a po zbytek života zůstali blízkými spojenci (*Sága o lidech z Lososího údolí*).

Následuje uvedení několika příkladů, kdy pobratimové jednají přesně opačně, čili se navzájem zabíjejí. Autoři vyvozují, že biologické příbuzenství bylo důležitější než cokoli jiného a lidé dovedli v zájmu rodu nebývale riskovat, což se od situace na Orknejích i v Anglii významně odlišuje. Toto islandské specifikum si badatelé vykládají především jako důsledek zvyklostí jiné společenské vrstvy a celkově jiného způsobu života. Panovníci na Orknejích a v Anglii byli dostatečně majetní a mocní, aby si mohli dovolit zaplatit svou družinu a založit účelové spojenectví s jinými muži. Naproti tomu Islandčané, ačkoli i jejich rody mohly být významné a vážené, byli stále více méně všichni na stejné úrovni, žádní jedinci nebyli vládnoucí elita a neměli prostředky k tomu, aby si dostatečné množství dostatečně oddaných spojenců zaplatili. To umožnilo vytvářet daleko oddanější a závaznější vztahy přímo v široké síti příbuzenstva, a proto čest a status rodu vždy vycházela z jeho vnitřních vztahů, z loajality jednotlivců celku a jejich vzájemné podpory.

Co je v této studii zajímavé, je část zabývající se vztahy mezi strýci a jejich synovci. Článek uvádí, že v ságách, které byly pro tyto účely prozkoumány, nebyl nalezen jediný případ, že by strýc zabil svého synovce či synovec strýce. Právě naopak, mezi těmito dvojicemi se vytvářejí výjimečně silná pouta a muži si prokazují vzájemnou podporu (autoři zmiňují např. vztah mezi Njálem a jeho synovcem Thorgeirem Skorar-Geirem, viz *Sága o Njálovi*). To se však týká výhradně strýců z otcovy strany, kdežto mezi příbuznými z matčiny strany vznikají daleko slabší závazky, což údajně může plynout z odlišných zisků a ztrát. Znamená to, že například krevní msta mohla mít sice dopad na příbuzného z kterékoli strany – biologické příbuzenství mělo stejnou hodnotu –, ale naopak pokuta, jinými slovy zisk z následků smrti člena matrilineární linie, se vyžadovala za tohoto příbuzného v jiné výši než za smrt člena patrilineární linie rodu (pokuta byla menší – viz výpočet hodnoty stupně příbuzenství v kap. III.3 *Příbuzenství podle Šedé husy*). Pokud jde o informaci ohledně následků ubití, autoři tvrdí: „Většina ubití v ságách nebyla pomstěna následujícími ubitími či vyhanstvím vraha, ale pokutou, obvykle ve stříbře, již zaplatil vrah a jeho příbuzní rodině zabitého.“⁶⁰

⁶⁰ Johnson a Johnson (1991), s. 216. Autoři čerpají z omezenějších dat, která jim poskytly ságy, jež sami zkoumali. Tato informace ohledně obvyklého vyplácení pokut se totiž poněkud rozchází s relevantní literaturou, která uvádí, že ve všech rodových ságách bylo napočítáno celkem 520 konfliktů; 297 z nich vedlo k pomstě, 119 k soudnímu procesu a 104 ke smířcímu řízení. Soudní procesy skončily v 50 případech rozsudkem, 60 jich bylo urovnáno smířcím řízením (mimosoudní narovnání) a zbylých 9 ani neproběhlo do konce (většinou proto, že přímo na sněmu došlo k souboji,

3.1.2 Závěr

Výsledky této studie napříč všemi třemi kulturními oblastmi plně odpovídaly očekávání; ochota podporovat se tedy objevovala s větší pravděpodobností vůči blízkce příbuzným než vzdálenějším členům rodu a také vůči příbuzným obecně více než nepříbuzným jedincům. Podobně ke sporům docházelo častěji mezi nepříbuznými či vzdálenějšími příbuznými. Blízcí příbuzní podléhali konfliktům méně, a jestliže ke sporu přeci jen došlo, pak méně často končil smrtí některého z nich. Podle zjištění autorů tyto sklony souvisely v širší míře i s tím, zda daný jedinec vůbec potřeboval podporu rodu, a také nakolik byl zdatný v získávání přívrženců. To odpovídá různým mocenským vrstvám a sociálním uspořádáním, jimiž se všechny tři skupiny dat zásadně liší.

3.2 Dunbar, Clark a Hurst: *Conflict and Cooperation Among the Vikings: Contingent Behavioral Decisions*

Studie je zaměřená na vikinské společnosti ve středověkém Skotsku a na Islandu a zkoumá roli příbuzenství v rozhodování o vykonání krevní msty v případě zabití; pokud je zisk z provedení krevní msty nízký, příbuzní mrtvého se spokojí pouze s přijetím pokuty. Vznik aliancí je zaznamenán častěji mezi příbuznými jedinci než nepříbuznými a jsou mezi nimi dlouhodobě stabilnější. Podle sociobiologických teorií jsou rozhodující zisky a ztráty a také stupeň příbuzenství mezi jednotlivci. Autoři se však zajímali o to, do jaké míry je význam příbuzenství modifikován dalšími vlivy, pokud jde o rozhodování, zda bude vykonána krevní msta, či ustanoveno spojenectví.

Pro práci byly využity analýzy dvou ság založené na počtu ubití, na tom, jak byla ubití kompenzována, a také bylo blíže prozkoumáno vytváření a trvalost spojenectví. Jako výchozí materiál posloužily *Orkneyinga saga*⁶¹ a *Sága o Njálovi*,⁶² přičemž obě se liší v době vzniku i námětu. Zatímco *Orkneyinga saga* líčí potyčky a intriky během dvou staletí mezi potomky jarla Ragnvalda, který získal Orkneje od norského krále Haralda Krásnovlasého jako kompenzaci za smrt syna, *Sága o Njálovi* se věnuje vztahům mezi sousedícími rody na Islandu a vypráví průběh jejich sporů. Další data poskytly vlastní materiály autorů, které většinou přispěly k doplnění rodokmenů.

Ze ság byly čerpány veškeré případy vražd, jejich kompenzací a také utváření aliancí. Dále byly zaznamenány relevantní souvislosti: identita osob, stupeň příbuzenství, jež je pojí, stabilita spojenectví a zisky a ztráty jednotlivých účastníků. Autoři spočítali, že v letech 960–1016 bylo ubito 31 z 87 dospělých mužů, z celkového počtu 23 nukleárních rodin jich 8 přijde alespoň o jednoho muže a 4 rodiny ztratí úplně všechny dospělé muže.

jímž byl soudní proces přerušeno). Podle Andersson, T. M., Miller, W. I.: *Law and Literature in Medieval Iceland*. Stanford, Stanford University Press 1989, s. 25.

⁶¹ Pálsson a Edwards (1978)

⁶² Magnússon a Pálsson (1960)

3.2.1 Patrilinearita vs. matrilinearita

Z těchto dokladů byly vyřazeny veškeré vraždy žen (v *Orkneyinga saga* jsou zabity 3 ženy), protože důraz na patrilinéární vazby ženy poněkud vylučuje.⁶³ V ságách jsou zmiňovány velmi málo a podklady o nich a o jejich vztahu k rodům jsou příliš omezené. Z toho plynou dva problémy:

1) I přesto, že dva jedinci jsou příbuzensky spjati přes ženskou linii, metoda této studie by je musela zařadit jako nepřibuzné. Výsledky by proto vykazovaly spíše opačnou tendenci, než předpovídá teorie o příbuzenském výběru, anebo by autoři museli změnit předmět své analýzy. Hodnotili by tak vliv patrilinéárních vztahů na vzorce chování jednotlivce, namísto posuzování příbuzenského výběru v nejuplnějším smyslu.

2) Zaměření pouze na patrilinéární příbuzenské linie musí automaticky počítat s problémem nejistoty otcovství. Nicméně autoři předpokládají, že i přes mimomanželské styky, k nimž v islandské společnosti docházelo, stupeň nejistoty otcovství nebyl příliš silný. I kdyby ale vědomí nejistoty ovlivnilo rozhodování lidí, mohli bychom tyto vlivy považovat za doklad o tom, nakolik byly patrilinéární vztahy důležité ve strategii rozhodování, jak se chovat k určitým jedincům.⁶⁴

3.2.2 Vraždy podle příbuzenství

Podobně jako výsledky práce Johnsona a Johnsona⁶⁵ i tato studie dokládá, že ve středověké islandské společnosti docházelo k vraždám častěji mezi nepřibuznými než příbuznými osobami. V *Orkneyinga saga* bylo zaznamenáno celkem 43 vražd a v *Sáze o Njálovi* 74 vražd (autoři nezahrnují smrt v boji a při vikinských nájezdech). V 7 případech byl příbuzenský koeficient mezi vrahem a jeho obětí menší než 0,125 (bratřenci), 4 z nich byli ještě více vzdáleni. Zbytek připadá na ubití nepřibuzných osob. V *Sáze o Njálovi* se podle autorů dokonce neobjevuje ani jedno ubití mezi příbuznými.

Ve skutečnosti bychom mohli očekávat, že vraždit se budou častěji příbuzní než nepřibuzní jedinci, a to pouze vzhledem k základnímu předpokladu, že frekvence interakcí mezi příbuznými bývá vyšší. Lidé tráví daleko více času na svých hospodářstvích v blízkosti vlastní rodiny, než kdekoli jinde a s kýmkoli jiným. Avšak navzdory tomuto předpokladu bylo podle ság ve středověku na Islandu mnohem bezpečnější zůstat v blízkosti příbuzných. To překvapivě poněkud odporuje předpokladu o základním vlivu frekvence interakcí, jak ho dokládají i současné výzkumy homicidy.⁶⁶

⁶³ V ságách je nesmírnou vzácností, pokud dojde k ubití ženy nebo dítěte. Zabít ženu či dítě bylo považováno za hanebné a hluboce zavrženíhodné, proto nepsané pravidlo, které zapovídalo usmrcovat ženy a děti, bylo velmi striktně dodržováno. Tolerovalo se pouze zabití mužů, přičemž věk, kdy se chlapec mohl stát obětí, tedy jakási hranice dospělosti, byl 12 let.

⁶⁴ Na míru tohoto vědomí o nejistotě otcovství můžeme usuzovat podle zákonů. Ze seznamu řešícího postoupení dědictví – bod 7 – vyplývá, že kategorie osoby „nemanželské dítě“ byla legislativou zachycena. Seznam dokonce vyjmenovává nemanželské děti s vědomím, že jejich „utajení“ může mít různý stupeň. Viz kap. III.2 *Příbuzenský systém*.

⁶⁵ Johnson a Johnson (1991)

⁶⁶ Viz shrnutí např. Zrzavý (2001).

Pro tento zajímavý výsledek našli autoři tři různé interpretace:

- 1) Když se jedinec rozhoduje, zda jinou osobu ubít, nebo ne, hraje v jeho rozhodování roli jistota matrilinéárních příbuzenských vztahů a dává jim přednost před nejistotou patrilinéárních příbuzenských vztahů.
- 2) Faktor příbuzenství je ve skutečnosti irelevantní.
- 3) Stupeň příbuzenství sice hraje roli, ale hodnota tohoto kritéria je setřena jiným faktorem, a to hodnotou, jakou vrah získá, když někoho zabije. Což ostatně odpovídá klasickému předpokladu příbuzenského výběru, že jsou-li zisky a ztráty všech alternativních strategií shodné, rozhoduje nakonec o volbě strategie stupeň příbuzenství. Zde může ovšem být onen zisk ze smrti jiné osoby zcela konkrétní (majetek, obdiv) a ovlivněný očekáváními ostatních členů rodu nebo určité komunity.

3.2.3 Otázka hodnoty zisků

Kapitola IV.2.6 *Otázka altruistického chování* naznačila, jak problematické může být posuzování hodnoty různých zisků a ztrát, dokonce je to podle našeho názoru zdaleka největší překážka pro interpretaci chování postav v historických dokumentech. Tento článek nám nicméně škálování hodnot nabízí. Dunbar a kol. se pokusili rozlišit vztahy mezi vrahem a obětí s ohledem na benefit, který vrah ze zabití své oběti získá. Sestavili jednotlivá ubití do tří kategorií: první skupina zahrnuje příčiny ubití z hlediska benefitů, které mají pro vraha vysokou hodnotu (vliv na exkluzivní fitness), druhá skupina ubití má střední hodnotu (vliv na inkluzivní fitness) a do třetí skupiny náleží vraždy s nízkou hodnotou příčiny (tedy bez vlivu na fitness). Autoři uvádějí, že urážka v ságách je zajisté triviální příčinou sporu vrcholícího vraždou, a proto ji řadí do třetí skupiny.

Podle našeho názoru to však není pravda a tvrdíme, že čest byla v zásadě nejdůležitějším aspektem života ságových postav – a je pravděpodobné, že tato skutečnost alespoň do určité míry reflektuje tehdejší realitu. Hovoříme o cti nikoli jako o hrdinské aureole bojovníků, ale o obyčejné dobré pověsti jednotlivce i rodu. Pokud byl jedinec potupen, byla pošpiněna i čest jeho rodu, proto nemohl jakékoli znevažování trpět. Pro označení urážky existovalo ve staré islandštině mnoho slov a vesměs vyjadřovala, že čest dotyčné osoby je ošoupána nebo má ohnutý roh a podobně. Ságové postavy někdy reagují na urážku mnohem ostřeji než na přečiny, které považujeme za daleko horší, třeba proti majetku či životu. Například jedna epizoda v *Sáze o lídech z Eyru* vypráví, jak byl při soutěži v hodu rašelinou Torlák Civěl zasažen kusem rašeliny do týla, až udělal kotrmelec. To vyvolalo mezi přihlížejícími výbuch smíchu, načež došlo k bitce a několik mužů bylo zraněno.⁶⁷ Výklady, proč byla čest tak zásadním motivem pro řešení jakékoli životní situace, jsou velmi obsáhlé a vycházejí z nejrozmanitějších vlivů: politických okolností příchodu prvních obyvatel na Island, ekologických podmínek života, rodových vazeb, uspořádání společnosti, zákonů atd. Vzhledem k rozsáhlosti a náročnosti tématu odkazujeme na některé prameny uvedené v seznamu literatury.

⁶⁷ *Sága o lídech z Eyru*. In: Staroislandské ságy (1965), s. 94.

Dunbar a kol. říká, že zisk z ubití kvůli urážce měl nízký vliv na fitness. Avšak představme si, jak byl takový člověk ve společnosti vnímán (i když ne vždy): kdo strpěl urážku, aniž by se bránil, mohl být považován za slabocha, a tím pádem za člověka, na něhož se nelze spolehnout a nestojí za to s ním uzavírat spojenectví, je pro ženy neatraktivní, protože je o něm známo, že nehájí svou čest a čest svého rodu... Tyto faktory mohly mít na fitness docela zásadní dopad. Sami autoři dokládají čísla, že ve čtyřech z pěti případů (v *Sáze o Njálovi*) následovala po pomstě za urážku druhá krevní msta z původně provinilé strany. Domníváme se, že jsou-li tedy ságové osoby ochotny ztratit kvůli urážce tak mnoho, znamená to, že jim čin patrně přináší naopak obrovský zisk. A tím je podle našeho názoru vzrůst osobní cti, která byla základním životním principem.

3.2.4 Spojenectví

Spojenectví v islandské společnosti podle studie Dunbara a kol. byla formována průměrně častěji mezi příbuznými než nepříbuznými. Podle dat ze *Ságy o Njálovi* dokonce nevznikla ani jedna aliance mezi nepříbuznými jedinci. Také stabilita těchto spojenectví je větší u blízkce příbuzných než u vzdálenějších členů rodu. Další zajímavý fakt spočívá v tom, že i charakter spojenectví se poněkud lišil, mezi nepříbuznými jedinci byla totiž již dopředu domluvena přísnější pravidla. Podmínky mezi příbuznými byly stanoveny vágněji a také nebylo tak závažným přečinem, pokud se dané podmínky částečně obešly. Nejčastějším důvodem vzniku aliancí bylo úsilí vytvořit silnější stranu v konfliktu, čímž bylo celkové riziko daného sporu rozloženo a sníženo. Čím závažnější byl konflikt, s tím větší pravděpodobností vznikaly aliance.

3.2.5 Závěr

Z malého vzorku islandských rodových ság⁶⁸ vyplývá, že rozhodování lidí, zda zabít jiného člověka, zda vymáhat narovnání za ubitého příbuzného, a jak vysoká pokuta by měla být zaplacená, je ovlivňováno mnoha faktory. Stupeň příbuzenství, příslušnost k patrilineární větvi příbuzenstva, nebezpečnost nepřítelů, potenciální hodnota činu pro vykonavatele vraždy či pomsty. Aby bylo testování příbuzenské selekce na základě tohoto typu pramenů nezkraslené, je vždy nutné najít velmi opatrnou metodu práce i interpretace. Příliš mnoho faktorů totiž skutečný dopad příbuzenské selekce silně ovlivňuje.

Složitá a komplexní struktura ságových příběhů, mnoho vztahů, společenských hodnot atd. znemožňuje určit aktuální benefity pro fitness jednotlivých postav, a to v ani jednom případě. Proto se ve skutečnosti nedá tato práce uzavřít tvrzením, zda a nakolik ságové postavy jednají v souladu s teorií příbuzenské selekce. Autoři zdůrazňují, že především tento problém více než jakákoli jiná překážka znemožňuje provádět plnohodnotné evoluční analýzy historických pramenů. Nebrání to však mapovat alespoň základní orientaci jednání lidí popisovaného v tomto typu dokumentů.

⁶⁸ Připomínáme, jak již bylo zmíněno dříve, že *Orkneyinga saga* i *The saga of the Jomsvíkingar* bývají řazeny obvykle mezi pozdější královské ságy.

V. ANALÝZA VYBRANÝCH SÁG

Úvod

V předchozí části jsme zmínili některé problémy, s nimiž považujeme za nutné se seznámit v rámci této práce. Jistě ani zdaleka to nejsou veškeré komplikace, které musíme vzít v úvahu, ale k některým konkrétním zvláštnostem přihlédneme detailněji v této kapitole. Jiní autoři nevěnují výčtu problémů zkoumání ság takovou pozornost, což je dáno především malým rozsahem jejich prací, obvykle se věnují pouze jedné či dvěma ságám nebo pracují s daty o ságách z jiných zdrojů (Dunbar a kol., rovněž Johnson a Johnson). Kromě toho metoda jejich práce je méně zaměřena na konkrétní příklady pomoci, ale spíše na důsledky jednání postav, což je ve své podstatě daleko jednodušší a jednoznačnější přístup. Ostatně většina výzkumů, ať již sociobiologických nebo literárních, se vesměs soustředí právě na důsledky činů postav, protože ságy, jak jsme viděli v předchozích odstavcích, téměř znemožňují jiný přístup. Jakákoli bádání jsou pak vesměs omezena na počítání mrtvých a z těchto počtů se vyvozují různé závěry. Ani my se počítání mrtvých konec konců nevyhneme.

Metoda

V ságách se vyskytuje opravdu velké množství aktů, které řadíme k altruismu, některé situace však bylo nutné z různých důvodů následně vyloučit (uvádíme v příslušných analýzách). Jednalo se především o takové činy, jichž se účastnilo velké množství postav, anebo osoby, jejichž vazba nebyla blíže specifikovaná, což nám v obou případech znemožňovalo jakkoli stanovit vztahy mezi lidmi a také směřování pomoci.

Ke každé sáze byla poté vytvořena tabulka. Obsahuje seznam typů pomoci, jež se v textu vyskytly, dále kterým příbuzným či nepříbuzným osobám byla poskytnuta a kolikrát, přičemž počet altruistických činů chápeme jako počet osob, které danou pomoc poskytly. Kupříkladu když dva bratři doprovodí svého třetího bratra na námluvy, počítáme, že byla podpora ve věci námluv poskytnuta dvakrát.

Chceme poukázat i na skutečnost, že každá jednotlivá pomoc by v podstatě mohla tvořit zvláštní kategorii, takže celkově ve všech ságách dohromady by šlo jejich množství do mnoha

desítek. Proto bylo nutné různé altruistické akty sloučit. Samozřejmě jsme do skupin shrnuli takové typy pomoci, které svým charakterem odpovídají dané kategorii. Například do kategorie **OBDAROVÁNÍ** náleží „obdarování hostů na hostině“, „věnování drahocenného pláště“, „darování zbraně pro souboj“ atd.

Pokud jde o utřídění osob, jež jsme sledovali, vytvořili jsme celkem 12 skupin: příbuzní s příbuzenským koeficientem 1 (tedy „já“), 0,5 (např. syn), 0,25 (např. vnuk), následují stupně příbuzných označené Pv (vzdálení příbuzní) s koeficientem $r < 0,25$, dále Pz (zákonní příbuzní, rozuměj nepokrevní příbuzní přes sňatek) s koeficientem $r = 0$ a konečně Pb (stupeň příbuzenství nám není znám) s koeficientem $r = ?$. Dále jsme rozdělili tři stupně přátel tímto způsobem: P – přítel, DP – dobrý přítel a NP – nejlepší přítel. Poslední tři sloupky náleží zcela cizím osobám (C), nepříteli (N), a největšímu nepříteli (NN).

Předchozí část diplomové práce, v níž jsme se snažili poukázat na veškerá kritéria a obtíže spjaté se zkoumáním historických pramenů, nás vede k tomu, abychom se maximálně omezili na skutečně uchopitelné a relevantní informace. Naše dotazování jsme si rozdělili do dvou hlavních skupin a ve všech analýzách se budeme soustředit pouze na základní problémy. V první řadě se zajímáme o vztahy mezi postavami, dále se pokusíme rozdělit jednotlivé altruistické činy do dvou skupin na více hodnotné a méně hodnotné.

A. Vztahy – první skupina otázek je spjata se vztahy mezi postavami:

- 1) Do jaké míry jsou postavy v rodových ságách ochotny pomáhat svým příbuzným oproti nepříbuzným jedincům.
- 2) Zda se významně liší ochota osob pomáhat bližším příbuzným a vzdálenějším příbuzným. Za hranici blízkých příbuzných budeme považovat koeficient 0,25 (včetně), ačkoli v souladu s konceptem příbuzenství a charakterem rozsáhlých rodinných jednotek na Islandu ve středověku bychom tuto hranici zřejmě mohli posunout ještě dále.
- 3) Je-li pomoc častěji poskytnutá blízkým přátelům než „obyčejným“ přátelům.

B. Typy pomoci – otázky se zaměřují na hodnotu pomoci ve vztahu ke konkrétním postavám:

- 1) Více hodnotná pomoc – takový typ pomoci, který jedinci, jež ji poskytuje, přináší ztrátu rovnající se riziku smrti, nebo že bude podle zákonů ubit nebo odsouzen do vyhnanství (v tabulce vždy označeno ++).
- 2) Méně hodnotná pomoc – takový typ pomoci, který jedinci, jež pomoc poskytuje, přináší menší ztrátu; není ohrožen jeho život a nevystavuje se riziku krevní msty či odsouzení do vyhnanství (v tabulce vždy označeno +).

Oddíl A. – Uvedené otázky jsou nejužěji spjaty s teorií příbuzenské selekce. Podle očekávání by jedinci v ságách měli více pomáhat příbuzným než nepříbuzným postavám; dále by měli vykazovat větší ochotu pomáhat blízkým příbuzným oproti vzdálenějším příbuzným; a za třetí mezi blízkými přáteli by mělo k pomoci docházet častěji než mezi méně důvěrnými přáteli. To odpovídá předpokladům, které byly zmiňovány v kap. 1.6 *Princip „staří známí“*. V rámci této třetí

otázky jsme postavu *přítele* podrobili ještě bližšímu zkoumání v tom, že jsme stanovili tři stupně: *přítel*, *dobrý přítel* a *nejlepší přítel*. Pro co nejcitlivější určení daného stupně přátelství jsme se drželi především toho, co říká text, případně jsme se co nejpřesněji pokusili sami zhodnotit tuto míru přátelství. Vzhledem k tomu, že vyjadřování ság je velmi přímočaré, většinou to nebylo tak problematické. Jistě by se dalo namítnout, že každý čtenář může vnímat popsanou intenzitu přátelství poněkud jinak. V této práci však byly dané vztahy zhodnoceny pouze jednou osobou, proto případná odchylka od skutečnosti (pochopitelně subjektivní skutečnosti) je ve všech případech přinejmenším konstantní. Navíc při porovnávání pomoci příbuzným oproti nepříbuzným jedincům budou započítáni všichni přátelé dohromady a zde jejich zpochybnitelná individuální blízkost postavám nebude výsledky nijak narušovat.

Oddíl B. – Ve druhém oddíle nás bude zajímat, zda hodnotnější pomoc z hlediska případné ztráty je častěji poskytována příbuzným, anebo nepříbuzným jedincům. Za dělení altruistických činů podle jejich hodnotnosti jsme autory dřívějších článků kritizovali, vezmeme si proto daleko menší sousto. Johnson a Johnson se pokusili roztrždit do tří skupin různé důvody ubití podle toho, jak velký zisk přinese vrahovi smrt dané osoby. Podle našeho názoru u některých kategorií selhali (zmiňovali jsme například urážku). Naše dělení je proto zcela jednoduché, vytvořili jsme pouze dvě kategorie činů. Jak je vidět, do naší definice zahrnujeme také zákony. Vycházeli jsme z předpokladu, že určité altruistické aktivity nejsou na první pohled nijak nebezpečné, což je zavádějící. Podle islandských rodových ság bylo právo všeobecně velmi dobře známo a pěstováno, lidé si proto uvědomovali svá rizika a znali legislativní „cenu“ svých činů. Například typ pomoci *poskytnutí rady* samo o sobě vyznívá zcela neškodně, a samozřejmě to spíše neškodné bylo, jestliže se rada poskytovala správné osobě. Islandské středověké právo totiž *poskytnutí rady vyhnanci* považovalo za trestné a člověk, který se takto provinil, sám propadl trestu vyhnanství. Pokud to bude nezbytné, každý konkrétní případ označený dvěma křížky bude v příslušné podkapitole blíže vysvětlen.

Jak jsme se již zmínili, pokud jde o příbuzenstvo, v ságách se často setkáváme s problémem, že některé postavy nejsou specifikovány přesně a vypravěč je uvede pouze jako „příbuzný“. Tyto osoby mají v tabulkách samostatnou kolonku (Pb, r = ?). Protože nevíme, zda termín „příbuzný“ v každém konkrétním případě označuje třeba bratra, anebo bratrancovu nevlastní sestru, což je velký rozdíl, budeme tuto kategorii zahrnovat pouze do analýz, kterým tato vágnost neuškodí. To se týká prvního dotazu, zda jedinci s větší pravděpodobností pomohou příbuzným, anebo nepříbuzným osobám. Pokud budeme srovnávat míru pomoci blízkým a vzdáleným příbuzným, kolonku obecných „příbuzných“ nebudeme vůbec zahrnovat.

Vlastní sloupek jsme se rovněž rozhodli přisoudit zákonným příbuzným (Pz), jejichž vztah, bez ohledu na hloubku, je pouze formální, nikoli pokrevní. Museli jsme se vypořádat se stejným problémem jako Dunbar a kol., tedy nakolik zapojovat do analýz příbuzné, kteří jsou geneticky zcela nepříbuzní. Při zodpovídání první otázky budeme tyto osoby započítávat mezi příbuzné, nicméně ze srovnávání uvnitř příbuzenstva budou muset být bohužel vyloučeni, podobně jako

skupina Pb ($r = ?$), ačkoli se nám to pochopitelně velice přičí. Manželé, švagři a další velmi blízké osoby by ale dokonale zkreslily obraz toho, nakolik jsou lidé ochotni pomáhat svým geneticky příbuzným jedincům.

Samozřejmě v ságách nevystupují kompletní vzorky všech druhů příbuzných a přátel všech tří stanovených stupňů. To bude v interpretaci na závěr každé ságy zohledněno a souhrnná analýza altruistických situací ze všech ság dohromady bude uvedena na samotný závěr.

Analýza ság

1 Sága o Eiríkovi Zrzavém (Eiríks saga rauða)

Sága patří do skupiny *Objevení Vínlandu (Amerika) a Grónska*. Odehrává se v období od osmdesátých let 10. stol. do roku 1006. Zapsána byla v raném 13. století.

Začátek ságy pojednává o objevení Gunnbjörnových ostrovů, patrně se jedná o ostrovy na východě Grónska. V roce 981 k nim doplul Eirík Zrzavý, který musel jako psanec opustit Island. Osídlení Grónska trvalo asi pět set let, ale v 15. století se zhoršily podmínky života, prudce se ochladilo a plavba mezi jednotlivými ostrovy se velmi zkomplikovala kvůli plovoucímu ledu ve vodách. Islandská populace proto zanikla, mnoho lidí zemřelo nebo z Grónska odplulo. Větší část ságy se týká objevení Vínlandu (Severní Ameriky) Eiríkovým synem Leifem v roce 1000 a pokusu Torfinna Karlsefniho tuto zemi trvale osídlit (1002–1006).

1.1 Problémy

1.1.1 Vztahy mezi postavami

Jako v jiných ságách i zde se vyskytly některé situace, v nichž nejsou vztahy mezi postavami přesně popsány a z textu ani okrajově nevyplývá, zda se jedná o příbuzné nebo nepříbuzné jedince. Z našich analýz jsme proto museli vynechat tyto dvě situace: 1. Eirík půjčil Torgestovi vyřezávané ložní desky. Jedná se o úvodní část ságy, kde je velmi stručně nastíněna minulost obou mužů (kap. 1, s. 17). 2. Na torsneském sněmu byl Eirík odsouzen do vyhnanství a zatímco ho nepřátelé hledali, skrýval ho Eyjólf v Dímunské zátocce (kap. 1, s. 18).

1.1.2 Aktivity s hromadnou účastí

Typickým prvkem v ságách je všeobecně množství lidí účastnících se některých událostí. Z našeho pohledu se každopádně jedná o pomoc – například doprovod na daleké cestě, uspořádání hostiny –, ale vzhledem k velkému počtu lidí a především s ohledem na fakt, že v těchto hromadných případech nejsou zdaleka všechny vztahy lidí vůbec popsány (což ani není možné), nebudeme tyto akty pomoci započítávat. Bylo by sice možné povšimnout si pouze těch případů,

kde jsou alespoň některé postavy konkrétně jmenovány. Nicméně jsme uvážili, že by tak byli znevýhodněni všichni ostatní ve skupině, které sága vysloveně nevyjmenovává. Naše data by pak mohla být poněkud jednostranná a jednoznačně by protežovala příbuzné: ti totiž jako jediní bývají obvykle pojmenováni, kdežto ostatní členové doprovodu jsou nám zcela skryti za vyjádřeními typu „a jelo s nimi dalších třicet mužů“.

Sága o Eiríkovi Zrzavém pojednává o výpravách daleko od Islandu, proto se v ní o to více setkáváme se situacemi, kdy se události odehrávají za účasti velkého počtu lidí. Jako aktivity za hromadné účasti postav jsme určili 12 situací: 1. Torbjörn Vífilsson (mocný předák) sezval hosty k podzimním hodům, uvádí se, že přijelo mnoho přátel (kap. 2, s. 20). 2. Eirík a Torgest se utkali, na obou stranách kromě jejich synů bojovalo několik dalších mužů (kap. 1, s. 18). 3. Torbjörn Vífilsson pořádal na jaře hody, dostavilo se mnoho přátel, kteří poté byli obdarováni (kap. 2, s. 20). 4. Orm, jeho žena a další přátelé Torbjörna Vífilssona, celkem 30 mužů, se vypravilo na moře pryč ze země (kap. 2, s. 20). 5. Torkel přijal k sobě na zimu Torbjörna Vífilssona a celou jeho výpravu a pečoval o ně (kap. 2, s. 20). 6. Vědma Torbjörg a předák Torkel naléhali na Gudríd, aby při věštění zpívala pohanskou píseň, kterou znala jen ona. Gudríd odmítala, protože je křesťanka, nakonec se však nechala přemluvit tím, že pomůže všem obyvatelům obce, kteří si přáli z věštby dozvědět, kdy skončí hladomory (kap. 3, s. 22). 7. Leif na cestě v Grónsku narazil na lidi, kteří ztroskotali, a vzal je s sebou (kap. 4, s. 24).⁶⁹ 8. V Eiríkově fjordu zůstali lidé bez přístřeší a Torstein se svými lidmi se jich ujal a postarali se o ně přes zimu (kap. 4, s. 24). 9. Torstein vyprovodil své muže, kteří se vypravili na moře (kap. 5, s. 25). 10. Mrtvý Eiríkův syn Torstein se zjevil své ženě Gudríd a žádal ji, aby věnovala část jeho i svého majetku kostelu a chudým (kap. 5, s. 26). 11. Eirík pozval posádky dvou obchodních lodí k sobě na zimu, nechal také uskladnit jejich zboží (kap. 6, s. 27). 12. Na výpravě v Hellulandu asi 140 mužů společně rozporcovalo vyplavenou velrybu a podělili se o jídlo (kap. 7, s. 29).

1.2 Typy pomoci v *Sáze o Eiríkovi Zrzavém*

Mnoho případů, kdy si lidé vzájemně pomáhají, jsme byli nuceni vyloučit. Charakter ságy, která se odehrává v cizích zemích a v níž postavy hodně cestují na velké vzdálenosti, zapříčinil, že v bezpočtu situací se angažuje příliš mnoho jedinců. Jedná se často o doprovod, zvláštěpak o společnou výpravu na moře. Nemůžeme-li je zodpovědně utřídit, je rovněž nemožné vyvozovat z jejich jednání jakékoli závěry. Altruistické činy popisované v této sáze jsme shrnuli v Tab. 1 uvedené na následující straně.

1.3 Interpretace

Počet postav, jimž byl poskytnut nějaký altruistický čin, je celkem 15. Zbylé postavy a situace jsme museli z rozmanitých důvodů vyloučit, jak jsme je uvedli výše. Vzhledem k tomu, že se

⁶⁹ „V tom projevil velkou šlechtnost i odvahu, (...)“ *Sága o Eiríkovi Zrzavém*. In: Staroislandské ságy (1965), s. 24.

jedná o velice malý soubor dat, pochopitelně z něj nelze vyvodit žádné zásadní informace, a už vůbec není možné tyto informace zevšeobecňovat. Ani takto malý soubor ale nechceme v naší práci pominout.

Tab. 1 - Typy pomoci v Sáze o Eiríkovi Zrzavém a vyjádření stupně příbuznosti mezi poskytovatelem a příjemcem pomoci

typ pomoci		I. stupeň $r = 0,5$	Pz $r = 0$	Pb $r = ?$	P	C	
PODPORA PŘI NÁMLUVÁCH	+				1		Pz - zákonný příbuzný; Pb - příbuzný; P - přítel; C - cizí O - otec; M - manželka; Sn - snacha
DOPROVOD	+				3		
POSKYTNUTÍ POTRAVIN	+				1		
OBDAROVÁNÍ	+			1			
DÍVKKA NA VYCHOVÁNÍ	+				1		
PŘIJETÍ NELEGITIMNÍHO SYNA ZA SVÉHO	+	1 (O)					
POSKYTNUTÍ BYDLENÍ PŘES ZIMU	+					2	
POSKYTNUTÍ BYDLENÍ	+			1			
POSKYTNUTÍ PŮDY	+				1		
UJMU TÍ SE PŘE ZA UBITÍ	++		1 (M), 1 (Sn)				
KREVNÍ MSTA	++		1 (M)				

1.3.1 Pomoc příbuzným a nepříbuzným

Výsledky ukazují, že v 6 případech byla pomoc poskytnuta příbuzným, ačkoli 3 z nich nejsou pokrevní (týká se altruistického činu vůči manželce a snaše, sloupek Pz), zato se altruisticky zachoval trojnásobný počet nepříbuzných jedinců (9). Z nich však velkou část tvoří postavy charakterizované jako přítel, a to celkem 7 lidí. Poskytnutá pomoc zcela cizím jedincům je v těchto poměrech zanedbatelná, když uvážíme, že na 2 cizí osoby, které věnovaly pomoc, připadá 13 osob, jež se řadí mezi příbuzné a přátele. Vzhledem k malému počtu příkladů nám bohužel není umožněno zjistit, bylo-li víckrát pomoheno blízkým příbuzným než nepříbuzným.

1.3.1.1 Poznámky

Zde bychom měli uvést na pravou míru, že žena, kterou uvádíme jako manželku, ve skutečnosti nebyla vdaná. Měla poměr s jedním mužem a počali spolu syna. Protože tento vztah považujeme za více než přátelský, ale nejde o pokrevní příbuzenství, rozhodli jsme se jej charakterizovat jako manželství, i když to bohužel není zcela přesné.

1.3.2 Hodnotnější a méně hodnotná pomoc

Z této ságy jsme získali jen velmi malý počet případů pomoci, kterou považujeme za hodnotnou (++). Všechny spadají do pomoci poskytnuté blíže nespecifikovaným příbuzným (koeficient příbuzenství $r < 0,25$). Z toho důvodu ani nemůžeme porovnávat žádné jiné příbuzenské či nepříbuzenské kategorie.

1.3.2.1 Výklad rizik u pomoci označené ++

Ujmutí se pře za ubití (Pz) – Vzít na sebe vedení pře za žalovanou nebo žalující stranu znamenalo velkou čest, neboť to vyžadovalo výtečné znalosti zákona, zkušenosti a důvěru. Čím obtížnější pře, tím větší sláva mohla v případě úspěchu vzejít vítězné straně. Avšak osoba, která za svou stranu vedla při, zároveň nebyla považována za člověka, který do případu nepatří. Obhájce nebyl nestranný a rozsudek mívával dopad i na něho. Ani žalující nemusel vždy počítat s úspěchem. Provinění formálních postav u soudu proti právním regulím bylo trestáno podle závažnosti přečinu pokutou či vyhnanstvím.

Krevní msta (Pz) – Všichni jedinci, kteří se účastní vykonání krevní msty, se vystavují riziku, že bude další krevní msta odplatou vykonána právě na nich. Pomsta nemusí nutně být ukončením sporu, často jde naopak o spuštění řetězového procesu, kdy se dva rody vzájemně ubíjejí, dokud nezasáhne třetí strana, jež dovede zajistit smír.

2 Sága o Gunnlaugovi Hadím jazyku (Gunnlaugs saga Ormstungu)

Sága patří do skupiny *Válečníci a básníci*. Byla zapsána v pozdním 13. stol.

Příběh se odehrává v Borgarfjordu na západě ostrova a vypráví o milostném trojúhelníku. Na samotném začátku je ve věšteckém snu předpovězeno, že dva muži vzplanou láskou k jedné ženě, budou dlouhodobě ve sporu, až se nakonec utkají v souboji. Hlavními postavami jsou Hrafn a Gunnlaug Hadí Jazyk, oba básníci, již putují od krále ke králi a recitující své básně. Sága uchovává mnoho Gunnlaugových veršů, které pravděpodobně skutečně složil. Rád vymýšlel potupné verše, proto získal přívlastek Hadí Jazyk. Helga je onou ženou, jež přivedla básníky do sporu na život a na smrt a působí více jako symbol než jako skutečná osoba. V sáze se projevuje fatalismus, který je typický pro většinu ság, zde však obzvláště vyniká. Nikdo nemůže uniknout svému osudu, a tak nezbývá než se mu postavit čelem.

2.1 Problémy

2.1.1 Vztahy mezi postavami

Většina vztahů zmíněných v této sáze je jasně popsána a dobře se v nich orientujeme. Tři případy pomoci jsme museli z následující analýzy vyloučit, protože ne všechny vztahy jsou v dané situaci jasné: 1. Gunnlaug byl u norského jarla, ale choval se k němu urážlivě. Když ho chtěl jarl nechat vyvést, Gunnlauga se zastal jeho krajan Skúli Thorsteinson (25, kap. 14, s. 26). 2. Když se Hrafn chystal do souboje s Gunnlaugem, doprovázeli ho čtyři muži, z toho dva příbuzní Grím a Ólaf. Poměr druhé dvojice vůči Hrafnovi nám není znám (kap. 16, s. 59). 3. Také Gunnlaug je doprovázen, celkem šesti muži, z nichž ani jeden není v sáze blíže určen (kap. 16, s. 59).

Na závěr pouze zmínka, že některé typy pomoci jsme zcela ignorovali, a to pokud šlo o dar od jarla, v jehož družině někteří Island'ané sloužili. Akty jako darování lodí, poskytnutí doprovodu

či osobní podpora v nějakém sporu mají v tomto kontextu zcela jiné pozadí a z hlediska jarla se ani nejedná o altruismus. Kromě toho obecně dary, a zvláště dary od panovníků, mají ve své podstatě charakter závazku.

2.2 Typy pomoci v *Sáze o Gunnlaugovi Hadím Jazyku*

Konkrétnější a jednoznačnější popisy vztahů mezi postavami a také individuální jednání, což byly doposud největší překážky znemožňující prozkoumat více altruistických prvků v ságách, jsou v *Sáze o Gunnlaugovi Hadím Jazyku* velkým přínosem. Vyřadili jsme jen minimum situací, jež nelze analyzovat, a nyní se proto můžeme věnovat mnohem širšímu souboru dat v Tab. 2:

Tab. 2 - Typy pomoci v *Sáze o Gunnlaugovi Hadím Jazyku* a vyjádření stupně příbuznosti mezi poskytovatelem a příjemcem pomoci

typ pomoci		I. stupeň r = 0,5	II. stupeň r = 0,25	Pb r = ?	P	NP	C
PODPORA PŘI NÁMLUVÁCH	+	1 (S)		1			
DOPROVOD	+			1			
OB DAROVÁNÍ	+	1 (S)				1	
ZAPŮJČENÍ PENĚZ	+						1
DÍVKA NA VYCHOVÁNÍ	+		1 (T)				
POSKYTNUTÍ BYDLENÍ PŘES ZIMU	+						1
POSKYTNUTÍ BYDLENÍ	+				1		
DOBŘE DOPORUČENÍ	+						2
SPOLUÚČAST V SOUBOJI	++			3			
KREVNÍ MSTA	++	1 (O), 1 (B)					

Pb - příbuzný; P - přítel; NP - nejlepší přítel; C - cizí

S - syn; O - otec; B - bratr; T - teta

2.3 Interpretace

Sága o Gunnlaugovi Hadím Jazyku se z velké části odehrává v Norsku u dvora jarla, proto jsme museli mnohá obdarování a jiné formy altruismu vypustit. V Tab. 2 máme nyní zaneseno celkem 16 osob, jimž byla poskytnuta pomoc.

2.3.1 Pomoc příbuzným a nepříbuzným

Také v této sáze je pomoc mezi příbuzné a nepříbuzné distribuována podobně jako v *Sáze o Eiríkovi Zrzavém*, jinými slovy 10 příbuzných a 6 nepříbuzných jedinců poskytlo někomu pomoc. Podíváme-li se pouze na příbuzné osoby, pak 5 blízké příbuzných postav pomohlo, avšak o vzdálených příbuzných chybí jakýkoli záznam (podle našich pravidel nezahrnujeme do tohoto dělení kolonku příbuzných bez specifikované vzdálenosti - Pb - nicméně pro zajímavost pouze upozorňujeme, že právě v této kategorii najdeme celkem 5 případů pomoci). Kategorie *přítel* a

nejlepší přítel jsou v obou případech zastoupeny pouze jediným altruistickým činem, ostatní nepříbuzní jedinci někomu poskytli určitý druh podpory až dvakrát častěji.

2.3.1.1 Poznámky

Kolónka nejlepšího přítele obsahuje jedinou postavu. Žena, o níž se jedná, je ve skutečnosti milenkou, má se ale provdat za jiného muže. Od svého milence dostala darem drahocenný plášť. Protože není ani příbuznou (Pz) svého milence, ale ani nepříbuznou, dokonce není ani obyčejnou *přítečkyní*, rozhodli jsme se jí ve vztahu k milenci přisoudit roli *nejlepšího přítele*.

Jiný nepřesný detail se týká označení osoby jako „blízký příbuzný“. Takto byl v sáze nazván Gunnlaug, když doprovodil svého příbuzného Illugiho na cestě kamsi na sever (kap. 7, s. 19). *Blízký příbuzný* by v tomto smyslu mohl být jak strýc, bratranec, tak kupříkladu bratrancův syn. Tím pádem se ovšem pohybujeme na hranici příbuzenského koeficientu 0,25 a méně, již jsme si určili jako předěl mezi blízkými a vzdálenými příbuznými. Proto případ Gunnlaugova doprovodu radíme raději do obecné kolónky *příbuzní* (Pb). Bude tím zahrnut přinejmenším v posuzování jedné z otázek, a to nakolik lidé v ságách upřednostňují pomáhat příbuzným oproti nepříbuzným jedincům, ačkoli ho bohužel budeme muset vynechat z porovnávání blízkých a vzdálených příbuzných.

2.3.2 Hodnotnější a méně hodnotná pomoc

Příběh této ságy poskytuje několik vysoce hodnotných typů pomoci označovaných ++, jejichž rizikovost není třeba objasňovat. Jedná se o spoluúcast v souboji a krevní mstu. Ve všech pěti případech byla daná pomoc poskytnuta výhradně příbuznými osobami, a ani jednou žádným z nepříbuzných jedinců. Zaměříme-li se na stupeň příbuzenství, vidíme, že 2 případy zahrnuje sloupek příbuzných I. stupně s koeficientem 0,5, zbylé 3 případy spadají do vágní kategorie nespecifikovaných příbuzných (Pb) – může se tedy jednat jak o velmi blízké příbuzné osoby, tak o velmi vzdálené.

3 Sága o Gíslim (Gísla saga Súrssonar)

Sága o Gíslim náleží do skupiny ság *Vyhnanci*. Děj se odehrává od první poloviny zhruba do konce 10. stol. Zapsána byla přibližně na počátku či v polovině 13. století.

Příběh začíná v Norsku vyprávěním o Gíslimho předcích, poté se přesouvá do Západních fjordů na Islandu. Gíslim je přímo vzorem tragického hrdiny a na rozdíl od *Ságy o Grettim*, která též vypráví příběh psance, je tato sága historicky pravdivější. Objevují se v ní verše, které Gíslim skutečně složil. Kompozice vyprávění je jednotná, plynulá a rozvíjí se od individuálního sporu po tragédii celého rodu. Věštba předpoví blízké i vzdálené události, jejichž souhrou je Gíslim nakonec odsouzen do vyhnanství. Má mnoho nepřátel, kteří se ho snaží chytit, ale jeho věrná žena Aud ho podporuje až do konce.

3.1 Problémy

3.1.1 Vztahy mezi postavami

Mnohé situace v této sáze, které bychom za běžných okolností hodnotili jako altruistické činy, jsme museli hned na začátku vyloučit, neboť se odehrávají u dvorů jarlů. Jak už jsme uvedli u jiné ságy, jednání jarlů, byť je jakkoli velkorysé, nemůžeme považovat za altruistické.

Jiné činy, které jsme rovněž nemohli zaznamenat do následující tabulky, se odehrály sice na Islandu a mezi obyčejnými lidmi, ale příliš stručný popis situací nám znemožnil přesně identifikovat všechny zúčastněné postavy. Jedná se o tyto čtyři případy: 1. Bylo ubito 12 lidí, za něž se Gísli s Torkelem pomstili ubitím 12 lidí z protivníkovy strany (včetně jednoho z vrahů). Ani jeden z oněch původních dvanácti, za něž byla provedena pomsta, nebyl jmenován (kap. 3, s. 138). 2. Následující čin je pokračováním krevní msty. Gísli s Torkelem ubili ještě druhého vraha a dalších 7 mužů, kteří byli s nimi (kap. 3, s. 138). 3. Torstein Treska, syn Tórolda Mostrarskegga, pozval po sněmu Torkela Boháče a bratry Torkela a Gísliho k sobě a dal jim dary. Z předchozího textu vyplývá, že jsou přinejmenším přátelé, je ale možné, že někteří z nich jsou i příbuzensky spjatí (kap. 5, s. 139). 4. Tentokrát Gísli a Torkel pozvali po jarním sněmu k sobě domů Torsteinovy syny, jedná se o přímou oplátku (kap. 5, s. 139).

3.1.2 Hromadné aktivity

Sága vypráví o psanci Gíslim, který byl dokonce jedním z nejznámějších psanců, proto lze předpokládat, že v ní dojde k četným ubitím. Ubití jsou následována tryznami, krevními mstami a pronásledováním psance, a po sněmech, kde byl psanec odsouzen, se pořádají hostiny. To vše jsou situace, které si žádají velký doprovod lidí, mnoho hostů a dostatečně velké družiny mužů. Proto se setkáváme s celkem šesti situacemi, jež považujeme za altruistické činy, ale s příliš mnoha účastníky: 1. Gísli se vypravil na ostrov k souboji se Skeggim a doprovodilo ho celkem 11 mužů (kap. 2, s. 137). 2. Gísli uspořádal v zimě nádhernou hostinu, na niž pozval dva švagry a mnoho přátel a druhů z námořních cest (kap. 10, s. 145). 3. Torgrím chystal v zimě hostinu a pozval svého bratra Börka Tlustého a mnoho významných mužů (kap. 15, s. 152). 4. Na zimní hostinu Gísli pozval svého bratra Torkela a další četné příbuzné a přátele, celkem přes 60 lidí (kap. 15, s. 152). 5. Gísli uspořádal hostinu pro mnoho hostů, nakonec dal všem bohaté dary (kap. 17, s. 156). 6. Po tryzně za ubitého Torgríma dal jeho bratr Börk četným hostům bohaté dary na rozloučenou (kap. 18, s. 156).

3.2 Typy pomoci v *Sáze o Gíslim*

Ačkoli v *Sáze o Gíslim* jsme byli nuceni několik altruistických aktů ze seznamu dat vyloučit, i přesto nám toto dílo dovolilo využít poměrně hodně situací. Dostali jsme se totiž k jedné ze středně dlouhých ság. S délkou textů rovnoměrně narůstá počet postav, a proto je i náš soubor příbuzenstva a nepřibuzných jedinců bohatší. Tabulku 3 uvádíme na následující straně.

3.3 Interpretace

Akty pomoci v *Sáze o Gíslim*, které jsme zanesli do tabulky, dosáhly počtu 37. Zaznamenali jsme rovněž širší spektrum vztahů, které výsledky obohatily. Na druhou stranu může být výklad složitější kvůli specifickým a obtížněji interpretovatelným situacím, na něž chceme poukázat v následujících podkapitolách.

Tab. 3 - Typy pomoci v *Sáze o Gíslim* a vyjádření stupně příbuznosti mezi poskytovatelem a příjemcem pomoci

typ pomoci		I. stupeň r = 0,5	II. stupeň r = 0,25	Pz r = 0	Pb r = ?	DP	C	N
POSKYTNUTÍ RADY	+			1 (Š)				2
VAROVÁNÍ	+	1 (B)						
OBDAROVÁNÍ	+	1 (Se)		1 (Š)			1	
VÝROBA PŘEDMĚTŮ PRO NĚKOHO	+				1			
ZAPŮJČENÍ PŘEDMĚTU	+			1 (Š)				
ZAPŮJČENÍ KONÍ	+						2	
CHLAPEC NA VYCHOVÁNÍ	+		1 (St)					
VYKOUPENÍ SLUHY	+						1	
POSKYTNUTÍ POMOCI PSANCI	++	2 (B)			3		3	
POSKYTNUTÍ POMOCI MUŽI VE SPORU	++					1		
SOUBOJ O ČEST ŽENY	++	1 (Se)		1 (M), 1 (Š)				
KREVNÍ MSTA	++	1 (O), 4 (B), 1 (Se), 1 (S)		1 (Š)	1	1		
SPOLUÚČAST V SOUBOJI	++			1 (M)	1			

Pz - zákonný příbuzný; Pb - příbuzný; P - přítel; DP - dobrý přítel; C - cizí; N - nepřítel

B - bratr; Se - sestra; O - otec; S - syn; St - strýc; Š - švagrová; M - manželka

3.3.1 Pomoc příbuzným a nepříbuzným

Z tabulky vyplývá, že altruistický čin byl vykonán vůči příbuzným jedincům 26×, zatímco nepříbuzní jedinci obdrželi pomoc jen v 11 případech. Porovnáme-li samostatně příbuzenstvo, zjistíme, že bylo vykonáno 13 altruistických činů pro blízké příbuzné osoby, kdežto vzdálené příbuzné bohužel posoudit nemůžeme z důvodu nedostatku informací. Skupiny Pz a Pb vynecháme, proto alespoň pro úplnost zmíníme, že tyto dvě kategorie příbuzných byly podpořeny celkem ve 12 případech. Pokud jde o pomoc přátelům, v tomto souboru jsou zastoupeni jednoznačně v menšině oproti cizím osobám - jedná se o 2 dobré přátele, 7 cizích osob, a dokonce 2 nepřátele, výsledný poměr je tedy 2 : 9.

3.3.1.1 Poznámky

Krevní msta (kolonka DP) - Gíslí a Torstein byli velmi dobří přátelé. Börk se přátelil s Torsteinovým strýcem Torgrímem Nosem, ale s Gíslim byl v nepřátelském vztahu. Jednoho dne

se Börk s Torsteinem nepohodl a došlo i na násilí, nikdo však nebyl ubit.⁷⁰ Jako pomstu zvolil Börk ukamenování Audbjörg, jež byla Torsteinovou matkou. Ubití ženy nebo dítěte bylo považováno za obzvláště podlé a nečestné. Gísli se proto za svého dobrého přítele Torsteina pomstil tím, že ubil Torgríma, Börkova přítele. Vzhledem k tomu, že Gísli vzal mstu za matku svého dobrého přítele na sebe, tvrdíme, že pomohl především Torsteinovi. Proto jsme tento případ pomoci zařadili do kolonky DP. Nejzvláštnější na této situaci je fakt, že Gísli pomstil smrt Audbjörg tím, že zabil jejího bratra! Pochopitelně šlo o to, aby ublížil Börkovi za jeho nízký čin, protože Börk se s Torgrímem přátelil. Je ale podivné, že v tomto aktu přisoudil větší váhu přátelství mezi Börkem a Torgrímem než příbuzenskému vztahu mezi Torsteinem a Torgrímem – ostatně celá tato situace vyplynula původně z hádky mezi Börkem a Torsteinem.

Poskytnutí rady (N) – V obou případech se jedná o velmi obtížnou událost, kdy určitá osoba musí volit menší ze dvou zel. Těmto situacím je společný také fakt, že dobrou radu nepříteli poskytly vždy ženy:

1. Sestra jedná proti svému bratrovi a pomáhá bratrovu nepříteli. Gísli tajně ubil Börkova bratra Torgríma (s výše zmíněným Torsteinovým strýcem nemá tento Torgrím nic společného, jde pouze o shodu jmen), který byl manželem Gísliho sestry Tordís. Tordís se ale jednoho dne dovtípila, kdo je vrahem jejího manžela, a prozradila to Börkovi. Tento čin jsme v tabulce samozřejmě označili jako altruistické jednání vůči švagrovi, ale považovali jsme za zajímavé upozornit na fakt, že Tordís tak dala přednost nepokrevnímu příbuznému před bratrem, tedy velmi blízkým pokrevním příbuzným.

2. Pomoc nepříteli se také v tomto případě obtížně slučuje s tím, co jsme dosud prezentovali – loajalitu vůči rodu a ochranu jeho cti. Gísliho bratr Torkel byl ubit v krevní mstě. Ubili ho dva neznámí mladíci, kteří vystupovali pod smyšlenými jmény, zřejmě na popud Börka. Gísli byl tou dobou psancem a jeho manželka Aud ho ukrývala v domě. Mladíci přišli jednou v noci, aby jí oznámili Torkelovo ubití. Aud jim dala jídlo, protože byli vyhladovělí a poradila jim, kam se mají uchýlit, aby byli v bezpečí. Takové jednání je velmi překvapivé. Navíc Aud měla s Gísliem hluboký a milující vztah, během jeho vyhnanství mu vždy pomáhala a věrně a statečně ho podporovala. Když však Gísliemu o návštěvě řekla a vysvětlila, že nechtěla mladíky přivést do jisté záhuby (Gísli by se určitě nerozpakoval je na místě zabít), Gísli to uznal a pochválil ji, že se zachovala rozumně.

Vykoupení sluhy (C) – V době, kdy byl Gísli psancem, pomohlo mu několik lidí, mezi nimi i manželský pár Ingjald a Torgerd. Nakonec jim Gísli daroval zlaté prsteny a požádal, aby propustili své dva otroky na svobodu. Cizí osoby vykoupil odměnou za pomoc, kterou mu všichni tito lidé poskytli, šlo proto o oplátku pomoci.

Obdarování (C) – Také tento čin je obdobný, jedná se o oplátku pomoci od cizí osoby. Gísli jako psanec zůstal čtrnáct dní u jistého Refa. Odměnil se mu pak darováním nože a pásu.

⁷⁰ Nicméně *Šedá husa* považuje i úder, krvácející ránu, modřinu, spoutání, odstrčení či políček za dostatečný důvod ke krevní mstě. Proto není tak podstatné, zda při šarvátku někdo zemře, postačí, když utrhá jakékoli šrámy.

3.3.2 Hodnotnější a méně hodnotná pomoc

Čísla v tabulce ukazují, že jedinci v této sáze byli téměř 4× ochotnější pomáhat příbuzným než nepříbuzným postavám. Ze 24 případů pomoci označené ++ tak připadlo 19 příbuzenstvu a 5 nepříbuzným. Z příbuzných byli zdaleka nejvíce podpořeni blízcí příbuzní ($r = 0,5$), a to v 10 případech, nejvíce bratři, konkrétně ve 4 případech. Nepokrevní příbuzní (manželky a švagrové) si pomohli 4× a příbuzní z obecné kategorie 5×. Dobrý přítel poskytl hodnotnou pomoc ve 2 případech a cizí lidé pomohli celkem 3×. Většinou se jednalo u ukrývání psance, neboť poskytnutí střechy nad hlavou komukoli, kdo o to požádal, ať to byl nejlepší přítel, cizí pocestný zastižený ve sněhové vánici, anebo právě psanec na útěku, bylo považováno za nepsané, ale velmi závazné pravidlo.

3.3.2.1 Výklad rizik u pomoci označené ++

Poskytnutí pomoci muži ve sporu (DP) – Sága popisuje spor mezi Börkem a Torsteinem, jak jsme již zmínili. Mezi jejich hádkou, při níž byl Torstein udeřen týlem sekvyry do hlavy (a tím byla vyhrocena na maximum, protože obě strany byly připraveny se vzájemně zabít, kdyby je lidé neoddělili) a ukamenováním Torsteinovy matky Audbjörg došlo ještě k tomu, že Torstein se na čas ukrýval u Gísliho. Tím, že Gísli podpořil muže, který je ve vážném sporu, byl sám vtažen do konfliktu Torsteina a Börka.

Poskytnutí pomoci psanci – V této kategorii jsme sloučili tyto konkrétní typy pomoci: poskytnutí věcí a jídla psanci, poskytnutí úkrytu psanci, pomoc psanci při útěku, maření hledání psance. Jak jsme si vysvětlili v kap. III.1.2 *Specifika islandských zákonů*, psanec byl osobou postavenou úplně mimo společnost a přestal být součástí světa lidského řádu. Vyhnanství byl nejhorší trest, jaký mohl člověk dostat. Pokud mu někdo jakkoli pomohl, sám mohl být odsouzen k trestu vyhnanství. Proto i takovou drobnost, jako je poskytnutí jídla psanci, musíme hodnotit jako riziko ohrožení života pomáhajícího.

4 Sága o Gunnarovi pošetilci z Keldugnúpu⁷¹ (Gunnars saga Keldugnúpsfífls)

Tato sága náleží do skupiny *Vítězové*. Jejím dějištěm je jižní Island a děj probíhá zhruba na konci 10. stol. Byla zapsána ve 14. nebo 15. století.

Příběh o Gunnarovi patří mezi čtyři rodové ságy, jež jsou považovány za nejmladší. Jejich typickým rysem jsou nadpřirozené postavy jako černokněžníci a obři, zdaleka nejvíce ze všech rodových ság jsou protkány smyšlenými událostmi a magickými jevy a jejich důvěryhodnost je nejpochybnější. Klasická hodnota ság spočívající ve věčnosti a historické důvěryhodnosti u

⁷¹ Sága nebyla přeložena do českého jazyka, a ani její jméno není v češtině zavedené, jako je tomu u mnohých jiných nepřeložených ság. Název jsme proto přeložili sami. Význam této ságy pro naši práci spočívá také v tom, že patří mezi nejméně známé. V české odborné literatuře o středověkém severském písemnictví o ní neexistují žádné zmínky. Tuto ságu jsme použili z anglické sbírky *The Complete Sagas of the Icelanders III.*, proto dodržujeme přepis jmen tak, jak uvádí sága, ačkoli česká transkripce by byla poněkud jiná.

nejmladších textů poněkud upadá. Gunnar by se dal nazvat Popelkou v mužském provedení, neboť jeho putování a životní příběh spějí k hledání vlastního šlechtického původu.

4.1 Problémy

4.1.1 Hromadné aktivity

Sága o Gunnarovi, pošetilci z Keldugnúpu se částečně odehrává v Norsku, kde se Gunnar stal členem družiny jarla Hakona Sigurdarsona. Jako již v *Sáze o Gunnlaugovi Hadím Jazyku*, i zde jsme z analýz vyřadili situace, kdy jarl svým družiníkům pomáhá a věnuje jim například loď nebo drahocenný oděv. Dary od jarla považujeme více za vytváření závazku než za altruistický čin. Kromě toho se díky četnému cestování v této sáze opět setkáváme s mnohými akty pomoci prokazovanými skupinou mužů jiným mužům, aniž by bylo jasné, v jakém jsou vztahu.

Mezi aktivity s hromadnou účastí započítáváme těchto sedm: 1. Thorgrimovi synové a dalších 12 mužů jelo ubít bratry Helgiho a Gunnara (kap. 2, s. 424). 2. Thorgrimovci se skupinou 13 mužů se vypravili číhat na Gunnara (kap. 4, s. 426). 3. Bratři Gunnar a Helgi a jejich přítel Bard se rozdělili, aby prozkoumali okolí, kde přistáli. Helgi a Bard měli s sebou 10 mužů, Gunnar 5 (kap. 5, s. 428). 4. Jarl posbíral muže, aby Gunnara zajali, ale neuspěli, protože také Gunnarův přítel Bard měl s sebou velkou skupinu mužů, kteří Gunnarovi pomohli (kap. 7, s. 432). 5. Bard odjel s celou družinou mužů na hostinu k jarlovi (kap. 8, s. 434). 6. Na svatbu Gunnara s Helgou bylo pozváno mnoho hostů a Gunnar dal všem dary (kap. 8, s. 435). 7. Později měl svatbu i Gunnarův bratr Helgi s Ingibjorg, na niž přišlo mnoho lidí a důležití muži dostali dary (kap. 10, s. 436).

4.2 Typy pomoci v *Sáze o Gunnarovi, pošetilci z Keldugnúpu*

Příběh této ságy se odvíjí nejen na Islandu, ale také v Norsku u dvora jarla Hakona Sigurdarsona, proto jsme museli část altruistických činů vypustit. Také soubor příbuzenstva je v této sáze omezenější. Podrobnosti uvádíme v následující tabulce:

Tab. 4 - Typy pomoci v *Sáze o Gunnarovi, pošetilci z Keldugnúpu* a vyjádření stupně příbuznosti mezi poskytovatelem a příjemcem pomoci

typ pomoci		J r = 1,0	I. stupeň r = 0,5	P	DP	C
PODPORA PŘI NÁMLUVÁCH	+		1 (B)			
DOPROVOD	+		1 (S)	1		
POSKYTNUTÍ RADY	+		1 (S)			
OBDAROVÁNÍ	+		1 (S)	3	2	
POSKYTNUTÍ BYDLENÍ	+			2		1
SPOLUÚČAST NA ZÁPASECH	+		1 (B)			
ZPROSTŘEDKOVÁNÍ USMÍŘENÍ	+				1	
POSKYTNUTÍ POMOCI MUŽI VE SPORU	++			1	1	
KREVNÍ MSTA	++	2				

J - „já“ (jedinec poskytuje pomoc sám sobě, to mu však přináší ztrátu, zde vysoké riziko smrti); P - přítel; DP - dobrý přítel; C - cizí
B - bratr; S - syn

4.3 Interpretace

4.3.1 Pomoc příbuzným a nepříbuzným

Počet altruistických činů, které nám poskytla tato sága, je 19. Jen přibližně třetina z nich však byla učiněna pro příbuzné, poměr je tedy 7 : 12 (příbuzní ku nepříbuzným). Vzhledem k tomu, že nemáme variabilnější soubor příbuzenstva, veškerá pomoc, která byla pro příbuzné učiněna, spadá výhradně do kategorie příbuzných I. stupně, a nemůžeme tudíž porovnat ochotu pomáhat vzdálenějším příbuzným. Pokud jde o ostatní postavy, všichni přátelé dohromady obdrželi výrazně větší část pomoci než cizí lidé. Přátelům bylo pomoci v 11 případech, osoba bez jakéhokoli přátelského svazku byla podpořena pouze 1×. Zaměříme-li pozornost na přátele, zjišťujeme, že k běžným přátelům se jedinci chovali altruisticky ve 3 situacích, a k dobrým přátelům dokonce v 8 případech.

4.3.1.1 Poznámky

Gunnar a Helgi jsou bratři, kteří v sáze vystupují od samého začátku. Ve 4. kapitole se objevuje Bard, s nímž se bratři seznámí, a od té chvíle všechny tři postavy vystupují v sáze až do konce. Jejich vztah se postupně mění, což jsme zaznamenali i do tabulky. Norský obchodník Bard právě připlul na Island, ale předák kraje lidem zakázal, aby s ním obchodovali. Při prvním setkání Helgi pozve Barda, aby zůstal u nich doma, a v té době označujeme poměr mezi nimi jako *cizí* (kap. 3, s. 426). Později se situace obrátila a Bard poskytl střechu nad hlavou Helgimu a Gunnarovi. Od té chvíle je považujeme za *přátele* (kap. 6, s. 431). *Dobré přátelství* se mezi nimi vyvine v době, kdy se Gunnar s Helgim znelíbili norskému jarlovi Hakonovi a Bard se ujal zprostředkování smíru (kap. 7, s. 433).

Spoluúčast na zápasech (B) – Důvod, proč spoluúčast na zápasech vůbec považujeme za altruistický čin, ačkoli se jednalo o zábavu, je ten, že soutěže byly obvykle brány velmi vážně. Zápasy mezi muži byly prestižní záležitost a účastníci se jich jen ti nejsilnější a nejstatečnější. Prohra byla poměrně ostudná. Zde byla situace ještě vyostřena tím, že bratři Gunnar a Helgi se neměli příliš v lásce s bratry Jokulem a Svartem, proti nimž v zápase nastoupili. Ne vždy bylo soupeření pojmáno jako přátelská utkání, ale někdy spíše jako příležitost k vyřizování osobních účtů, což dokládá fakt, že když Gunnar zápolil se Svartem, popadl svého soupeře, donesl ho k dřevěné lavici a usadil ho na ni s takovou prudkostí, že Svartovi našťípнул páteř.

4.3.2 Hodnotnější a méně hodnotná pomoc

Hodnotná pomoc byla poskytnuta v *Sáze o Gunnarovi, pošetilci z Keldugnúpu* celkem 4×. Ve sloupečku J, jsme zaznamenali 2 tyto hodnotné činy, kdy jedinec vykonal krevní mstu za očistu své vlastní pověsti či za to, že byl zraněn. Další pomoc, a to poskytnutí pomoci muži ve sporu, nabídl jeden pomáhající svému příteli (P), a ve druhém případě dobrým přátelům (DP). Ani jednou nebyla pomoc označená ++ poskytnuta cizím osobám.

4.3.2.1 Výklad rizik u pomoci označené ++

Poskytnutí úkrytu muži ve sporu – Poté, co Gunnar při zápasech poškodil Svartovi páteř, museli se bratři Gunnar a Helgi ukrývat. Jejich otec je poslal za svým dobrým přítelem, který je u sebe nechal. Vzhledem k tomu, že Gunnarovi hrozila krevní msta či soud, už v tuto chvíli byl poznamenán. Pomoc člověku na útěku před spravedlností bylo v podstatě totéž co napomáhání trestnému činu.

5 Sága o Valla-Ljótovi (Valla-Ljóts saga)⁷²

Ságu o Valla-Ljótovi řadíme do podskupiny ság *Regionální spory*. Sepsána byla ve 13. nebo ve 14. století.

Text ságy je uchován pouze v pozdních papírových rukopisech, z nichž nejstarší je ze 17. stol. Tato sága vypráví o potomcích hlavních postav ze *Ságy o lidech ze Svarfadardalu*, v podstatě tak navazuje na jinou rodovou ságu. Obsahem příběhu jsou především neshody těchto lidí s náčelníkem Gudmundem z Modruvellir, který se objevuje také v mnoha jiných ságách. *Sága o Valla-Ljótovi* je uhlazená, události se v ní pěkně řetězí. Jedná se o konfrontaci mezi náčelníky Valla-Ljotem (což v překladu znamená *Ošklivec z Plání*) a Gudmundem.

5.1 Problémy

5.1.1 Vztahy mezi postavami

V analýze *Ságy o Valla-Ljótovi* vynecháme pouze jediný případ pomoci, kdy není docela zřejmý vztah mezi zúčastněnými postavami: 1. Bjorn a jeho přítel Sigmund se chystali vykonat krevní mstu za ubití Bjornova bratra Thorvarda. Sigmund navrhl vzít s sebou také Thorsteina a jeho syna Eyjolfa. Thorstein souhlasil, že se ubití zúčastní, avšak jeho vztah k oběma mužům není zcela zřejmý (16. kap. 6, s. 142).

5.1.2 Hromadné aktivity

Sága o Valla-Ljótovi hromadnými akcemi nijak nevyniká. I v této záležitosti jsme vyřadili pouze jedinou situaci: 1. Když byl pořádán sněm, na němž měla být u soudu vedena důležitá pře mezi předáky Gudmundem a Valla-Ljotem, přijelo mnoho přátel obou těchto mužů, aby je podpořili (kap. 5, s. 139).

⁷² Rovněž *Ságu o Valla-Ljótovi* jsme použili z anglické sbírky *The Complete Sagas of the Icelanders IV*. Užíváme proto zápis jmen tak, jak je to uvedeno v sáze, přestože česká transkripce se liší. To můžeme vidět např. v tom, že český název této ságy obsahuje -ó- ve jméně hlavní postavy, kdežto anglická verze přepisu je uváděna s -o-.

5.2 Typy pomoci v *Sáze o Valla-Ljótovi*

Přestože tato sága vypráví o sporu dvou předáků, překvapivě vyznívá spíše jako komorní příběh. Postav v něm nevystupuje příliš mnoho a čtenář se mezi nimi může vesměs velmi dobře orientovat. Sága mimo jiné obsahuje mnoho případů hodnotné pomoci, kterou označujeme ++. Vše uvádíme v následující tabulce:

Tab. 5 - Typy pomoci v *Sáze o Valla-Ljótovi* a vyjádření stupně příbuznosti mezi poskytovatelem a příjemcem pomoci

typ pomoci		J r = 1,0	I. stupeň r = 0,5	II. stupeň r = 0,25	Pz r = 0	Pb r = ?	P	NP	C
DOPROVOD	+					1			1
POSKYTNUTÍ POTRAVIN	+				1 (Ž)				
POZVÁNÍ NA VÁNOCE	+					1			
POSKYTNUTÍ BYDLENÍ	+				1				1
POSKYTNUTÍ PŮDY	+					1			
PŘÍMLUVA KE SMÍRU	+						1		
POSKYTNUTÍ POMOCI MUŽI VE SPORU	++			1 (D)			1	1	
UJMUTÍ SE PŘE ZA UBITÍ	++		1 (B)			3			
KREVNÍ MSTA	++	1	3 (B)						

J - „já“; Pz - zákonný příbuzný; Pb - příbuzný; P - přítel; NP - nejlepší přítel; C - cizí

B - bratr; D - děd; Ž - ženich

5.3 Interpretace

5.3.1 Pomoc příbuzným a nepříbuzným

V tabulce jsme zaznamenali celkem 19 altruistických činů. Z nich 14, tedy téměř tři čtvrtiny, byly vykonány pro příbuzné, zatímco pouze v 5 případech šlo o pomoc nepříbuzným jedincům. Podívejme se nyní blíže na četnost pomoci ve skupině příbuzných. Blízcí příbuzní, jinými slovy ti, již mají příbuzenský koeficient do 0,25 včetně, poskytli pomoc v 6 situacích; pro vzdálené příbuzné nemáme žádná data a příbuzenstvo v kategoriích Pz a Pb nezahrnujeme - můžeme si zde alespoň pro informaci uvést, že kategorie Pz a Pb pomáhaly 8×. Ostatní jedinci, již pomáhali, byli ve 3 případech přátelé, a to 2 „obyčejní“ přátelé (P) a 1 nejlepší přítel (NP), a také 2 cizí osoby rovněž poskytly nějakou formu pomoci.

5.3.2 Hodnotnější a méně hodnotná pomoc

Hodnotná pomoc vyžadující riskovat vlastní život nebo odsouzení do vyhnanství byla i v této sáze, jako ve všech předchozích, s výrazně větší pravděpodobností poskytována příbuzným. Když se podíváme pozorně do Tab. 5 (nahore), vidíme, že příbuzným v kolonkách J, I. a II. stupně byla dokonce poskytnuta výhradně pomoc označovaná ++. Celkem 9 případů takové pomoci se vyskytlo mezi příbuzenstvem všech kategorií, kdežto pouze 2 akty hodnotné pomoci byly učiněny vůči nepříbuzným jedincům. Jak jsme již zmínili, ve skupině pokrevně spřízněných

osob se riskovalo 6× pro dobro blízkých příbuzných (z toho 4× kvůli jedinci s příbuzenským koeficientem 0,5). 2 případy pomoci označované ++ poskytnuté nepříbuzným osobám se týkaly přítele (P) a nejlepšího přítele (NP).

5.3.2.1 Výklad rizik u pomoci označené ++

Krevní msta (J) - Halli ubil Torfiho, ženicha své matky. Důvodem je zde urážka, závažný prohřešek, jak jsme o něm hovořili v předchozích kapitolách. Torfi totiž srovnával Halliho statečnost se statečností prasnice, což si Halli pochopitelně nechtěl nechat líbit. Vůči takové urážce byl obzvláště citlivý proto, že se sňatkem své matky nesouhlasil. Jejich rod byl vážený, ale Torfi byl synem propuštěnce.

Poskytnutí pomoci muži ve sporu (D a P) - Jedná se o dva případy tohoto typu pomoci: 1. Pod ochranu svého děda se dostal onen Halli, který ubil Torfiho. Děd ochraňoval vraha, svého vnuka. 2. Bjorn byl souzen pro ubití a jeho nejlepší přítel Ljot ho na dobu procesu poslal k muži jménem Thrand, aby se u něj ukryl. Jak Ljot, tak Thrand se na ochraně Bjorna podíleli a oba se stejným rizikem. Problém však spočívá v tom, že z pohledu Thranda jde o pomoc cizí osobě, ale na žádost někoho, koho přinejmenším zná, čili jaksi pomáhá i Ljotovi. Vztah mezi Thrandem a Ljotem není vůbec zmíněn, proto se můžeme jen dohadovat, že jsou příbuzní, nebo alespoň dobří přátelé. Rozhodli Thrandovu pomoc zařadit do kolonky P, ačkoli pocit nejednoznačnosti, komu ve skutečnosti pomáhá, je zde velmi palčivý.

6 Sága o Hrafnkelovi knězi Freyjově (Hrafnkels saga Freysgoða)

Sága patří do skupiny *Bohatství a moc*. Události v ní popisované se odehrály v letech 925–950. Byla zapsána v pozdním 13. nebo raném 14. stol.

Téměř celý děj se odehrává ve východní části Islandu, ale dvě podstatné epizody mají své dějiště na altingu, kde je veden soudní proces proti Hrafnkelovi, a v Západních fjordech. Sága vypráví o Hrafnkelovi, mocném předákovci a knězi, který byl oddaný bohu Freyji. Příběh začíná v podstatě nenápadným prohřeškem, ale nakonec vrcholí dramatickými událostmi včetně několika ubití. Sága o Hrafnkelovi patří mezi nejlépe vystavěná konzistentní vyprávění s jednolitou osou příběhu a je mimořádná v tom, že těžiště oné rovnováhy, o níž jsme pojednávali v úvodní části o ságách (kap. II.2 *Stavba ság – vývoj sporu a rovnováha*), je ve skutečnosti posunuto, a to ve prospěch Hrafnkela. Sága už začíná jaksi nevyvážená, vrchol děje, čili vyhocení konfliktu, paradoxně teprve nastolí rovnováhu a dokončení sporu a provedení msty ji opět vychýlí – vrátí ji tak na začátek, což může poněkud odporovat našemu intuitivnímu uchopení spravedlnosti.

6.1 Problémy

6.1.1 Hromadné aktivity

Počet scén, jichž se účastní mnoho lidí, není v této sáze nijak velký, takových případů jsme napočítali pouze šest a zmiňujeme je níže. Učinili jsme ale jednu výjimku a aktivity za hromadné účasti lidí jsme do Tab. 6 zahrnuli rovnou dvě. Jedná se o dvě pomoci, které vykazují přímou návaznost v poskytnutí výhody oplátkou – Hrafnkel rozdává pozemky lidem, kteří si přejí usadit se na jeho území⁷³ a oni na oplátku uznají jeho svrchovanost a pozici godiho (kap. 2, s. 103). Domníváme se, že tento případ zahrnout můžeme, protože jsou do stejné míry započítáni všichni účastníci, a poměr je tak vyvážen. Všichni nově příchozí dostanou pozemky, všichni uznají Hrafnkela godim a všichni jsou vůči Hrafnkelovi nepřibuzní.

V Sáze o Hrafnkelovi jsou další události s hromadnou účastí zaznamenány celkem čtyřikrát: 1. Hrafnkel posbíral jako doprovod na sněm 70 mužů (kap. 7, s. 109).⁷⁴ 2. Sába doprovází na sněm mnoho sedláků (kap. 7, s. 109). 3. Thorgeir a Sámr se vypravili do Východních fjordů s 80 muži (kap. 11, s. 162). 4. Hrafnkel uspořádal bohatou hostinu, na niž pozval mnoho lidí a oznámil jim, že je jejich předákem (kap. 13, s. 165).

Měli bychom zdůraznit skutečnost, jak důležitá byla spolupráce lidí. Kamkoli se vypravit znamenalo vzít s sebou celou družinu lidí a jak vidíme, na sněm se s předákem vypravovaly desítky osob. To se v ságách objevuje poměrně často. V zásadě pouze vyhnanci se v kraji pohybují o samotě.

6.2 Typy pomoci v Sáze o Hrafnkelovi knězi Freyjevě

Shrneme-li veškeré případy poskytnutí pomoci, které se v sáze o Hrafnkelovi vyskytují, a vyloučíme situace, kdy jde pouze o sliby, není znám vztah mezi aktéry nebo jichž se účastní velké množství lidí, získáme typy pomoci uvedené v Tab. 6 na následující straně.

6.3 Interpretace

Sága o Hrafnkelovi je poměrně krátká a vystupuje v ní jen málo postav. Jakékoli vývody z tak malého souboru jsou proto poněkud zavádějící, nicméně i krátké ságy s malým počtem postav do našeho celkového souboru jednoznačně patří. Poslouží přinejmenším v pozdější souhrnné interpretaci dat ze všech ság dohromady. Zde jsme shromáždili celkem 14 případů pomoci.

⁷³ Půdu, která ještě nebyla zabraná, si mohl kdokoli přivlastnit a bylo jen na něm, jak s ní dál naloží. Aby však nedocházelo k přehnaným nárokům na velikost území, bylo stanoveno, že muž si smí zabrat tolik půdy, kterou se svou posádkou za den objede. Ženy měly nárok na území, které dokázaly obejít s dvouroční krávou od východu do západu slunce během jednoho jarního dne.

⁷⁴ Ostatně podle zákona byli sedláci povinni doprovodit svého godiho na sněm (přesněji každý devátý člen godordu), nebo alespoň přispět určitou finanční částkou.

Tab. 6 - Typy pomoci v Sáze o Hrafnkelovi knězi Freyjevě a vyjádření stupně příbuznosti mezi poskytovatelem a příjemcem pomoci

typ pomoci		J r = 1,00	I. stupeň r = 0,5	Pv r < 0,25	Pb r = ?	P	DP	C
DOPROVOD	+					2		
POSKYTNUTÍ RADY	+							1
OBDAROVÁNÍ	+						2	
POSKYTNUTÍ BYDLENÍ	+		1 (B)					
POSKYTNUTÍ PŮDY	+							1
POSTARÁNÍ SE V BÍDĚ ⁷⁵	+				1			
PŘIJETÍ DO SLUŽBY	+							1
UZNÁNÍ FUNKCE GODIHO	+							1
PŘENECHÁNÍ FUNKCE GODIHO	+		1 (B)					
VOLBA ŽIVOTA MÍSTO ČESTNĚJŠÍ SMRTI	++		1 (O)					
UJMUTÍ SE PŘE ZA UBITÍ	++			1 (Bt)				
KREVNÍ MSTA	++	1						

J - „já“; Pv - vzdálený příbuzný; Pb - příbuzný; P - přítel; DP - dobrý přítel; C - cizí

B - bratr; O - otec; Bt - bratranec

6.3.1 Pomoc příbuzným a nepříbuzným

Rozdělíme-li si tabulku na část s příbuznými a s nepříbuznými postavami, vyplývá z ní, že osoby v této sáze pomáhaly téměř shodně oběma skupinám. Pomoc byla poskytnuta celkem od 6 příbuzných a 8 nepříbuzných jedincům. Podíváme-li se na rozdíl mezi četností altruistických činů vykonaných pro blízké a vzdálené příbuzné, byla v této sáze jednoznačně dávana přednost blízkému příbuzenstvu. Jedinci s příbuzenským koeficientem vyšším než 0,25 obdržely pomoc 4×, osoby se slabším stupněm příbuzenství ($r < 0,25$) jen 1×. Mezi nepříbuznými jedinci, jimž bylo pomoheno, není žádný rozdíl, pokud jde o přátele na jedné straně (4) a zcela cizí jedince na druhé (4). Ani mezi přáteli (2) a blízkými přáteli (2) se četnost pomoci vůbec neliší.

6.3.1.1 Poznámky

V průběhu ságy o Hrafnkelovi prochází vztah dvojice bratrů Thorgeira a Thorkela se Sámem, jednou z hlavních postav, vývojem: od počátečního stavu, kdy se ještě vůbec neznají, po skvělé přátelství. Proto jsme museli zohlednit tento vývoj a mezi postavami zaznamenáváme vztah zpočátku jako *cizí* (Thorkell poradí Sámovi, jak získat pomoc od jeho bratra Thorgeira - kap. 8, s. 111), poté *přítel* (bratři Thorkell a Thorgeir doprovází Sámá k soudu, kde se Sámr ujímá pře proti Hrafnkelovi, jenž zabil jeho bratrance - kap. 11, s. 162) a nakonec *dobrý přítel* (Sámr daruje Thorkelovi a Thorgeirovi skvělé dary za pomoc při vykonání rozsudku - kap. 13, s. 165).

⁷⁵ Ze ságy vyplývá, že takový čin měl velkou hodnotu: „Tohoto mladíka ujal se Eyvindr v bídě a vzal jej s sebou do ciziny a choval jako sebe sám. Tento skutek Eyvindův byl znám, a byla to všech lidí řeč, že málo lidí by to udělalo.“ *Sága o Hrafnkelovi knězi Freyjevě*. In: Staroislandské ságy (1920), s. 167.

6.3.2 Hodnotnější a méně hodnotná pomoc

Ani jeden ze zmíněných činů označených jako hodnotná pomoc (++) nebyl vykonán pro nepříbuzného jedince. Ve většině případů (3) jsou tito příbuzní hodnoceni jako blízcí, pouze 1 je považován za vzdálenějšího příbuzného.

6.3.2.1 Výklad rizik u pomoci označené ++

Volba života místo čestnější smrti (O) – Hrafnkel byl odsouzen do vyhnanství a záleželo pouze na žalující straně, tedy na Sámovi, jakým způsobem se ho zhostí. Sám se svými muži přijel na Hrafnkelovu usedlost vykonat rozsudek (to znamená zabavit a rozdělit majetek) a v tu chvíli měl příležitost svého soupeře zabít, což však neučinil, naopak mu dal vybrat mezi životem a smrtí. Jak již víme, na Islandu neexistovala výkonná moc. To, že Hrafnkel zvolil život, pro něho teoreticky neznamenalo žádnou výhru. Jako vyhnanec mohl být kdykoli, kdekoli a kýmkoli beztrestně zabit. Že k tomu nakonec nedošlo, je jiná věc. Hrafnkel zvolil život kvůli svým dvěma synům, ačkoli „mnohým by se asi zdála lepší rychlá smrt než taková potupa“.⁷⁶

Krevní msta (I) – Zajímavá situace nastává ve chvíli, kdy se Hrafnkel vypraví pomstít svou vlastní čest, jejíž dobré jméno bylo poškozeno. Takovou situaci musíme chápat nejen jako altruistický akt vůči sobě samému, ale také vůči svému rodu.

7 Sága o Njálovi (Brennu-Njáls saga)

Sága náleží do skupiny *Výpravné ságy*. Odehrává se kolem roku 1000 a zapsána byla v pozdním 13. století.

Sága o Njálovi je nejdelší ze všech rodových ság a bývá považována ve všech ohledech za nejlepší. Její děj je umístěn na jih ostrova, kde Njál skutečně žil. Vylíčené události proběhly kolem roku 1000, kdy bylo na Islandu přijato křesťanství, což je v sáze dokonce popsáno. Text je velmi komplexní, vinou se jím různé linie děje a lze jej zhruba rozdělit do tří hlavních částí, které jsou propojené celými generacemi účastníků. Dvě hlavní postavy jsou Njál a jeho nejlepší přítel Gunnar a dílo popisuje vleklé a složité spory mezi rody. Ačkoli události neustále spějí k tomu, aby se i Njál s Gunnarem znesvářili, přátelství mezi nimi není ani těmi nejzávažnějšími rodovými konflikty nikdy zlomeno. *Sága o Njálovi* je pokládána za vrchol staré islandské prózy.

7.1 Problémy

Pro obrovské množství postav, rozsáhlost příběhu a jeho mimořádnou složitost zde byly analýzy altruistických činů obzvláště komplikované a uvědomujeme si, že zpracování dat zřejmě není natolik dokonalé, jak by si právě tato sága zasloužila. Nashromážděnému souboru jsme však věnovali velkou péči a pozornost a vynasnažili jsme se, aby limity, jimiž jsme byli omezeni, příliš

⁷⁶ *Sága o Hrafnkelovi knězi Freyjavě*. In: Staroislandské ságy (1921), s. 164.

nenarušily informační hodnotu dat. V některých případech jsme museli blíže nastínit konkrétní situaci a obsah příběhu, aby bylo možné lépe pochopit, jak a proč jsme ty které údaje zařadili či ohodnotili.

Přibližně od 60. kapitoly se situace v sáze nepřiměřeně komplikuje. Ke každoročnímu sněmu se chystá nesmírné množství lidí a připravují se pře pro mnohá ubití, jaké Island do té doby nepamatuje. Veškeré situace jsme proto museli buď maximálně zjednodušit, anebo je úplně vypustit, protože se již jen těžko dovedeme dopátrat toho, kdo komu vlastně pomáhá. Muži a jejich družiny se navštěvují, žádají o podporu, nabízejí dary, přátelství či sliby pomoci do budoucna; někteří uvolí postavit se v procesu na stranu těch či oněch, jiní odmítají, protože jsou zavázáni pomocí jiným osobám, a jejich zájmy by se tak dostaly do střetu; někteří sice odmítnou podpořit, ale pošlou své syny, aby hájili zájmy dané strany. Do příprav vstupují mnohá zákonná opatření a procedury, muži si vzájemně poskytují rady, uplácí se, popichují se, urážejí, usmířují nebo si vyhrožují. Posílají své přátele nebo příbuzné dojednat záležitosti s jinými lidmi a vše se důkladně zamotává.

7.1.1 Vztahy mezi postavami

Altruistické činy, kdy nebyly specifikovány vztahy mezi postavami, uvádíme zde, našli jsme jich 10: 1. Tjóstólf si k sobě vzal na vychování dva chudé chlapce, jejichž vztah vůči Tjóstólfovi sága nepopisuje (kap. 8, s. 334). 2. Tjóstólf z Jižních ostrovů si vzal na vychování dívku jménem Hallgerd, ani v tomto případě není známo, v jakém jsou vztahu (kap. 9, s. 335). 3. Gauk Trandilsson byl na vychování u Ellida-Gríma (kap. 26, s. 355). 4. Hallvard Bílý z Víku připlul lodí a zůstal na zimu u Gunnara (kap. 28, s. 356). 5. Otkel daroval Rúnólfovi černého devítiměsíčního býka (kap. 52, s. 390). 6. Otkel se vypravil na návštěvu k Úlfovi z Aur a jeho synu Rúnólfovi. Doprovodili ho nejen jeho dva bratři, ale ještě další 3 muži, jejichž vztah není popsán (kap. 53, s. 390). 7. Hjalti pozval k sobě Káriho (Njálův zeť), aby u něj zůstal bydlet, nicméně nevíme, jaký byl vztah Hjaltiho vůči Njálovi i Kárimu (kap. 131, s. 496). 8. Flosi sbíral lidi na sněm, aby se bránil ve věci proti Kárimu, který bude žádat mstu za upálení Njála a jeho synů. Hrafnkel přislíbil, že s ním pojedou jeho syn Tóri a další muž jménem Hólmstein řekl, že je Flosimu podporou už dávno zavázán (kap. 134, s. 501). 9. Flosi dostal radu od Bjarniho Brodd-Helgasona, jak se chovat u soudu (kap. 138, s. 508). 10. Bjarni pohovořil s Lýtingem a Hróim Arnsteinssonem a dostal od nich podporu pro Flosiho u soudu. Dále přislíbili svou podporu Snorri a Gudmund Mocný (kap. 138–140, s. 508, 513 a 514).

7.1.2 Hromadné aktivity

Vzhledem k tomu, že sága je mimořádně dlouhá, obsahuje také mimořádné množství událostí, jichž se účastnil velký počet lidí. Uvádíme jich 22: 1. Ósvífr a Torvald sezvali ke svatební hostině téměř 100 lidí (kap. 10, s. 336). 2. Hallgerd obdarovala svou čeleď (kap. 12, s. 339). 3. Torvaldův otec Ósvífr sebral velkou družinu mužů a jeli na sever na dvůr Svana (kap. 12, s. 340). 4. Glúm se chtěl ucházet o Hallgerd a na námluvy ho doprovodil jeho bratr Tórarin a dalších 18 mužů (kap. 13, s. 342). 5. Höskuld s Hrótem sebrali mnoho lidí a jeli na sněm (kap. 24, s. 353). 6. Gunnar

se zasnoubil s Hallgerd a sezval mnoho hostů z celého kraje na svatební hostinu (kap. 33 a 34, s. 363). 7. Nevěsta Hallgerd měla na svatbě doprovod skupiny žen (kap. 34, s. 364). 8. Gunnar po svatbě obdaroval četné hosty, za což se mu dostalo chvály (kap. 34, s. 365). 9. V roce velké neúrody dal Gunnar mnoha lidem seno a jídlo a nikdo od něj neodešel s prázdnou (kap. 47, s. 382). 10. Gunnar pozval četné přátele z východních fjordů, aby se u něj na cestě ze sněmu stavili a uchystal jim hostinu (kap. 48, s. 383). 11. Gunnar se vypravil s 11 muži za Otkelem a nabídl mu zaplacení pokuty za přečin své ženy Hallgerd, která nechala u Otkela ukrást sýr (kap. 49, s. 385). 12. Lidé z Fljótsídu i od řeky Rangau vypravili velké družiny na sněm podpořit Gunnara, který byl velmi oblíbený (kap. 56, s. 394). 13. Příbuzní přispěli Gunnarovi penězi, aby hned na sněmu mohla být zaplacená pokuta za padlé, které Gunnar ubil, jak určil soud. Nevíme, jak byli tito příbuzní blízcí, a nevíme ani, kolik jich bylo (kap. 56, s. 395). 14. Gunnar poděkoval svým přátelům za pomoc na sněmu, daroval jim četné dary (kap. 56, s. 395). 15. Při zápasech koní došlo k šarvátce mezi dvěma bratrskými skupinkami a později se dotčení muži vypravili ve 30členné družině na souboj proti třem bratrům (kap. 61, s. 400).⁷⁷ 16. Gunnar obdaroval četné přední muže, kteří ho podporovali v jeho při (kap. 66, s. 407). 17. Lýting sezval lidi na hostinu (kap. 98, s. 448). 18. Mörd uspořádal hostinu, pozval mnoho přátel a sedláků a po hostině všechny štědře obdaroval (kap. 108, s. 461). 19. Njálovi synové pořádali velkou hostinu (kap. 109, s. 461). 20. Höskuld pořádal hostinu pro mnoho přátel a poté ty nejmávanější hosty obdaroval a doprovodil (kap. 109, s. 461 a 462). 21. Flosi svolal asi 100 mužů, aby se domluvili na ubití Njálových synů. Jednalo se o krevní mstu, mezi oběma rody totiž došlo již k mnoha ubitím (kap. 124, s. 482).⁷⁸ 22. Před sněmem jel Flosi a 100 mužů k Ásgrímovi, který byl vzdáleným příbuzným a dobrým přítelem Njálova rodu, jehož nejvýznamnější členové byli Flosim a jeho stovkou mužů upáleni. Ásgrím nechal pověsit čalouny, přinést stoly a jídlo a všechny pohostil. Potom chtěl sice Flosiho zabít, ale nevyšlo to, nicméně Flosi vysoce ocenil, že se Ásgrím zachoval, jak mu velí čest (kap. 136, s. 506).

7.2 Typy pomoci v *Sáze o Njálovi*

Výjimečná a nebývale rozsáhlá *Sága o Njálovi* nám poskytla velké množství dat, která jsme se pokusili shromáždit a utřídit s maximálním úsilím o jednoznačnost a pořádek mezi postavami. Výsledky můžeme vidět v Tab. 8 na následující stránce. Mnohé situace vyžadují určitý komentář, aby bylo zřejmé, jak bychom měli chápat některé obtížně zařaditelné činy. Na naší výsledné interpretaci to sice nic nemění, uvědomujeme si však, nakolik mohou být některé číselné údaje pošramocené nesprávným pochopením.

⁷⁷ Ačkoli se nám přesila může zdát přemrštěná, dodejme, že ze tří bratrů padl jeden, ale druhá strana přišla o čtrnáct mužů. Nicméně tato přesila ještě zdaleka nedosahuje rozměrů, s jakými se setkáme později.

⁷⁸ Zde nacházíme onu obrovskou přesilu, kdy se asi 100 ozbrojených mužů vypravilo proti 13 lidem, mužům i ženám, a upálili je v domě. Jedná se o jednu z nejpůsobivějších scén, která patří k vrcholům ságové literatury. Následuje patrně nejrozsáhlejší krevní msta, jakou lze v ságách najít. Mstou bylo ubito asi 20 mužů z Flosiho útočné skupiny.

Tab. 7 – Typy pomoci v Sáze o Njálóvi a vyjádření stupně příbuznosti mezi poskytovatelem a příjemcem pomoci

typ pomoci	J r = 1,0	I. stupeň r = 0,5	II. stupeň r = 0,25	Pv r < 0,25	Pz r = 0	Pb r = ?	P	DP	NP	C	NN
PODPORA PŘI NÁMLUVÁCH	+	2 (S), 1 (B)	1 (NB)	1 1			2				
SPRÁVA MAJETKU	+	1 (S)	1 (NB)		1 (TchS)			1			
POMOC PŘI PŘÍPRAVĚ NA CESTU	+		1 (NB)								
DOPROVOD	+	4 (B)	2 (Sy)		1 (MB), 1 (Š)	1	4	2		2	
POSKYTNUTÍ POTRAVIN	+		1 (NB)					1			
POSKYTNUTÍ RADY	+	1 (B), 2 (S)		3	1 (Z), 1 (Š)	2		5	2	2	
VAROVÁNÍ	+	1 (B)						1	1	1	
PROZRAZENÍ POKLADU	+						1				
ROZDĚLENÍ KOŘISTI	+					1					
OBDAROVÁNÍ	+	1 (B)		5	1 (Tch), 1 (Z)	4	1	2	2	2	
CHLAPEČ NA VYCHOVÁNÍ	+		1 (St), 1 (V)		1 (BS), 1 (SZ)	1					
PŘIJETÍ DO SLUŽBY	+					1				1	
PŘENOCOVÁNÍ	+							1			
POSKYTNUTÍ BYDLENÍ PŘES ZIMU	+					1	1			1	1
POSKYTNUTÍ BYDLENÍ	+										
POSKYTNUTÍ PŮDY	+						1				
ZAJIŠTĚNÍ GODSTVÍ	+				1 (Sch)		1				
ODMÍTNUTÍ ODMĚNY	+				1 (Sch)						
UJMUTÍ SE PŘE	+	1 (Dc)		1			1				
PODPORA VE PŘI	+				1 (Z)		1	1			
PŘÍMLUVA KE SMÍRU	+		1 (St)	1 (SZ)							
KRÁDEŽ POTRAVIN	++				1 (M)					1	
POSKYTNUTÍ POMOCI MUŽI VE SPORU	++			1	1 (Pě)						
ZÁCHRANA ŽIVOTA	++									3	
VIKINSKÁ VÝPRAVA	++						2				
SPOLUÚČAST V SOUBOJI	++							1	2		
ODMÍTNUTÍ ÚČASTI NA UBITÍ	++		1 (St)								
UJMUTÍ SE PŘE ZA UBITÍ	++	3 (B), 1 (S)	3 (Sy)	1		2					
KREVNÍ MSTA	++	2 (S), 2 (B)	1 (St), 3 (NB), 1 (Sy)	1	1 (Sch), 3 (Pě), 2 (Š), 1 (Z)	3	3	1			
SPOLUÚČAST PŘI KREVNÍ MSTĚ	++	1 (B)		1		2					

J - já; Pv - vzdálený příbuz.; Pz - zákonný příbuz.; Pb - příbuz.; P - přítel; DP - dobrý přítel; NP - nejlepší přítel; C - cizí; NN - největší nepřítel
S - syn; B - bratr; O - otec; NB - nevlastní bratr; Sy - synovec; St - strýc; V - vnuk; SZ - strýcův zeť; TchS - tchánův synovec; MB - manželův bratranec; Š - švagr, švagrová; Tch - tchán; Z - zeť; BS - bratr snachy; SZ - strýcův zeť; Sch - schovanec, schovanka; M - manžel, manželka; Pě - pěstoun

7.3.1 Pomoc příbuzným a nepříbuzným

Situace, kdy jedinec pomohl příbuznému, dosáhly počtu 113. Soubor nepříbuzných jedinců ukazuje, že pomoc byla těmto osobám poskytnuta pouze v 54 případech, což je oproti příbuzenstvu přibližně polovina. Uvnitř příbuzenských dat je rozdělení téměř stejné. Zatímco blízcí příbuzní poskytli nějakou formu podpory ve 46 situacích, vzdálenější příbuzní jen ve 25. Je zajímavé, že vzdáleným příbuzným bylo pomoci častěji než příbuzným II. stupně, což by se ovšem dalo vysvětlit rozsáhlejší sítí vzdálenějšího příbuzenstva. Strýců a tet má člověk poměrně omezené množství, počet vzdálenějších příbuzných však tvoří obrovskou množinu. Mohlo by se proto jednat pouze o jakési frekvenční rozložení pomoci, protože bratřenci, sestřenciny děti či tety z druhého kolene jsou daleko početnější než nejbližší rodina. Obrátíme-li pozornost na nepříbuzné osoby, pak přátelé nabídli pomoc celkově ve 39 případech, cizí osoby a nepřítel dohromady v 15 případech. Mezi přáteli nejvíce pomáhali „obyčejní“ přátelé (P), a to 17×, kdežto dobří přátelé (DP) přibližně o polovinu méně, tedy 9×, a nejlepší přátelé (NP) byli podpořili dohromady 13 osob.

7.3.1.1 Poznámky

Dlouhodobé vztahy mezi lidmi v tak rozsáhlé sáze pochopitelně vedou ke změnám, které zde uvádíme: 1. Když Tófi informoval Gunnara o nebezpečí a Gunnar mu za to věnoval prsten, označili jsme jejich vztah jako *cizí* (kap. 30, s. 359). Vztah v jejich následujícím jednání již považujeme za *přátelství* – Tófi ukázal Gunnarovi schovaný poklad a Gunnar zavezl Tófiho na Island (kap. 30, s. 359 a 360). 2. Tráin zachránil v Norsku život Hrappovi, který byl na útěku, tehdy byli vzájemně *cizí* (kap. 88, s. 433). Když Tráin odvezl Hrappa na Island, ponechal ho u sebe přes zimu a daroval mu později půdu, značíme ho již jako *přítele* (kap. 88, s. 435). 3. Kári zachránil Helgiho a Gríma, když unikli z nespravedlivého zajetí, do něhož je uvrhl jarl, a v té době byli *cizí* (kap. 89, s. 437). Později se stali *přáteli*, a to když se společně vypravili na vikinské plnění po ostrovech kolem Skotska (kap. 89, s. 437). Když se všichni společně vrátili na Island, Kári se oženil se sestrou Helgiho a Gríma, čímž se jeho vztah mění na *zákonné příbuzenství* (kap.91, s. 439).

Spoluúčast v souboji (NP) – Njál řekl Gunnarovi, který byl pronásledován nepřáteli, že k němu pošle své syny Skarphedína a Höskulda, již budou s Gunnarem sdílet jeho osud. Jako altruistický čin zde započítáváme účast obou bratrů v souboji po boku Gunnara, ačkoli jistě bychom mohli zahrnout i Njála mezi poskytovatele pomoci – vždyť poslat vlastní syny do boje je altruismem par excellence. Nicméně pokud bude Gunnar zabit, beztak bude vykonání krevní msty náležet právě Skarphedinovi a Höskuldovi, proto je jejich spoluúčast v souboji vlastně naprosto samozřejmá.

Poskytnutí bydlení přes zimu (NN) – Na závěr jsme zanesli také tuto jedinou a zřejmě nejnepravděpodobnější situaci, kdy největší nepřítel pomůže protivníkovi. Kári se svými muži ztroskotal a ve vánici se dostali k Flosiho domu. Flosi je přijal velmi vlídně a ubytoval je u sebe na zimu. Kári s Flosim přitom měli na svědomí mnohá ubití ve svých rodech a ještě donedávna se Kári krutě mstil za upálení Njálovy rodiny, které zosnoval Flosi se stočlennou družinou mužů.

Tito dva muži nejsou ani příbuzní, ani si nejsou cizí, a rozhodně nejsou přátelé.⁷⁹ Přestože se jedná o jediný případ, kdy největší nepřítel poskytl pomoc, jsme toho názoru, že by neměl zaniknout v číslech ostatních kolonek.

7.3.2 Hodnotnější a méně hodnotná pomoc

Hodnotnější pomoc (++) poskytlo v *Sáze o Njálovi* celkem 43 příbuzných a 15 nepříbuzných jedinců, což je téměř třikrát menší počet postav. Blízcí příbuzní byli ochotni zemřít či být odsouzeni do vyhnanství ve 23 případech, vzdálenější příbuzní pouze ve 4 případech. U kategorie J veškeré typy pomoci, které jsme do tabulky zařadili, připadají výhradně hodnotným činům. U nepříbuzných jedinců vidíme, že hodnotné altruistické činy byly poskytnuty 11 přátelům, 4 osobám zcela cizím a ani jednomu nepříteli.

7.3.2.1 Výklad rizik u pomoci označené ++

Poskytnutí pomoci muži ve sporu (Pv) – Höskuld vyhnal Tjóstólfa ze svého domu, protože zbil Höskuldova pacholka. Tjóstólf býval pěstounem Hallgerd. Glúm, manžel Hallgerd, byl varován, že mu od Tjóstólfa hrozí nebezpečí, přesto souhlasil s tím, aby u nich zůstal. Nakonec se mu to skutečně vymstilo, protože Tjóstólf Glúma ubil.

6 případů krevní msty – Hallgerd a Bergtóra byly manželkami Gunnara a Njála, nejlepších a nejvěrnějších přátel. Manželky jsou ale v hlubokém sporu, který začal zcela nevinně: Hallgerd se urazila, že ji Bergtóra nechtěla u sebe doma usadit na čestné místo. Při první příležitosti se jí rafinovaně pomstila. Njál a Gunnar měli společně les a každý v něm podle potřeby kácel dříví a nikdy si neskládali účty. Jednou poslala Bergtóra do lesa svého čeledína Svarta, aby donesl dříví. Hallgerd využila příležitosti a s vysvětlením, že ji Bergtóra chce okrást, poslala správce Kola, aby Svarta ubil. Tento čin poté vyvolal obzvláště dlouhou řetězovou krevní mstu a ženy neustále poštvávaly další a další muže, aby se vzájemně ubíjeli. Je nesmírně obtížné stanovit, pro koho všeho to znamená ztrátu: zcela jistě pro přímé aktéry, kteří se ubíjejí, ale také pro muže daného rodu, tedy pro Njála s Gunnarem, Njálovy syny a Gunnarovy bratry. Ti všichni nesou hanebné činy Hallgerd a Bergtóry velmi těžce jako útoky proti nim samým. Pouze zásluhou Gunnara a Njála, kteří přes všechny obtíže usilují o to udržet své vzácné a hluboké přátelství, je znovu a znovu vyplácena pokuta za ubití. Obě ženy ale opět a opět nechávají ubíjet další muže. Samotný akt pomsty vykonávají vyslaní muži, neboť ženy v ságách v drtivé většině nikoho nezabíjejí, zato je jim přisuzována významná role podněcovatelek k ubití. Reálné riziko však spočívá na bedrech mužů, což v tabulce respektujeme.

Krádež potravin (Pz a C) – Hallgerd poslala svého otroka Melkólfa do domu jeho bývalého pána, aby tam ukradl máslo a sýr. Cítila se v době nedostatku ponížena tím, že hostům nemůže

⁷⁹ Tak, jako to bývá v životě, vztah obou mužů není ani přímočaře nepřátelský. Flosi si uvědomuje svou hlubokou vinu, když ví, že Kári kvůli němu ztratil syna, tchána a švagry, s nimiž byl v největším přátelství. Byl to právě Kári, který mstou za Flosiho čin ubil mnoho z jeho stovky mužů, již se výpravy účastnili. Kári patřil ve své době mezi nejznamenitější a nejváženější muže na Islandu, takže Flosi si ho pro jeho schopnosti i ztrátu velmi váží. Navíc onu zimu, kdy mu poskytl přístřeší, jsou jejich spory již oficiálně urovnány Káriho obrovskou mstou. Flosi tento fakt přijímá s naprostým pochopením, neboť tak velí Kárimu jeho čest.

nabízet mnoho jídla, a rozhodla se to vyřešit. Pro tuto situaci jsme zvolili kolonku Pz, v níž je zanesen manžel (M). Otrok, vykonává-li něco pro svého pána, nestává se o nic více příbuzným, ani o nic více přítelem, ať je jakkoli věrný. S otroky se obchodovalo jako s předměty a i když byli propuštěni, jejich společenská prestiž nijak nevzrostla. Riziko ubití za krádež tak doléhalo na samotného otroka (označen jako cizí) i na Gunnara, který byl jeho pánem a zodpovídal za jeho činy. Riziko trestu se na Hallgerd nevztahovalo.

Záchrana života (C) - Tráin Sigfússon, který byl zrovna v Norsku, zachránil život Hrappovi, muži prchajícímu před spravedlností rozhněvaného jarla. Tráin ho schoval a jarlovi ho nevydal, čímž se vystavoval nebezpečí vlastní smrti. Hrapp byl nejen cizí osobou (řadíme ho tudíž do sloupku C), ale dokonce zločincem, proto před jarlem utíkal.

Vikinská výprava (P) - Kári požádal Njálovy syny, aby s ním jeli plenit na vikinské výpravě. Oni souhlasili, pokud pak Kári s nimi pojede na Island, což přislíbil. Vikinské výpravy bývaly velmi úspěšné, jak dokládají rozmanité historické prameny, ale ani tak ohrožení na životě jistě nemůžeme podceňovat.

Odmítnutí účasti na ubití (St) - Flosi vyzval asi 100 mužů k ubití Njálových synů. Jedním z členů výpravy byl mimo jiné Ingjald, strýc Höskulda, který byl nemanželským synem Njála, potažmo nevlastní bratr Njálových synů (v té době byl však již mrtvý). Ingjaldova sestra Hródný Ingjalda přesvědčila, aby od své účasti upustil, přestože celá stočlenná skupina mužů si přislíbila vzájemně se nezradit pod pohrůžkou smrti.

8 Výsledky

Všech sedm islandských rodových ság, jež jsme analyzovali v předchozích kapitolách, nám poskytlo 362 případů, které jsme označili za altruistické činy a uvedli v této práci. Dalších zhruba dvacet případů pomoci jsme dokonce ani nezmiňovali, protože pro naši práci nevykazují obecný charakter pomoci mezi obyčejnými lidmi. Jednalo se o situace, kdy Islandané sloužili u dvorů různých jarlů, jimiž byli obdarovávaní a zvaní zůstat v jejich družině na nějaký čas. Vztah mezi panovníkem a poddaným, ačkoli u členů panovnickovy družiny se jedná o skutečnou elitu, a ne o poddané v pravém slova smyslu, nikdy není zcela prost nerovnováhy plynoucí ze společenského statusu účastníků. Altruistické činy jarlů jsou často spíše projevem moci, snahou zavázat si své lidi a úsilím o udržení oné nerovnováhy.

Z celkového počtu 362 altruistických činů jsme byli nuceni mnohé další vynechat z analýz. Poskytnutá pomoc ve 20 případech proběhla mezi osobami, u nichž jsme nebyli schopni s to identifikovat jejich vzájemný vztah, dalších 52 případů bylo vyřazeno proto, že se jednalo o aktivity, jichž se účastnilo mnoho lidí najednou. Tím jsme získali 290 situací, kdy se nějaký jedinec zachoval altruisticky vůči jiné osobě. Nyní zaměříme svou pozornost na Tab. 8 (na následující straně), která shrnuje veškeré altruistické akty ze všech sedmi probíraných ság dohromady.

Tab. 8 - Typy pomoci v sedmi probíraných ságách a vyjádření stupně příbuznosti mezi poskytovatelem a příjemcem pomoci

typ pomoci		J 1,0	I. st. 0,5	II. st. 0,25	Pv < 0,25	Pz 0	Pb ?	P P	DP	NP	C	N	NN
PODPORA PŘI NÁMLUVÁCH	+		5	1	11		1	3					
SPRÁVA MAJETKU	+		1	1		1				1			
POMOC PŘI PŘÍPRAVĚ NA CESTU	+			1									
DOPROVOD	+		5	2		2	3	10	2		3		
POSKYTNUTÍ POTRAVIN	+			1		1		1		1			
POSKYTNUTÍ RADY	+		4		3	3	2			5	3	2	
VAROVÁNÍ	+		2						1	1	1		
PROZRAZENÍ POKLADU	+							1					
ROZDĚLENÍ KORISTI	+						1						
OBDAROVÁNÍ	+		4		5	3	5	4	4	3	3		
VÝROBA PŘEDMĚTŮ PRO NĚKOHU	+						1						
ZAPŮJČENÍ PŘEDMĚTU	+					1							
ZAPŮJČENÍ KONÍ	+										2		
ZAPŮJČENÍ PENĚZ	+										1		
CHLAPEC NA VYCHOVÁNÍ	+			3		2	1						
DÍVKU NA VYCHOVÁNÍ	+			1				1					
PŘIJETÍ NELEGITIM. SYNA ZA SVĚHO	+		1										
PŘIJETÍ DO SLUŽBY	+						1				2		
VYKOUPENÍ SLUHY	+										1		
PŘENOCO VÁNÍ	+								1				
POZVÁNÍ NA VÁNOCE	+						1						
POSKYTNUTÍ BYDLENÍ PŘES ZIMU	+						1	1			4		1
POSKYTNUTÍ BYDLENÍ	+		1			1	2	4	1		3		
POSKYTNUTÍ PŮDY	+					1	1	2			1		
POSTARÁNÍ SE V BÍDĚ	+						1						
UZNÁNÍ FUNKCE GODIHO	+										1		
ZAJIŠTĚNÍ GODSTVÍ	+					1							
PŘENECHÁNÍ FUNKCE GODIHO	+		1										
DOBŘE DOPORUČENÍ	+										2		
ODMÍTNUTÍ ODMĚNY	+						1						
SPOLUÚČAST NA ZÁPASECH	+		1										
UJMUTÍ SE PŘE	+		1		1		1						
PODPORA VE PŘI	+					1		1	1				
PŘÍMLUVA KE SMÍRU	+			1	1			1					
ZPROSTŘEDKOVÁNÍ USMÍŘENÍ	+								1				
KRÁDEŽ POTRAVIN	++					1					1		
POSKYTNUTÍ POMOCI PSANCI	++		2				4	2	1		3		
POSKYTNUTÍ POMOCI MUŽI VE SPORU	++				2	1		1	1	1			
ZÁCHRANA ŽIVOTA	++										3		
VOLBA ŽIVOTA MÍSTO ČESTNĚJŠÍ SMRTI	++		1										
VIKINSKÁ VÝPRAVA	++							2					
SOUBOJ O ČEST ŽENY	++		1			2							
SPOLUÚČAST V SOUBOJI	++		1			1	4		1	2			
ODMÍTNUTÍ ÚČASTI NA UBITÍ	++			1									
UJMUTÍ SE PŘE ZA UBITÍ	++	1	5	3	2	2	5		2				
KREVNÍ MSTA	++	8	16	5	1	9	4	3	1	1			
SPOLUÚČAST PŘI KREVNÍ MSTĚ	++		1		1		2						
celkem - 290	vše	9	53	20	27	33	42	37	17	15	34	2	1
<i>celkem - 111</i>	++	9	27	9	6	16	19	8	6	4	7		

J - já; Pv - vzdálený příbuzný; Pz - zákonný příbuzný; Pb - příbuzný; P - přítel; DP - dobrý přítel; NP - nejlepší přítel; C - cizí; N - nepřítel; NN - největší nepřítel

8.1 Pomoc příbuzným a nepříbuzným

Naše první otázka vždy zjišťovala, jaký je rozdíl v četnosti poskytnuté pomoci příbuzným jedincům a nepříbuzným. Levá část tabulky zahrnující veškeré příbuzenské kategorie ukazuje, že jakoukoli formou pomoci prospěly ságové postavy 175 příbuzným a 115 nepříbuzným osobám. Znamená to, že 60,3 % případů pomoci v rozebíraných ságách připadlo příbuzným, kdežto podpora nepříbuzných postav se vyskytla ve 39,7 %.

Druhá otázka směřovala ke zjištění, jak si pomáhají lidé uvnitř své příbuzenské skupiny. Stejně jako v předchozích analýzách, rovněž zde vynecháváme kategorie Pz a Pb, aby nebyla zkreslována „čistá“ data. Ukazuje se, že zdaleka nejvíce jsou jedinci ochotní pomáhat svým nejbližším příbuzným I. stupně: rodičům, dětem a sourozencům. Zatímco tito blízcí příbuzní se obětovali v 53 případech, veškeré ostatní příbuzenstvo dohromady získalo pomoc v téměř stejném počtu případů, což je 56. Příbuzní II. stupně byli podpořeni 20×, vzdálenější příbuzní (Pv) 27× a kategorie J nejméně, tedy 9×. To znamená, že v kategorii příbuzných I. stupně se pomoc vyskytla dokonce ve 49 % případů a zbylých 51 % altruistických činů náleželo ostatnímu pokrevnímu příbuzenstvu (v tomto podílu: II. stupeň – 18,2 %; Pv – 24,6 %; J – 8,2 %).

Ve druhé části tabulky je situace ještě výraznější. Postavy identifikované jako přátelé si poskytovaly pomoc 69× a mezi cizími a nepřáteli došlo k altruistickým činům 37×. Vyjádřeno v procentech si přátelé pomohli v 65 % a cizí osoby ve 35 %.

Pouze v rámci skupiny přátel se mezi jednotlivými kategoriemi liší četnost pomoci u přátel (P), dobrých přátel (DP) a nejlepších přátel (NP). V první zmiňované kategorii jsme zaznamenali 37 případů pomoci (53,6 %), ve skupině dobrých přátel 17 případů (24,7 %) a téměř rovnocenný počet altruistických činů pro nejlepší přátele, tedy 15 (21,7 %).

8.2 Hodnotnější a méně hodnotná pomoc

Altruistických činů, které jsme označili jako hodnotné z hlediska ztráty, již si poskytovatel daným jednáním působí, jsme napočítali celkem 111, tvoří tak 38,3 % všech typů pomoci, které jsme v ságách našli. Uvážíme-li že ztráta, již jsme těmto činům přiřkli, znamená riziko smrti nebo nejtěžšího trestu, kterým bylo vyhnanství, troufáme si tvrdit, že toto procento je poměrně vysoké. Podívejme se, nakolik byly ságové postavy ochotné riskovat pro své blízké příbuzné, vzdálené příbuzné a přátele.

Celkem 86 hodnotných altruistických činů oceněných ++ připadlo příbuzným osobám, což je 77,5 %, ale pouze 22,5 % hodnotné pomoci náleží nepříbuzným jedincům. Zdaleka nejvíce byli opět obdařeni příbuzní I. stupně, kteří pro sebe vykonali polovinu všech altruistických činů (započítáváme pouze 51 činů z kategorií J, I. stupeň, II. stupeň a Pv; Pz a Pb ze srovnávání vynecháváme), téměř přesně 53 %. O zbytek se opět dělí ostatní skupiny příbuzných.

Přátelé všech stupňů si z celkové sumy hodnotných altruistických činů poskytli tuto pomoc dohromady 18× (16,2 %). Nejčastěji, což znamená v 8 případech (44,5 %), bylo pomoheno

„obyčejným“ přátelům (P) a 6 případů pomoci (33,3 %) náleželo dobrým (DP) a 4 (22,2 %) nejlepším přátelům (NP). Cizí osoby si nabídly pomoc 7× (6,3 %) ze všech 111 případů hodnotné pomoci. Nepřátelům nebyla hodnotná pomoc poskytnuta ani jednou.

9 Diskuse

Výsledky všech rozborů nám přinášejí několik zajímavých informací. Základní odpovědi, jež jsme dostali, se ukázaly být v souladu s naším očekáváním, respektive v souladu teorií příbuzenského výběru. Další zajímavé detaily, které vyplynuly až při sestavení Tab. 8, si též zaslouží pozornost.

Vidíme, že postavy v islandských rodových ságách jsou daleko ochotnější poskytovat jakoukoli pomoc svým příbuzným, a to téměř ve 2/3 všech jmenovaných případů. Největšího altruismu jsme se dočkali u osob spjatých příbuzenským koeficientem 0,5, neboť případy pomoci v rámci příbuzenstva směřovaly ve 49 % právě jim. O zbylých 51 % se podělilo příbuzenstvo s koeficientem 0,25 a méně a rovněž 1,0.

Některé výkyvy byly pro nás naopak neočekávané, ale jsme si v podstatě jisti, že jsou snadno vysvětlitelné. Jedná se o velkou ochotu pomáhat přátelům (P), jejichž výsledky v poměru k dobrým (DP) a nejlepším přátelům (NP) jsou téměř totožné, jako je poměr mezi příbuznými I. stupně a ostatními pokrevními příbuznými. Očekávali bychom, že jedinci budou ochotnější pomáhat více svým nejbližším přátelům. Musíme si však uvědomit, že velkou roli zde může hrát naprosto triviální faktor – početní převaha obyčejných přátel. Uvědomme si, že většina lidí má asi daleko větší množství běžných přátel a známých než oněch skutečně nejdůvěrnějších přátel. Tuto nevyváženost pomoci vůči „obyčejným“ (P) a nejlepším přátelům (NP) proto přisuzujeme pravděpodobně daleko četnější frekvenci interakcí s běžnými přáteli. To bychom mohli podpořit též poukazem na skutečnost, že ostatním nepřibuzným osobám, označovaným jako „cizí“, byla pomoc poskytována téměř stejně často, ačkoli se můžeme domnívat, že množství cizích osob je ještě daleko větší, než je počet obyčejných přátel. Domníváme se, že i to dokládá výraznější ochotu pomáhat přátelům jakékoli kategorie než zcela cizím osobám. Nepřátelé jsou pak kapitola sama pro sebe, protože jim náležela pomoc pouze ve 3 případech ze všech 290, které jsou v tabulce zaznamenány. Povšimněme si mimo jiné, jaký druh pomoci jim byl poskytnut – vždy méně hodnotná pomoc označená +.

Podíváme-li se podrobněji na Tab. 8, zjišťujeme některé další zajímavé informace. Tak například soubor altruistických činů, které zahrnují výchovu dítěte, ukazuje, že tento typ pomoci je poskytován téměř výhradně přátelům a vzdálenějším příbuzným. Ze ság víme, že za tím lze hledat úsilí o potvrzení dobrých vztahů či o jejich utužení, což patrně není nutné mezi blízkým příbuzenstvem. Dostat dítě na vychování si považovali lidé za čest, neboť jim tak rodiče dítěte projevíli maximální důvěru. Obdobné je to i s poskytováním střechy nad hlavou, ať už na kratší

nebo delší dobu. I zde vidíme, že bydlení se nabízelo spíše vzdáleným příbuzným a přátelům, a dokonce velmi často cizím osobám, a můžeme se jen dohadovat, že se za tím skrývá klasický reciproční altruismus. Jednou pomůže jedinec druhé osobě, podruhé se může situace obrátit.

Skupina kategorií pomoci, do níž spadá podpora ve při nebo přímo její vedení u soudu, usmiřování a příměluva ke smíru, je mezi různé postavy rozložena docela rovnoměrně. Zde pouze předkládáme námět, aniž bychom jej dále rozváděli či ho považovali za příliš jednoznačné vysvětlení, že podpora ve sporných záležitostech byla často ovlivňována více či méně skrytými faktory, jež ani nemají charakter příbuzenské selekce jako spíše charakter aktuálního stavu rovnováhy sil, slibů a závazků – které samozřejmě ve své původní vnitřní motivaci mohou mít odpovídající rozložení podle příbuzenského výběru, do tak vzdálených hlubin ale bohužel nahlédnout nedokážeme. Mezi ságovými postavami existovalo mnoho rozmanitých vazeb smluvního typu, založených na daném slově. To bylo silně zavazující a mělo váhu přísahy. Pokud někdo přislíbil pomoc jednomu člověku, nemohl si dovolit jednat proti jeho zájmům. Obchodovalo se s přísliby přátelství, podporou u soudu, směňovaly se dary, a to vše ovlivňovalo vztahy, pozice a prestiž jednotlivých osob i celých rodů. Podobně o tom hovoří Georges Davy ve své knize *Dané slovo*. Dané slovo je smlouva, která se nepodřizuje právním vztahům, ale jejím účelem je naplnění osobních potřeb a cílů, přičemž závisí pouze na vůli jednotlivce.

Nyní se již dostáváme k pomoci označované ++. Vidíme, že pomoc psancům poskytovali velmi často cizí lidé a vzdálení příbuzní, dokonce více než blízcí. Bylo téměř nepsaným zákonem, že dostane-li se nějaký člověk do obtížné situace, potlouká se sám krajem a požádá o pomoc, měla by mu být poskytnuta, ať je to kdokoli. Nejtypičtější druh pomoci psancům je poskytnutí přístřeší. Ostatně výše v této kapitole jsme si ukázali, že kategorie pomoci „poskytnutí bydlení“ se objevuje nejčastěji u přátel a vzdálených příbuzných.

Naproti tomu typy pomoci, které považujeme za absolutně nejrizikovější, a tedy ve své podstatě za nejhodnotnější, jako je ujmoutí se pře za ubití, krevní msta a spoluúčast při krevní mstě, jsou zcela jednoznačně poskytovány více blízkým příbuzným. To se týká především krevní msty – Tab. 8 zaznamenává, že 29 ubití krevní mstou z celkového počtu 48 bylo vykonáno pro nejbližší příbuzné s příbuzenskými koeficienty 1,0–0,25. Krevní msta byla totiž závaznou povinností, jež se nedá žádným způsobem obejít, a v celé její šíři ji lze chápat i jako symbol největší úcty vůči mrtvému příbuznému.

VI. ZÁVĚR

Obecný výklad příčin vzniku a mechanismu udržení altruismu v populaci hovoří o geneticko-kulturní koevoluci, jež vedla k selekci takových psychologických rysů, jež podporují tendence ke kooperativnímu chování. Připočítáme-li k tomuto vysvětlení další faktory ovlivňující předmět výzkumu této práce, jako jsou nehostinné ekologické podmínky Islandu, podobné pohnutky celé populace vedoucí k emigraci z Norska, vznik téměř extravagantního politického a legislativního zázemí společnosti a patrně velkou odvahu zakladatelů nové společnosti, získáváme nesmírně zajímavý terén pro zkoumání altruistického chování.

Historikové Hekala a Buell se svou historickou metodou zjistili, že hlavní vliv na chování Islandců – pokud jde o konflikty a vznik aliancí – měly ekonomické podmínky jednotlivců a rodů, ale vliv příbuzenství shledali nulovým. Naše bádání, stejně jako studie našich předchůdců, Dunbara a kol. a pánů Johnsonů, však ukázalo pravý opak: islandské rodové ságy, z nichž čerpáme mnoho informací o životě a chování středověkých Islandců, plně dokládají fungování mechanismu, jak ho vysvětluje teorie příbuzenské selekce.

Seďm zkoumaných rodových ság nám umožnilo nashromáždit téměř 400 prvků, jež jsme označili za altruistické činy. Některé jsme nakonec vůbec nevyužili, protože se jednalo o akty pomoci získané od jarlů, jejichž postavení panovníka poněkud zkresluje hodnotu této pomoci – dary od panovníků bývají spíše formou závazku než nezištnou pomocí.⁸⁰ Jiné případy, kdy si lidé pomáhali, jsme sice pečlivě vyjmenovali, ale do analýz jsme je rovněž nemohli zahrnout. Zabránilo nám v tom různé důvody, většinou to, že nebylo možné jednoznačně identifikovat vztahy mezi zmíněnými postavami, anebo protože dané aktivity se odehrávaly za účasti příliš velkého množství lidí, přibližně od deseti do sta.

Nakonec jsme se věnovali celkem 290 situacím, které jsme mohli do analýz zařadit. Tato diplomová práce ukázala, že postavy ve zvolených sedmi ságách různých typů, jak je utřídili Véstein Ólasson a Örnolfur Tórrsson (viz kap. IV.1.1 *The Complete Sagas of Icelanders I–V*), byly ochotny pomáhat více příbuzným než nepříbuzným osobám, přičemž poměr takto poskytované pomoci je přibližně 2 : 1. Lidé v ságách si s větší pravděpodobností pomáhali také tehdy, jednalo-li se o blízké příbuzné I. nebo II. stupně, a také více pomáhali osobám, jež jsme vyhodnotili jako přátele, zatímco pro zcela cizí lidi (a dokonce tři nepřátele) byly altruistické činy vykonány asi dvakrát méně.

⁸⁰ Můžeme zmínit např. Maussův *Esej o daru* nebo Davyho *Dané slovo*.

Jakékoli hodnocení činů ságových postav nám vůbec nepřísluší, protože hodnota jednání nikdy není osamocená pouze v činu samotném, ale je vždy zakotvena v celém kontextu dané situace a daných postav. V neposlední řadě časová a geografická vzdálenost a naprostá odlišnost kulturní struktury středověkého Islandu nám znemožňují pochopit mentalitu a hodnotový svět tehdejších obyvatel ostrova. Nicméně i přesto jsme se pokusili alespoň o omezené a co nejméně zpochybnitelné roztřídění jednotlivých kategorií pomoci na méně (+) a více hodnotné (++). Za hodnotnější činy z hlediska poskytovatele považujeme ty, kdy mu hrozí smrt anebo vyhnanství, které je ještě horší než smrt; méně hodnotné altruistické činy se obejdou bez tohoto rizika. I tato oblast zkoumání jasně ukázala, že hodnotnější druhy pomoci poskytovali svým protějškům daleko častěji blízcí příbuzní než vzdálení příbuzní a rovněž že přátelé byli nejvíce ochotni pro sebe navzájem zemřít.

Vytvořili jsme také kategorii osob označenou J (tedy „já“). Z definice vyplývá, že altruismus je takový čin, který jedinci přináší ztrátu, a příjemci zisk. Některé akty, s nimiž se v ságách setkáváme (např. provedení krevní msty) jsou vysoce altruistické, protože jsou vysoce rizikové. Pokud provede krevní mstu jedinec sám za sebe, pak i jeho osobu řadíme mezi zkoumané postavy. Všechny altruistické činy, které osoby provedly samy pro sebe, jsme zhodnotili jako více rizikové, a ani jeden nespadá do méně hodnotných aktů. Dále jsme odhalili, že tyto hodnotnější altruistické činy byly v naprosté většině směřovány příbuzným, a to v 77,5 %! Celá polovina z nich připadla kategorii nejbližších příbuzných I. stupně, s naprostou převahou bratrům; celkem 17 z 27 hodnotných altruistických činů provedených ve prospěch příbuzných I. stupně náleželo právě bratrům. Na základě těchto výsledků můžeme poněkud ploše a bez hloubky říci – i když ne s naprostou jistotou tvrdit –, že nejdůležitější osobou v islandských rodových ságách bývá vlastní bratr.

Musíme též přiznat, že přestože výsledky práce považujeme z hlediska teorie příbuzenské selekce za velice uspokojivé, neobešel se výzkum bez komplikací, mnohdy nepřekonatelných. Vždy je třeba pamatovat v první řadě na to, že v reálném životě, jež ságy alespoň do jisté míry bezpochyby popisují, nejde jednoduše o akci a reakci, ale o celý sled událostí a každá následující reakce je výsledkem vlivu všech předchozích událostí. Kooperace může být velmi složitá, účastní se jí třeba tři nebo čtyři rody a každé jednotlivé osobě plynou z těchto situací nějaké výhody nebo nevýhody, které jsou více či méně uvědomělé a záměrné.

Je třeba mít neustále na paměti, že zvolená metoda práce je silné zjednodušení reality. Snažili jsme se dostat k jádru věci, což ale znamená určitou ztrátu struktury a komplexnosti. Některé oběti považujeme za až příliš veliké, ale bez nich by tato práce nemohla vůbec vzniknout. Můžeme říci, že striktní omezení, neustálá zjednodušování situací a vytrhávání z kontextu, to vše nás dovedlo k tomu, že jsme zkoumali poněkud hluchý a prázdný svět, který ve skutečnosti nikdy neexistoval. Pokusili jsme se tyto hrubé nedostatky, jež si sociobiologické zkoumání historických dokumentů nutně žádá, alespoň zmírnit tím, že jsme některá fakta na okraj vysvětlili. Nechtěli jsme, aby se všechny závažné motivy, složité vazby a mimořádně zajímavé prvky rozplynuly v číslech tabulek.

Vděčnost, s níž jsem přistupovala ke své práci, je nezměrná. Důkladně jsem poznala specifické okolnosti aplikace sociologických metod zkoumání na historické dokumenty, což přináší na jednu stranu mnoho nových informací, ale i četná omezení. Vzhledem k tomu, že islandským rodovým ságám jsem se již dříve odborně věnovala a můj zájem o Island mě přivedl také ke studiu středověké islandské literatury a zákonů na Háskóli Íslands, bylo od počátku zřejmé, že se vystavuji velmi obtížné situaci. Pokusila jsem se co nejsvědomitěji skloubit tyto dva odlišné světy, islandské rodové ságy a sociobiologii, a vědoma si náročnosti svého úkolu vytvořila jsem zvláštní kapitolu *IV.2 Problémy sociobiologického zkoumání ság*, která si klade za cíl alespoň stručně poukázat na tyto obtíže.

Domnívám se, že v českých kruzích ještě není sociobiologie dosti odvážná, aby opouštěla bezpečné vody experimentů a teorií her provozovaných s živými respondenty. Doufám však, že diplomová práce o islandských rodových ságách – tento ledoborec, který vyplul do severských vod, by snad mohl poněkud prorazit tuhé ledy a přispět k živější, přátelštější a altruističtější mezioborové spolupráci.

LITERATURA

altruismus

- Alonso, W. J.: *The role of Kin Selection Theory on the explanation of biological altruism: a critical review*. J. Comp. Biol. 3, 1998, 1, s. 1–14.
- Axelrod, R. – Hamilton, W. D.: *The Evolution of Cooperation*. Science, New Series, 211, 1981, 4489, s. 1390–1396.
- Barrett, L. – Dunbar, R. – Lycett, J.: *Human Evolutionary Psychology*. Princeton and Oxford, Princeton University Press 2002, 389 s.
- Berscheid, E. – Walster, E.: *When Does a Harm-doer Compensate a Victim?* Journal of Personality and Social Psychology, 6, 1967, 4, s. 435–441.
- Boyd, R. – Gintis, H. – Bowles, S. – Richerson, P. J.: *The evolution of altruistic punishment*. PNAS, 100, 2003, 6, s. 3531–3535.
- Burnham, T. C. – Johnson, D. D. P.: *The Biological and Evolutionary Logic of Human Cooperation*. Analyse & Kritik, 27, 2005, s. 113–135.
- Darwin, Ch.: *O vzniku druhů přírodním výběrem*. Praha, Academia 2007, 584 s.
- Dawkins, R.: *Sobecký gen*. Praha, Mladá Fronta 2003, 319 s.
- Dunbar, R. I. M. – Clark, A. – Hurst, N. L.: *Conflict and Cooperation Among the Vikings: Contingent Behavioral Decisions*. Ethology and Sociobiology, 16, 1995, s. 233–246.
- Fehr, E. – Fischbacher, U.: *The nature of human altruism*. Nature, 425, 2003, s. 785–791.
- Griffin, A. S. – West, S. A.: *Kin selection: fact and fiction*. TRENDS in Ecology & Evolution, 17, 2002, 1, s. 15–21.
- Fehr, E. – Gächter, S.: *Altruistic punishment in humans*. Nature, 415, 2002, s. 137–140.
- Foster, K. R. – Wenseleers, T. – Ratnieks, F. L. W.: *Kin selection is the key to altruism*. TRENDS in Ecology and Evolution, 21, 2006, 2, a. 57–60.
- Fowler, J. H.: *Altruistic punishment and the origin of cooperation*. PNAS, 102, 2005, 19, s. 7047–7049.
- Humphrey, N.: *Varieties of altruism – and the common ground between them*. Social Research, 64, 1997, 2, s. 199–209.
- Hamilton, W. D.: *The Evolution of Altruistic Behavior*. The American Naturalist, 97, 1963, 896, s. 354–356.
- Hamilton, W. D.: *The genetical evolution of social behaviour. I. This Week's Citation Classic*. J. Theor. Biol., 7, 1964, 40, s. 1–16.
- Hekala, T. – Buell, P. D.: *Providing the Requested Historical Consultation: Hekala and Buell's Rebuttal to Johnsons' Reply*. Ethology and Sociobiology, 16, 1995, s. 71–82.
- Hekala, T. – Buell, P. D.: *The Perils of Misunderstood and Incomplete Information. A Reply to Johnson and Johnson*. Ethology and Sociobiology, 14, 1993, s. 271–287.
- Johnson, S. B. – Johnson, R. C.: *Support and conflict of kinsmen: A response to Hekala and Buell*. Journal of Ethology and Sociobiology, 16, 1995, s. 83–89.

- Johnson, S. B. – Johnson, R. C.: *Support and Conflict of Kinsmen in Norse Earldoms, Icelandic Families, and the English Royalty*. *Ethology and Sociobiology*, 12, 1991, s. 211–220.
- Johnson, S. B. – Johnson, R. C.: *There is, indeed, a misunderstanding: a reply to Hekala and Buell*. *Journal of Ethology and Sociology*, 14, 1993, s. 289–291.
- Mauss, M.: *Esej o daru, podobě a důvodech směny v archaických společnostech*. Sociologické nakladatelství, Praha 1999, 196 s.
- Maynard-Smith, J.: *Kin Selection and Group Selection*. *Nature*, 14, 1964, 4924 s. 1145–1147.
- Mesterton-Gibbons, M. – Dugatkin, L. A.: *Cooperation Among Unrelated Individuals: Evolutionary Factors*. *The Quarterly Review of Biology*, 67, 1992, 3, s. 267–281.
- Moore, J.: *The evolution of Reciprocal Sharing*. *Ethology and Sociobiology*, 5, 1984, s. 5–14.
- Németh, A. – Takács, K.: *The Evolution of Altruism in Spatially Structured Populations*. *Journal of Artificial Societies and Social Simulation*, 10, 2007, 34; <http://jasss.soc.surrey.ac.uk/10/3/4.html>
- Nowak, M. A. – Sigmund, K.: *Evolution of indirect reciprocity by image scoring*. *Nature*, 393, 1998, s. 573–577.
- Roberts, G. – Sherratt, T. N.: *Development of cooperative relationships through increasing investment*. *Nature*, 394, 1998, s. 175–179.
- Trivers, R. L.: *The Evolution of Reciprocal Altruism*. *The Quarterly Review of Biology*, 46, 1971, 1, s. 35–57.
- Vos, H. de – Smaniotto, R. – Elsas, D. A.: *Reciprocal Altruism under Conditions of Partner Selection*. *Rationality and Society*, 2001, 13, s. 139–183.
- Waal, F. de: *Dobráci od přírody*. 1. vyd., Praha, Academia 2006.
- Zeggelink, E. P. H. – Vos, H. de – Elsas, D.: *Reciprocal altruism and group formation: The degree of segmentation of reciprocal altruists who prefer 'old-helping-partners'*. *Journal of Artificial Societies and Social Simulation*, 3, 2000, 3; <http://www.soc.surrey.ac.uk/JASSS/3/3/1.html>
- Zrzavý, J.: *Homicida a lidská přirozenost. Domácí zabijačky*. *Vesmír*, 80, 2001, s. 625–628.

ságy

- Sága o Eiríkovi Zrzavém*. In: *Staroislandské ságy*. Red. J. Sirotek, Praha, SNKLU 1965, s. 17–34.
- Sága o Gíslim*. In: *Staroislandské ságy*. Red. J. Sirotek, Praha, SNKLU 1965, s. 135–185.
- Sága o Gunnlaugovi Hadím Jazyku*. Přel. Emil Walter, Praha, Ludvík Bradáč 1919, s. 67.
- Sága o Hrafnkelovi knězi Freyově*. Přel. Karel Vrátný. Severská knihovna, sv. 1, vyd. Emil Walter, Praha 1920, 82 s.
- Sága o Njálovi*. In: *Staroislandské ságy*. Red. J. Sirotek, Praha, SNKLU 1965, s. 323–559.
- The Saga of Gunnar, the Fool of Keldugnup*. In: *The Complete Sagas of Icelanaders III*. Gen. ed. Hreinsson, V., Reykjavík, Leifur Eiríksson Publishing 1997, s. 421–436.
- Valla-Ljot's Saga*. In: *The Complete Sagas of Icelanaders IV*. Gen. ed. Hreinsson, V., Reykjavík, Leifur Eiríksson Publishing 1997, s. 131–147.

ságy – sekundární literatura

- Andersson, T. M.: *The Structure of the Saga*. In: *The Icelandic Family Saga: An Analytic Reading*. In: *Harvard Studies in Comparative Literature*, 28. Cambridge, MA: Harvard University Press 1967, s. 11–25.
- Byock, J. L.: *Feud in the Icelandic Saga*. Berkeley, Los Angeles, London, University of Kalifornia Press 1982, 293 s.
- Byock, J. L.: *Medieval Iceland. Society, Sagas, and Power*. University of California Press, 1990, 280 s.
- Hallberg, P.: *Life Values and Ideals*. In: *The Icelandic Saga*. Lincoln, University of Nebraska Press-Lincoln 1962, s. 96–113.
- Kadečková, H.: *Dějiny Islandu*. Praha, Lidové noviny 2001, 308 s.
- Karpenková, A.: *Etika a morálka v islandských rodových ságách*. Bakalářská práce, 2003, 61 s.
- Kristjánsson, J.: *Eddas and Sagas. Iceland's Medieval Literature*. Reykjavík, Hið íslenska bókmenntafélag 1988, 446 s.
- Nordal, S.: *The Historical Element in the Icelandic Family Sagas*. Glasgow, Jackson, Son & Company 1957, 35 s.
- Preface*. In: *The Complete Sagas of Icelanaders I*. Gen. ed. Hreinsson, V., Reykjavík, Leifur Eiríksson Publishing 1997, s. xiii–lv.
- Steblin-Kamenskij, M. I.: *Svět islandských ság*. Praha, Vyšehrad 1975, 143 s.

zákony a koncept příbuzenství

- Andersson, T. M. – Miller, W. I.: *Law and Literature in Medieval Iceland. „Ljosvetninga Saga“ and „Valla-Ljots Saga“*. Stanford, Stanford University Press 1989, 347 s.
- Davy, G.: *Dané slovo. Sociologická studie pojednávající o problému smlouvy; utvoření smluvního svazku*. Nepubl., přel. Barbora Kalná, skeletový atest z jazyka, V. ročník FHS UK, 2004, 123 s.
- Grágás 1. *Laws of early Iceland. The Codex Regius of Grágás with material from other manuscripts*. Canada, University of Manitoba Press, 1980, s. 139–174.
- Haeringová Karpenková, A.: *Kinship as a Framework. The Concept of Kinship and Compensation in Medieval Icelandic Laws*. Nepubl., seminární práce k přednášce *Icelandic and European Legal History* (03.15.03, S. Líndal), Háskóli Íslands, Reykjavík, 2007, 17 s.
- Líndal, S.: *Law and Legislation in the Icelandic Commonwealth*. In: *Scandinavian Studies in Law*, ed. A. Victorin, Stockholm, Gotab 1995, s. 55–92.
- Merill, R. T.: *Notes on Icelandic Kinship Terminology*. *American Anthropologist*, 66, 1964, s. 867–872.
- Vestergaard, T. A.: *The system of kinship in early Norwegian law*. *Mediaeval Scandinavia* 12. Odense University Press 1988, s. 160–193.